

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
АРХИТЕКТОНСКИ ФАКУЛТЕТ

Александар Дајковић

**ИСТРАЖИВАЊЕ УТИЦАЈА АРХИТЕКТЕ
АУГУСТА ЋЕЗАРА КОРАДИНИЈА НА
АРХИТЕКТОНСКУ ДЈЕЛАТНОСТ У ЦРНОЈ
ГОРИ И ИТАЛИЈИ СА ПОЧЕТКА XX ВИЈЕКА**

докторска дисертација

Београд, 2021.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF ARCHITECTURE

Aleksandar Dajković

**RESEARCHING OF THE INFLUENCE OF
ARCHITECT AUGUSTO CESARE CORRADINI
ON ARCHITECTURAL ACTIVITY IN
MONTENEGRO AND ITALY FROM THE
BEGINNING OF THE 20TH CENTURY**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2021

МЕНТОР

др Владимир Мако, редовни професор,
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет

Чланови комисије

др Ана Никезић, ванредни професор,
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет

др Александар Игњатовић, ванредни професор,
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет

др Agostino Catalano, ванредни професор,
Универзитет Молизе, Италија

Датум одбране:

ИЗЈАВЕ ЗАХВАЛНОСТИ

Велику захвалност дугујем ментору проф. др Владимиру Маку на снажној подршци коју ми је у континуитету пружао. Захвалност дугујем члановима комисије, чије су сугестије унаприједиле структуру рада, као и бројним пријатељима и институцијама из Црне Горе и Италије на деценијској подршци приликом истраживања ове теме. На крају, важно ми је да укажем на емоцију и разумијевање коју ми је пружала породица, син Матијаш и супруга Николета.

ИСТРАЖИВАЊЕ УТИЦАЈА АРХИТЕКТЕ АУГУСТА ЋЕЗАРА КОРАДИНИЈА НА АРХИТЕКТОНСКУ ДЈЕЛАТНОСТ У ЦРНОЈ ГОРИ И ИТАЛИЈИ СА ПОЧЕТКА XX ВИЈЕКА

РЕЗИМЕ

У раду се приказује утицај најзначајнијих остварења архитекте Аугуста Ћезара Коррадинија (Augusto Cesare Corradini 1860–1932) на урбану сцену Цетиња и Барија у периоду 1896–1931. године. Коррадини је успио да дефинише просторе значајним архитектонским дјелима, са конкретним, препознатљивим умјетничким предзнаком, било као сегмент интернационалног еkleктицизма или рационализма/модерне. У Барију је учествовао у санацији хотела Кавур (Cavour) (1905) и изградњи Палате Фицароти (Palazzo Fizzarotti) (1906–1908). У међувремену, ствара на Цетињу између 1896–1912. године (до почетка балканских ратова), у периоду када је град одликовала најинтезивнија архитектонска продукција. Након 1920, све до 1931. године, у новим друштвеним околностима у Италији активно је судјеловао у урбанистичко-архитектонским процесима и продуковао значајан број нереализованих пројеката (који се у раду први пут приказују), са несумљивим ликовним потенцијалом.

Реализацијама у првој деценији XX вијека на Цетињу и трећој у Барију, оставио је неизбрисив траг на урбано-архитектонску сцену поменутих градова. Посебно их је означио са урбаног аспекта монументалним објектима – Владином домом на Цетињу (1910) и Левантским сајмом (Fiera del Levante) (1928) у Барију, и умјетнички снажним остварењима Руским посланством на Цетињу (1903) и палатама Фицароти и Ингами-Скалвини (Palazzo Ingami-Scalvini) (1923) у Барију. Кроз чланство у струковним удружењима и комисијама утицао је на токове развоја стилских трендова. Оданост академизму посматрао је као одређујуће европској традицији, космополитизму, насупрот нејасним футуристичким иновацијама. Дух сецесије који је остваривао снажан продор почетком XX вијека, Коррадини је фрагментално прихватао, углавном на приватним објектима у Барију, остајући конзистентан програму еkleктицизма, и након 1928. године, када пројектује Палату Фиат (Palazzo Fiat) (1925), у правцу рационализма. Уз флексибилне принципе регулације на Цетињу готово слободно испољава архитектонски израз, док је Левантски сајам, замишљен 1928. године, плански сагледан тек пар година након изградње. Промјене које су његове грађевине донијеле у простору вишезначно су значајне. Једна од најмаркантнијих вриједности његових дјела је слојевит, активан однос према неизграђеном и изграђеном простору, постојећој урбаној ситуацији и традицији, често необично, упечатљиво дефинисање објеката. Најчешће је успијевао да у архитектури усклади функционално и декоративно, умјетничко и техничко, при чему је конструкција добијала

форму, а прочеље симболичку улогу. Посебну пажњу поклањао је избалансираном односу пуних и празних површина, наглашавајући ритам у распореду отвора, примарне и секундарне пластике, као и свијетло-тамне контрасте на фасадама. Изражени сензибилитет показао је на умјетничком, меморијалном и сакралном опусу. Ентеријери су стилизовани декоративним радовима у гипсу, штуку, малтеру, камену, профилисаним облогама зидова, осликаним зидовима и сводовима. Пројекти декорације ентеријера Палате Фицароти, са осликана два платна и Сале Аула Магна (Aula Magna) у оквиру Палате Атенео (Palazzo Ateneo) (1924), споменици и олтари, одишу истанчаним умјетничким нотама и мотивима из античке митологије и хришћанске иконографије.

Врхунски умјетник и архитекта са интернационалним искуством, одликован, припадник слободног зидарства и национал-фашистичке партије Италије, члан бројних стуконих удружења и комисија, сахрањен је 1932. године у Барију, у капели свог пријатеља, коју је такође осмислио. Његова најзначајнија дјела, због препознатих историјских, архитектонских и свеукупних вриједности под заштитом су држава као културна добра. Можда је то најбољи аргумент за неопходност истраживања и валоризације јединственог стваралачког опуса. Ако се водимо тезом Рудолфа Архајма да: *Грађевине не само што одражавају ставове људи који су их направили и људи за које су подигнуте, већ и активно обликују људско понашање*, неспорна је метафизичка компонента Коррадинијевог стваралаштва, самим тим и везе Цетиња и Барија. Коришћење и поштовање његових објеката само је потврда утемељености и препознавања семантичких вриједности које је носила архитектура почетком XX вијека.

Кључне ријечи: Коррадини, академски еkleктицизам, урбана сценографија, рационализам, културни идентитет

Научна област: Архитектура и урбанизам

Ужа научна област: Историја, теорија и естетика архитектуре и визуелних умјетности и обнова градитељског наслеђа

УДК број: 72.071:929 Corradini A.C."1896/1931"(043.3)

RESEARCHING OF THE INFLUENCE OF ARCHITECT AUGUSTO CESARE CORRADINI ON ARCHITECTURAL ACTIVITY IN MONTENEGRO AND ITALY FROM THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

SUMMARY

The paper presents the influence of the most significant achievements of the architect Augusto Cesare Corradini (1860–1932) on the urban scene of Cetinje and Bari in the period 1896–1931. years. Corradini managed to define spaces with significant architectural works, with a concrete, recognizable artistic sign, either as a segment of international eclecticism or rationalism / modernity. In Bari, he participated in the renovation of the Cavour Hotel (1905) and the construction of the Fizzarotti Palace (1906–1908). In the meantime, he created in Cetinje between 1896–1912. year (until the beginning of the Balkan wars), in the period when the city was characterized by the most intensive architectural production. After 1920, until 1931, in the new social circumstances in Italy, he actively participated in urban-architectural processes, and produced a significant number of unrealized projects (which are presented in the work for the first time), with undoubted artistic potential.

With the realizations of the first decade of the 20th century in Cetinje and the third in Bari, he left an indelible mark on the urban-architectural scene of the mentioned cities. He especially marked them from the urban asset with monumental buildings, the Government House in Cetinje (1910), and the Fiera del Levante (1928) in Bari, and artistically strong achievements by the Russian Legation (1903) in Cetinje and the palaces of Fizzarotti and Ingami-Scalvini (1923) in Bari. Through his membership in professional associations and commissions, he influenced the development of stylistic trends. He viewed loyalty to academism as a commitment to European tradition, cosmopolitanism, as opposed to vague futuristic innovations. The spirit of secession, which achieved a strong penetration at the beginning of the 20th century, was accepted by Corradini in fragments, mainly on private buildings in Bari, remaining consistent with the eclecticism program, and after 1928, when he designed the Fiat Palace (1925), in the direction of rationalism. With flexible principles of regulation in Cetinje, it almost freely expresses its architectural expression, while the Fiera del Levante, conceived in 1928, was recognized in the plan a few years later. The changes that his buildings have brought to the space are ambiguously significant. One of the most striking values of his works is the layered, active attitude towards the unbuilt and built space, the existing urban situation and tradition, often an unusual, striking definition of objects. Most often, he managed to harmonize functional and decorative, artistic and technical in architecture, whereby the construction took shape, and the facade a symbolic role. He paid special attention to the balanced ratio of full and empty surfaces, emphasizing the rhythm in

the arrangement of openings, primary and secondary plastics, as well as light-dark contrasts on the facades. He showed a pronounced sensibility in his artistic, memorial and sacral opus. The interiors are stylized with decorative works in plaster, stucco, stone, profiled wall coverings, painted walls and vaults. The interior decoration projects of the Fizzarotti Palace, with two painted canvases and the Aula Magna Hall within the Ateneo Palace (1924), monuments and altars, exude exquisite artistic notes, and motifs from ancient mythology and Christian iconography.

A top artist and architect with international experience, decorated, a member of Freemasonry and the National Fascist Party of Italy, a member of numerous professional associations and commissions, he was buried in 1932 in Bari in the chapel of his friend, which he also designed. His most significant works, due to their recognized historical, architectural and overall values, are under the protection of states as cultural goods. Perhaps this is the best argument for the necessity of researching and valorizing a unique creative opus. If we are guided by Rudolf Arheim's thesis that *Buildings not only reflect the views of the people who made them and the people for whom they were built, but also actively shape human behavior*, the metaphysical component of Corradini work is indisputable, thus the connection between Cetinje and Bari. The use and respect of its objects is only a confirmation of the foundation and recognition of the semantic values that architecture carried from the beginning of the 20th century.

Key words: Corradini, academic eclecticism, urban scenography, rationalism, cultural identity

Scientific field: Architecture and urbanism

Scientific subfield: History, theory and aesthetics of architecture and visual arts and restoration of architectural heritage

UDC number:

САДРЖАЈ

ИСТРАЖИВАЊЕ УТИЦАЈА АРХИТЕКТЕ АУГУСТА ЂЕЗАРА КОРАДИНИЈА НА АРХИТЕКТОНСКУ ДЈЕЛАТНОСТ У ЦРНОЈ ГОРИ И ИТАЛИЈИ СА ПОЧЕТКА XX ВИЈЕКА

РЕЗИМЕ

SUMMARY

САДРЖАЈ

УВОД	1
Предмет истраживања.....	1
Циљ истраживања	2
Полазне хипотезе истраживања	2
Научне методе истраживања.....	3
Критички преглед досадашњих истраживања.....	4
Научна оправданост дисертације.....	7
Глава 1	
I ДИО – УРБАНИ РАЗВОЈ ЦЕТИЊА И БАРИЈА	8
1. УТИЦАЈ КОРАДИНИЈА НА УРБАНИ РАЗВОЈ ЦЕТИЊА И БАРИЈА	8
1.1. Утицај Корadiniја на урбани развој Цетиња.....	8
1.1.1. Затечено стање – главне урбане карактеристике.....	8
1.1.2. Препознавање утицаја на аутентичну матрицу	13
1.2. Утицај Корadiniја на урбани развој Барија	22
1.2.1. Затечено стање – главне друштвене и урбане карактеристике	22
1.2.2. Карактеристични утицај на урбане цјелине.....	29
1.2.2.1. Левантски сајам.....	29
1.2.2.2. Насеље Мурат.....	33
1.2.2.3. Стари град.....	35
Глава 2	
II ДИО – АРХИТЕКТОНСКИ ИЗРАЗ ЦЕТИЊА И БАРИЈА.....	39
2. УТИЦАЈ КОРАДИНИЈА НА РАЗВОЈ АРХИТЕКТУРЕ ЦЕТИЊА И БАРИЈА.....	39
2.1. Утицај Корadiniја на развој архитектуре Цетиња	39
2.1.1. Уређење Двора књаза Николе I.....	42
2.1.2. Руско посланство	43
2.1.3. Владин дом.....	53
2.1.4. Црква Св. Антуна Падованског.....	58
2.1.5. Нереализовани пројекти.....	64
2.1.5.1. Пројекат Гимназије.....	64
2.1.5.2. Пројекат проширења Ђевојачког института	67

2.1.6. Италијанско посланство.....	68
2.2. Утицај Корадинаја на развој архитектуре Барија	74
2.2.1. Палата Фицароти	77
2.2.2. Палата Ингами-Скалвини	86
2.2.3. Сала Аула Магна, Палата Атенео	90
2.2.4. Пројекти за приватне наручиоце у Барију	91
2.2.4.1. Објекат Ђованија ди Кањо Абресја.....	92
2.2.4.2. Објекат Антонија Радика	93
2.2.4.3. Објекат Нигри Пиетра	95
2.2.4.4. Кућа и складиште Латерца.....	96
2.2.4.5. Објекат Палдера Николанђела.....	97
2.2.4.6. Вила Латерца	98
2.2.4.7. Вила - Сан Каталдо	99
2.2.4.8. Вила Лина	99
2.2.4.9. Палата.....	100
2.2.5. Палата Фиат	101
2.2.6. Левантски сајам	105
2.2.7. Студентски дом.....	115
2.2.8. Олтари у Цркви Св. Марије Ветеране у Триђану и Цркви Св. Ђузепеа	117
2.2.8.1. Олтари у Цркви Св. Марије Ветеране у Триђану	117
а) Велики олтар (1913–15) посвећен Пресветој Богородици	118
б) Олтар Чистилишта	119
2.2.8.2. Олтар Св. Антонија у парохијској Цркви Св. Ђузепеа (такозвани олтар Фицароти)	120
Глава 3	
ЗАКЉУЧЦИ	122
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	125
ПОПИС СЛИКА.....	129
ПОПИС СКРАЋЕНИЦА	143
БИОГРАФИЈА АУТОРА	144
Изјава о ауторству.....	147
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада	148
Изјава о коришћењу.....	149

УВОД

Предмет истраживања је стваралаштво архитекте Аугуста Ђезара Корadiniја настало у периоду између 1896. и 1931. године на Цетињу и у Барију. Његово дјеловање, које завређује посебно мјесто у архитектури Црне Горе и Италије са почетка XX вијека, није у довољној мјери истражено, нити на адекватан начин систематизовано. Промјена друштвених система и доминантних културних тенденција (самим тим и у умјетности), и однос Корadiniја према тим новим околностима заслужује анализу, превасходно због праћења урбаних трендова и стилских доминанти. Досљедан у примјени академског еклектицизма у Црној Гори, у периоду „идеолошког заноса“ и новог приступа архитектури у Италији, реализује објекте са доминантним обиљежјима неостилова. При томе је примијењивао неспорна ликовна и инжењерска умјећа, не умањујући њихов просторни и естетски доживљај у односу на објекте модерне. Интересантан је његов сусрет са рационализмом на пројекту Палате Фиат у Барију, која је изведена у армираном бетону са карактеристичним модуларним застакљеним отворима. Конципирање Левантског сајма, као и реализација појединачних објеката комплекса, гдје је приказано својеврсно јединство различитих приступа у дизајнирању микропростора и урбане сцене, може се сматрати његовим најзначајнијим стваралачким подухватом. Поред урбанистичко-архитектонске продукције, занимљив је ангажман на извођењу дјела и умјетнички опус (сликање на платну, зидно сликарство, орнаментика и слично). Током каријере обављао је бројне стручне послове, био је предсједник и члан стуконских удружења, вишеструко одликован, припадник масонерије и члан Националне фашистичке партије Италије. Богата биографија ипак није остала у фокусу истраживача у претходном вијеку и углавном се сводила на парцијално изучавање конкретних реализација. Интересантна је и функционална аналогија Цетиња, као вишевијековне пријестонице Црне Горе, града историје, културе, кроз одређене периоде и индустрије, и Барија, који носи сличне атрибуте „главног града“ регије Пуља и који управо у периоду Корadiniјевог дјеловања јача своје административне капацитете. Везе Цетиња и Барија утолико су веће ако се има у виду податак да је значајније објекте пројектовао, анализирао и изводио Аугусто Ђезаре Корadini, чиме је оставио посебан траг на њихове урбане матрице. Због доприноса дефинисању снажних урбаних репера и умјетничких вриједности његових дјела, прикупљање грађе и проучавање лика и дјела Корadiniја намеће се као потреба и нужност, као прилог научном сагледавању урбанистичко-градитељске прошлости поменутих градова.

Циљ истраживања јесте да се кроз анализу, систематизацију и објашњење појава у архитектури и урбанизму сагледа посебност дјеловања архитекте Корadiniја и доминантно допринесе научној студији карактера стилских домета и урбане динамике на локалном нивоу са почетка XX вијека. У фокусу истраживања су стилске карактеристике јавне и стамбене архитектуре и начини на који је дефинисан простор у затеченим срединама. Тежиће се да се кроз систематско сагледавање успостави хронолошки редосљед утицаја стилских праваца на опус архитекте, повуку паралеле са европском праксом тог периода и покуша приказати корелација реализованих објеката и урбаних матрица у којима је стварао. Истражиће се његов утицај на формирање урбаних матрица и спровести анализа нереализованих објеката, као важне базе за сагледавање Корadiniјевог стваралачког приступа. У ширем смислу циљ је истраживање и систематизација свих видова Корadiniјеве стручне дјелатности на овом подручју и посебно његов утицај на даљи ток развоја културе, односно урбане сценографије поменутих урбаних цјелина.

На основу претходно дефинисаних циљева истраживања произилазе сљедећи задаци:

- Прикупљање и систематизација историографских података о стваралаштву Корadiniја
- Интегрално сагледавање Корadiniјевог стваралаштва, односно анализа језика архитектуре и генеално културе
- Евалуација затечених урбанистичко-архитектонских процеса
- Истраживање комплексних односа са *genius loci*
- Утврђивање корелације између друштвених система, обликовности и технологије градње и, гдје је могуће, повлачење паралела дјеловања у другачијим друштвеним околностима
- Истраживање утицаја на неизграђене просторе и дефинисане урбане матрице
- Дефинисање и систематизација стилске особености и умјетничког израза у односу на природу дјела

Полазне хипотезе истраживања

Хипотеза 1.

Архитектура Корadiniја успоставља поливалентне односе са затеченим језиком архитектуре и на тај начин истовремено говори о континуитету градитељске традиције, али и новим стилским концептима и облицима организације простора. Посебност дјеловања

архитекте Корadiniја допринос је научној студији карактера и домета академског еклектицизма на локалном нивоу са почетка XX вијека. Усљед недостатка података о личним опсервацијама стваралачког процеса и односу према затеченим срединама, важан извор за схватање Корadiniјевог поимања културних вриједности и *genius loci* јесу архивски подаци, који представљају додатан прилог сагледавању његовог до сада непознатог опуса.

Хипотеза 2.

Кроз своје дјеловање у локалном контексту Корadini успоставља урбане репере и утиче на посебну структуралну повезаност архитектуре објеката са урбаним контекстом. Уводи нове концепте организације простора који су остварили трајан утицај на архитектонско-урбанистички развој Цетиња и Барија почетком XX вијека. Корadiniјева дјела на Цетињу су наново помјерала лествице урбанистичко-архитектонског развоја, постајући нека врста висококвалитетног стандарда архитектуре града. Изградњом на рубним градским блоковима, аутентичне физиономије и архитектонског израза, објекти су својеврсне реперне тачке диференцираног урбаног миљеа, доприносећи цјелини градског организма. Са комплексом Левантског сајма дефинише нови микропростор у урбаној матрици Барија.

Хипотеза 3.

Утицај социо-друштвене сцене и идеологије присутан је на његовима дјелима. Урбана историја и стилски израз објеката не могу се посматрати одвојено и ислучиво од тадашњих актуелних утицаја и процеса. Свакако мисли се на друштвено-политичке прилике и на важеће градитељске нормативе који су били облигаторни и донекле условљавали архитектонску продукцију. Архитектонски снажне реализације у оквиру градских зона Мурата и Левантског сајма у Барију, нужно је посматрати у контексту интеракције и захтјевима наручиоца, као и специфичним урбаним политикама, односно актуелним регулама.

Научне методе истраживања

Почетну фазу рада чини формулација предмета истраживања и интерпретација основних теоријских појмова који су релевантни за истраживање, а који су посредно и непосредно везани за наведено дјеловање Корadiniја.

Методолошки поступак у формирању информационе основе истраживања обухвата методу непосредног испитивања реализоване архитектуре на терену и анализу грађе, односно примарних и секундарних извора. Примарне изворе сачињавају оригинална Корadiniјева

документација, фотографије из тог периода и писани извори – оригиналне биљешке и рукописи, као и архивска документација. Архивска грађа која до сада није објављена, претежно пројектна документација, даје увид у изворне архитектонске изразе, од који многи нијесу изведени или су временом преобликовани. Секундарни извори састоје се од објављених текстова и радова о истраживаном периоду. Систем научних хипотеза разрађен је на основу резултата анализе грађе.

Основни аналитички методи су студије појединачних случајева и упоредни метод. Компаративни метод коришћен је за упоређивање резултата истраживања са другим теоретским поставкама и актуелним истраживањима. Поступком компарације уочавају се сличности и заједничка обиљежја (односно разлике) наведених истраживања. Дакле, компаративна анализа своди се на два нивоа: међусобно упоређивање Коррадинијевих пројеката и њихово упоређивање са референтним примјерима интернационалног искуства. Примјеном историјске методе извршен је приказ развоја архитектонске сцене посматраног периода и средина. У истраживању библиографских извора користи се анализа садржаја. У истраживању архитектонских пројеката користи се архитектонска анализа, а у појединим случајевима и пропорцијска анализа. Аналитички поступак такође обухвата класификацију и систематизацију знања. У процесу закључивања коришћена је метода синтезе у циљу интпретације резултата утицаја Коррадинијевог стваралаштва на архитектонску сцену Цетиња и Барија.

Критички преглед досадашњих истраживања

Досадашње истраживање стваралаштва Аугуста Тезара Коррадинија било је углавном фокусирано на појединачне реализације, без интегративног приступа којим би се објединила активност на Цетињу и Барију, а који је примијењен у овом раду. У претходном периоду црногорским опусом највише се бавио аутор у магистарској тези *Допринос архитектуре Augusta Cesara Corradinia развоју архитектуре академског еkleктицизма на Цетињу с почетка XX вијека*, и италијанским, Симоне де Бартоло (Simone de Bartolo) у тези *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*. Сходно томе, систематизација извора и литературе, а у односу на предмет и проблем истраживања, извршена је на неколико блокова и обухвата:

1. Хронолошко сагледавање урбанистичко-архитектонског развоја Цетиња, средина XIX, почетак XX вијека. Подаци о Коррадинијевим дјелима на Цетињу, у оквиру интегралног

хронолошког сагледавања историје урбанизма и архитектуре града садржани су у публикацијама: Д. Мартиновић, У. Мартиновић, *Цетиње споменици архитектуре*, Обод, Цетиње 1980; Г. Радовић, *Архитектура Цетиња од XV вијека до Другог свјетског рата*, ЦАНУ, Подгорица, 2012; Б. Милић, *Урбано наслеђе Црне Горе са посебним освртом на развој Цетиња*, Орион Арт, Београд, 2013; Т. Јовић, А. Беркуљан, *Цетиње кроз вријеме: почетак урбанизације*, Државни архив Црне Горе, Цетиње, 2015; А. Чиликов, Л. Пејовић, *Цетиње, историја и култура*, Пријестоница Цетиње, 2019. Поменуте публикације нијесу детаљније обрађивале сложене односе Корadiniјеве архитектуре и урбанизма, мада појединачно садрже значајне податке као основ за критичко разматрање.

2. Анализа јавних објеката и политика са посебним освртом на објекте посланстава. Публикација С. Бурзановић, А. Дајковић. *Италијанско посланство на Цетињу/ La Legazione d'Italia a Cettigne*, Цетиње 2015, доноси нова сазнања о ауторству на објекту Италијанског посланства; публикација Т. Јовић, *Дипломатска представништва у књажевини и краљевини Црној Гори*, Народни музеј Црне Горе, Цетиње 2010, интегрално сагледава хронологију оснивања и дјеловања института посланстава на Цетињу, закључно са Руским и Италијанским посланством, који се приписују Корadiniју, док се у публикацији С. Митровић, *Архитект Јосип Сладе Шиловић. Градитељска дјела у Књажевини Црној Гори 1877– 1900*, Загреб–Подгорица, 2019, осим исцрпних података о дјеловању архитекте Сладеа, налазе информације занимљиве са аспекта урбане историје и аналошког сагледавања појава у архитектури.

Свеукупно последице дужег периода, у распону 2010– 2019. године објављено је шест публикација које се у одређеној мјери односе на стваралаштво Корadiniја на Цетињу, што умногоме олакшава процес истраживања и синтетизације грађе. Поменуте публикације уз генералну анализу дјела, нијесу приказивале биографске податке нити стилски израз његових остварења изван локалних оквира.

3. Стилски трендови посматраног периода. У циљу додатног анализирања стилских карактеристика дјела Корadiniја и генерално умјетничких трендова, коришћене су сљедеће публикације: В. Мако, *Естетика-архитектура*, Београд: ОрионАрт, 2009; А. Игњатовић, *Југословенство у архитектури 1904– 1941*, Београд: Грађевинска књига, 2007; А. Игњатовић, *У српско-византијском каледоскопу*, Београд: Орион Арт и Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2016; А.Кадидевић, *Естетика архитектуре академизма (XIX– XX*

век), Грађевинска књига, 2005; Енциклопедија ликовних умјетности, том 3, Загреб, 1964; П. Мијовић, *Трагом древних култура Црне Горе*, Графички завод, Титоград, 1970.

4. Анализа Корadiniјевог стваралаштва у Барију. Како је наведено, у Италији се Корadiniјем највише бавио Симоне де Бартоло, доминантно кроз свој дипломски рад и публикације. Између осталог, он је први у литератури поменуо годину смрти архитекте. У дипломском раду осврнуо се и на објекте Руског посланства, Италијанског посланства и Владиног дома, углавном користећи расположиве црногорске изворе, као и грађу члана породице Корadini. Међутим, доминантно се бавио олтарима, које је Корadini осмислио или за које се претпоставља да су његово остварење. Такође констатује да су му званично приписане „само двије приватне зграде: Палата Латерца и Палата Ингами-Скалвини“, при чему исказује сумњу да је то коначан број. Осим поменутог рада, Симоне де Бартоло парцијално је обрађивао стваралачки опус Корadiniја кроз публикацију *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, Bari: LB Edizioni, 2019. Конкретније, бави се појединачним објектима, осим Палате Фиат и генералног концепта Левантског сајма (иако је дао осврт на неколико павиљона).

5. Анализа међуратне архитектуре Барија уз осврт на актуелну планску документацију и политичку сцену. Анђела Колона (Angela Colona) у публикацији *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce, Carone Editore, 1997 – коауторство са Франческом Мецина (Francesco Mezzina) даје значајан прилог сагледавању архитектуре Барија у међуратном периоду, дефинише четири градске зоне, у односу на које разматра архитектуру и специфичне односе са окружењем. Кроз тај приказ обрађене су најзначајније реализације Корadiniја. У коауторству са Микелом Ластилом (Michele Lastilla) и Винћенцом Велатијем (Vincenzo Velati) у публикацији *Edifici pubblici del '900 a Bari: interni ed esterni*, (Bari: Levante Editori, 2001), уз осврт на архитектуру фашизма у међуратном периоду, Колона посебну пажњу поклања плановима Арига Веће (Arrigo Vecchia) и Кончеција Петручија (Concezio Petrucci) из 1926. и 1938. године. Анализом поступака доношења и самих планова баве се А. Кућола (A. Cucciolla), у публикацији *Vecchie città / città nuova. Concezio Petrucci 1926–1946*, Bari, Dedalo Edizioni, 2006; Франко Порсиа, Марћело Петрињани (Franco Porsia, Marcello Pettrignani), *Le città nella storia d'Italia*, (Bari, Laterza, 1988). О комплексним односима архитектуре и урбанизма у фашистичком периоду у Пуљи цјеловит приказ даје публикација Енија Корваља, Маура Шонтија (Ennio Corvaglia, Mauro Scionti), *Il piano introvabile: architettura e urbanistica nella Puglia fascista* (Bari, EDIZIONI DEDALO, 1985). Фиером дел Леванте баве се слjedeће публикације: Кармело Кало Кардући (Carmelo Calò Carducci), *Bari e la sua Fiera del Levante*

1939–1956, (Bari: Cacucci, 2006); Дилио Марио (Dilio, Mario), *Fiera del Levante: 1930–1986*, (Bari: Mario Adda, 1986); Ђема Бели, Франческа Капано, Марија Инес Паскариело (Gemma Belli, Francesca Capano, Maria Ines Pascariello), *La città, il viaggio, il turismo: Percezione, produzione e trasformazione*, (Napoli: FedOA – Federico II University Press, 2018); Маријаграција Л' Абате, Валериа Москардин (Mariagrazia L' Abbate, Valeria Moscardin), *L'Albania nelle grandi Esposizioni in Roberta Belli Pasqua, Luigi Maria Calì, Anna Bruna Menghini, La presenza italiana in Albania tra il 1924 e il 1943 La ricerca Archeologica, la conservazione, le scelte progettuali*, (Roma: Edizioni Quasar, 2017).

6. Анализа промјена на историјском насељу Мурат. Никола Сињориле (Nicola Signorile) кроз своје радове, посебно у публикацији *Occhi sulla città. Architetti e architetture a Bari* (Bari: Laterza Edizioni, 2004) пажњу посвећује насељу Мурат, естетским квалитетима архитектуре фашистичког доба и деградацији које је насеље доживјело након II свјетског рата.

Генерално о идеологији фашизма значајан допринос даје Емилио Ђентиле (Emilio Gentile), кроз своје публикације *Il fascismo in tre capitoli*, (Roma-Bari, Laterza editori, 2004) и *Chi è fascista*, (Bari: Laterza editori, 2019).

Научна оправданост дисертације

Очекивани резултати и практична примјена резултата огледа се у томе што се први пут: пружа интегрални приказ најзначајнијих остварења Аугуста Ђезара Корadiniја; презентују нове чињенице и описи пројеката из фонда Државног архива у Барију и пројекти из Архивско-библиотечног фонда Народног музеја Црне Горе; интегрално указује на посебност дјеловања у урбаним матрицама; интегрално сагледава однос стилских утицаја и урбаних политика; дају анализе препознатих разлика пројектованог и изведеног стања и стилске аналогије реализација на Цетињу и Барију. Резултати се могу користити у истраживачким, рестаураторским, образовно-методичким и студентским радовима, као и у реализацији пројеката културне и туристичке валоризације, односно рестаурације и конзервације предмета историјског и архитектонског наслеђа, изграђених према пројектима Корadiniја.

Одобравање дијела резултата дисертационог истраживања извршено је у облику објаве рада у научном часопису *Архитектура и урбанизам*.

Структура и обим тезе. Дјело се састоји од увода и три поглавља.

Глава 1

I ДИО – УРБАНИ РАЗВОЈ ЦЕТИЊА И БАРИЈА

1. УТИЦАЈ КОРАДИНИЈА НА УРБАНИ РАЗВОЈ ЦЕТИЊА И БАРИЈА

1.1. Утицај Корadiniја на урбани развој Цетиња

1.1.1. Затечено стање – главне урбане карактеристике

Цетиње је формирано крајем XV вијека. Не постоје поуздани подаци да је насеље са просторно-урбанистичког аспекта имало узоре. Прије да је ријеч о повезивању реперних објеката и логичном праћењу спонтано утврђене шеме, од којих је касније формирана урбана матрица и стварана специфична урбана сценографија. Почетком XX вијека затечено стање градске мреже суштински је приказ почетне концепције и урбаног развоја од средине XIX вијека. Разлози за такву урбану структуру засигурно су бројни, мада је неспорна веза економског и градитељског развоја и бурне ратничке прошлости подловћенског краја.

Крајем XIX вијека изграђују се значајни, витални објекти и дефинишу нове урбане зоне, што је са одређеним временским размаком забиљежено на графичким приказима из 1860. и 1875. године. Њиховом анализом могуће је реконструисати хронологију развоја града и стање почетком XX вијека, када Корadini активно дјелује на Цетињу. Такође, топографски приказ из 1900. и графички прикази из 1901, 1910. и 1931. године, значајни су *због праћења интезитета урбаних промјена*¹. Са означеним главним продорима и објектима, они су углавном ослоњени на постојеће стање и нијесу претпостављали организацију простора за будући период. У 1930. години, на основу новог грађевинског законика, отпочела је израда регулационог плана Цетиња, али до почетка Другог свјетског рата није израђен.² Након рата, и јаснијег концепта друштвено-економског и просторног развоја Цетиња, генерални урбанистички план Цетиња, аутора Богдана Богдановића, донешен је 1956. године.³

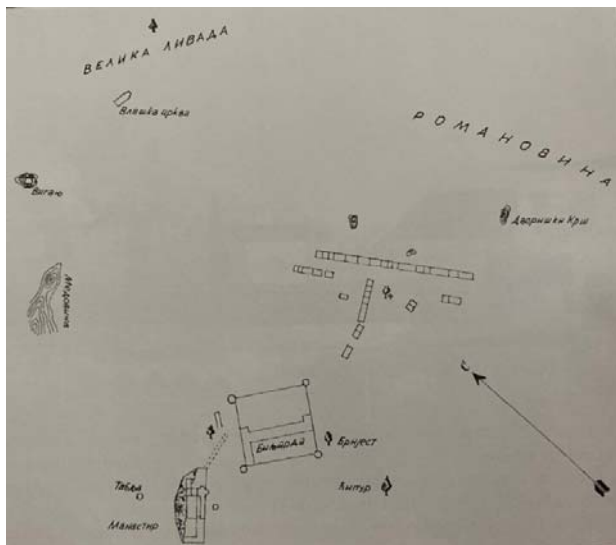
Дакле, први документ који реферише на урбанизам Цетиња израђен је 1860. године. Не може се говорити о планском документу јер не садржи основне принципе планирања. Приказује простор данашњег Историјског језгра Цетиња са објектима од којих је отпочео процес

¹ Милић, Божидар. *Урбано наслеђе Црне Горе са посебним освртом на развој Цетиња*, (Београд: ОрионАрт, 2013), стр. 49.

² Зетски гласник, 1932. бр. 90.

³ Дајковић, Александар. *Допринос архитектке Augusta Cesara Corradinia развоју архитектуре академског еклетицизма на Цетињу с почетка XX вијека*, Магистарски рад, (Подгорица: Универзитет Црне Горе, Архитектонски факултет, 2014).

стварања града – Манастиром, Влашком црквом, Биљардом.⁴ На тадашњем простору Катунске (сада Његошеве) у формирању је правилан низ стамбених објеката, који се управно наставља западно према Биљарди, првобитно формирајући контуре уличног низа, касније трга, са бунаром и бријестом у центру формације. *Број кућа у то вријеме је био 34, а пет година касније 60.*⁵ Питање је да ли је на простору Катунске улице у прошлости постојала градитељска основа на коју се надовезао низ стамбених објеката и усмјерио ка доминантним грађевинама у простору. Постоје индиције да је за вријеме Ивана Црнојевића постојала такозвана Витина улица,⁶ мада за такву тврдњу не постоје адекватни научни докази.

Сл. 1 - Графички приказ насеља из 1860. године

(Извор: Радовић, Горан. *Архитектура Цетиња од XV вијека до Другог свјетског рата*.

Подгорица: ЦАНУ, 2012: 28)

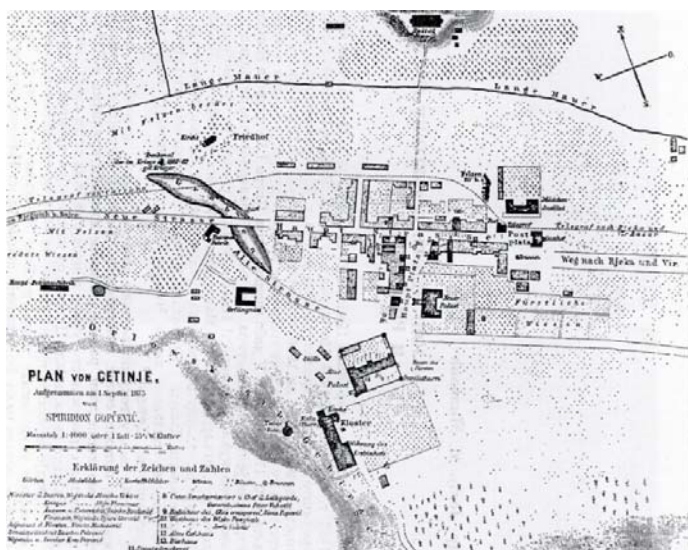
Спиридон Гопчевић израђује шему града 1875. године. Такође, не може се сматрати планом у правом смислу ријечи јер је приказивао стање на терену, мада се на основу њега може сагледати усмјерење града ка ортогоналног шеми, што је указивало на јасну дистинкцију од концепта средњовјековних градова. Завршен је процес формирања *Главног трга*.

⁴ Интересантно је навођење благих узвишења Дворички крш, који се помиње приликом формирања Бајове улице; Вигањ, гдје ће бити изграђено Француско посланство; Медовина, гдје су грађени објекти мање имућнијег становништва, а у подножју ће се првобитно градити Затвор, касније Владин дом. На цртежу су приказани објекти и мјеста од посебног историјског значаја: Табља, изграђена за вријеме Петра II Петровића Његоша, за одбрамбене, али је ипак служила за друге сврхе; топонима Типур, као првобитно мјесто изградње Манастира Ивана Црнојевића; Велика ливада, гдје ће бити сагађен Војни стан; Романовина, простор гдје је подигнута Болница Данило I, касније и Руско посланство; Бријест у непосредној близини Биљарде, гдје су доношене важне одлуке из црногорске историје.

⁵ Радовић, Горан. *Архитектура Цетиња од XV вијека до Другог свјетског рата*, (Подгорица: ЦАНУ, 2012), стр. 28.

⁶ *Ibid*, стр. 26.

Прогушћује се улични низ Катунске улице, и формирају се први блокови са споредним улицама. Дефинише се *Стара улица* (данашња улица Новице Церовића), југозападно од Вигања, у продужетку Катунске улице. Дакле, *1875. године Цетиње је имало формирану урбану матрицу*.⁷ Од нових улица, *Бајова је тек у формирању са бочним везаним улицама у ортогоналном систему*.⁸ Завршен је Дворац, а у залеђу се назире *Књажеви травњаци*. Изграђени су објекти Болнице Данило I, Ђевојачког института, Затвора, Локанде и Поште. На графичком прилогу су приказане куће значајних личности тадашње Књажевине, које су дефинисане на *Главном тргу и Катунској улици*.

Сл. 2 - Графички приказ насеља из 1875. године, аутора Спиридона Гопчевића (Извор: Јовић, Татјана, Беркуљан, Александар. *Цетиње кроз вријеме: почетак урбанизације*. Цетиње: Државни архив Црне Горе, 2015: 100)

Крајем XIX и почетком XX вијека Црна Гора је пролазила кроз развојно изазован период. Послије Берлинског конгреса 1878. године, отпочеле су активности на плану модернизације државе. Помаци су направљени на плану образовања, здравства и културе, а промјене су биле видљиве у тржишном, монетарном и пореском систему.⁹ Уз сва ограничења апсолутистичке владавине књаза, касније краља Николе I Петровића Његоша, одвијао се

⁷ Митровић, Слободан. *Архитект Јосип Сладе Шиловић. Градитељска дјела у Књажевини Црној Гори 1877–1900*, (Загреб–Подгорица: Национална заједница Црногораца Хрватске; Министарство одрживог развоја и туризма Црне Горе; Сканер студио д.о.о, 2019), стр. 129.

⁸ *Ibid*, стр. 129.

⁹ Видјети у Бурзановић, Славко. *Moderni sviluppi istituzionali in un principato patriarcale, il caso del Montenegro*, in: Schegge d'impero, pezzi d'Europa, Balcani e Turchia fra continuita e mutamento 1804– 1923, a cura di Marco Dogo, (Roma: LEG Edizioni, 2006), стр. 175.

институционални развој.¹⁰ *За урбанизам и градитељство Цетиња тек од седамдесетих година јавља се законска регулатива. Прво у облику одлука, упутстава и наредби, а тек касније, крајем вијека, у облику закона.*¹¹ Будући да се кроз дугогодишње дјеловање у Црној Гори доказао као врстан стручњак, што га је и препоручило књазу да га 1880. године именује за главног црногорског инжењера, израда урбанистичког пројекта Цетиња повјерена је Јосипу Сладеу Шиловићу. *Тек од 1881. године, убрзаном реализацијом урбанистичког пројекта Трогиранина Јосипа Сладеа, Цетиње почиње да добија изглед урбаног градског насеља. Упоредо са прописаном реконструкцијом старих кућа, дуж новопостављене мреже улица, којом је уобличена правоугаона основа насеља, текла је изградња нових стамбених и инфраструктурних објеката (тротоари, систем канала за одвод отпадних вода, посипање улица пијеском, уређење пазаришта), која је створила могућност интезивирања административних, културних и донекле привредних функција црногорске пријестонице.*¹² Реализација Сладеовог пројекта отпочета је уређењем трга испред Двора.¹³ Упоредо су се одвијале активности на санацији постојећих и изградњи нових стамбених објеката. *Цетиње 1884. године броји 500 домова и непуних 2.000 становника.*¹⁴ *Прва права породична вила на Цетињу је из 1888. године, са великим баштенским простором и помоћним објектом – тезом.*¹⁵ *Године 1896. град броји 2.476 становника.*¹⁶ Након изградње дворца за престолонаследника Данила, књаз Никола I је објавио да ће Цетиње остати пријестоница Црне Горе и у случају територијалног проширења, те да Црногорци могу слободно и без бојазни зидати куће у граду.¹⁷ Наведено је утицало на подизање нових кућа у складу са естетским и урбанистичким критеријумима оног времена.

Топографски план локације Руског посланства и непоредне околине, који је Корadini сачинио 1900. године, занимљив је за анализу. Ово је ипак први познати документ који на

¹⁰ Бурзановић, Славко. *Moderni sviluppi istituzionali in un principato patriarcale, il caso del Montenegro*, in: Schegge d'impero, pezzi d'Europa, Balcani e Turchia fra continuita e mutamento 1804– 1923, a cura di Marco Dogo, (Roma: LEG Edizioni, 2006), pp. 180.

¹¹ Милић, Божић. *Урбано наслеђе Црне Горе са посебним освртом на развој Цетиња*, (Београд: ОрионАрт, 2013), str. 146.

¹² Јовић, Татјана. *Дипломатска представништва у књажевини и краљевини Црној Гори*, (Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2010), стр. 40– 41.

¹³ Видјети у ДАЦГ, Општина вароши Цетиња, ф. 1, 1881–1885. У периоду од 24. априла до 13. јуна 1881. године, дуж кућа с обје стране трга изграђени су тротоари и систем затворених канала за одвод атмосферских вода, укупне дужине 570,125 метара.

¹⁴ Митровић, Слободан. *Архитект Јосип Сладе Шиловић. Градитељска дјела у Књажевини Црној Гори 1877–1900*, (Загреб–Подгорица: Национална заједница Црногораца Хрватске; Министарство одрживог развоја и туризма Црне Горе; Сканер студио д.о.о., 2019), стр. 129.

¹⁵ *Ibid*, стр. 149.

¹⁶ *Ibid*, стр. 215.

¹⁷ Мартиновић, Душан (1994). *Постанак и развитак насеља*. У: Пејовић, Ђ. и Вујовић, Д. (ур.) *Цетиње: 1482–1982* (25–57). Цетиње, Црногорска академија наука и умјетности, стр. 35.

самом почетку XX вијека, даје и дјелимични приказ стања урбане матрице Цетиња. Као такав представља важну основу за хронолошко сагледавање урбане морфологије. Осим објеката болнице Данило I, Ђевојачког института и Зетског дома, приказује Плави двор, као и Турско и Бугарско посланство који нијесу били репрезентативног карактера, иако је Бугарско посланство имало истакнуту позицију на скверу са Локандом и Ђевојачким институтом, који Корadini назива *Руским институтом*. Касније је тој локацији подигнуто Енглеско посланство. План показује да је предвиђена надоградња Ђевојачког института из 1901. године¹⁸ према западу изискивала дјелимично или потпуно уклањање приватног објекта, који је срушен тек у међуратном периоду. Остаје дилема, да ли Корadini са планираном реконструкцијом Ђевојачког института, већ тада предвидио трасу Бајове улице према градском парку, а што се хронолошки прати тек на основу плана Богдана Богдановића из 1956. године.

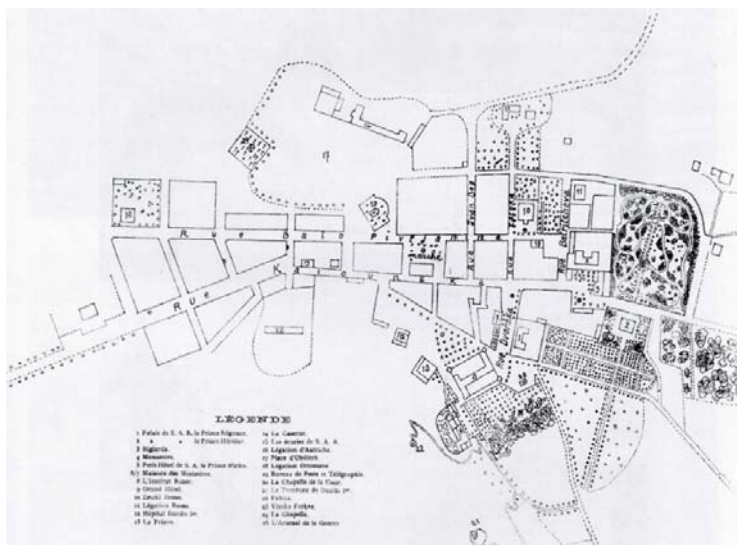
Сл. 3 - Топографски план локације Руског посланства и непосредне околине
(Извор: АБО НМЦГ)

Ипак, стање урбане матрице у периоду Корadiniјевих активности на Руском посланству најбоље се сагледава на основу документа из 1901. године,¹⁹ који се не може назвати просторним планом, мада садржи оквире блоковског система са јасном концепцијом ортогоналне урбане матрице. Катунска улица продужена је према западу, док је Бајова јасно профилисана од Аустроугарског до Турског посланства. Формиране су нове улице управно на

¹⁸ Пројекат Корadiniја.

¹⁹ Јовић, Татјана, Беркуљан, Александар. *Цетиње кроз вријеме: почетак урбанизације*, (Цетиње: Државни архив Црне Горе, 2015), стр. 163.

Катунску: Иван бегова, Зетска и Батрићева. На простору данашњег Балшића Пазара формирана је тржница. На цртежу су уочљиви објекти настали након 1875. године: Плави двор, Зетски дом, Војни стан, Аустроугарско и Руско посланство. Такође, јасно су профилисани садашњи Дворски и парк 13 јул. Видљива је концепција ширења градског подручја према сјеверозападу.

Сл. 4 - Графички приказ града из 1901. године (из публикације „*Guide de Cetinje*“ Јована Павловића)

(Извор: Јовић, Татјана, Беркуљан, Александар. *Цетиње кроз вријеме: почетак урбанизације*. Цетиње: Државни архив Црне Горе, 2015: 163)

Интензивне урбанистичке интервенције допринјеле су да Цетиње поприми обриси модерне европске пријестонице. Ортогонално постављене улице, правилни блоковски низови објеката, визуелно снажне јавне грађевине и објекти посланстава, дефинисане и уређене парковске површине, параметри су којим се формирала компактна урбана цјелина. У циљу урбано-архитектонског уређења града ангажују се страни градитељи, превасходно због недостатка квалификоване домаће радне снаге. Они су имали одлучујући утицај при апликацији нових стилских израза, рјешавали су инфраструктурне проблеме и позитивно утицали на друштвене промјене.

1.1.2. Препознавање утицаја на аутентичну матрицу

Услијед историјских дешавања (ратови, окупација, вјековно заостајање и слично), процеси изградње јавних објеката и дефинисање нових урбанистичких локација на Цетињу углавном нијесу реализовани у складу са потребама пријестонице, свакако са значајним закашњењем, и не мјери у којој је то присутно у Италији. Италијански архитекта Аугусто Ђезаре Корадини је почетком XX вијека активан на плану урбано-архитектонског уређења Цетиња. Примјењује нове стилске изразе, и доприноси формирању карактеристичног урбаног идентитета, односно утиче на формирање урбане сценографије града. Нарочито учествује у интензивним урбанистичко-градитељским интервенцијама у периоду 1900–1912. године, када на Цетињу преовладава више стилских тенденција, које су углавном паралелно егзистирале, при чему у односу на до тада доминантну традиционалну архитектуру примат преузима академски еклектицизам, нарочито у јавном дискурсу. Пепознатљив траг оставио је на дипломатским јавним објектима, који су иначе доминантно грађени у стилу академског еклектицизма, са изузетком Француског посланства, који је пројектован у стилу Art Nuovo. Користећи се неостилловима, иако продуковани са закашњењем у затеченом амбијенту традиционалне црногорске архитектуре, стварао је савремена и често иновативна градитељска остварења.

У срединама гдје је стварао, упоредо са архитектоником објекта дефинисао је однос према устаљеним облицима градитељског изражавања, што је био свакако отежавајући задатак уколико се узме и потреба изучавања локације, уклапање у актуелне урбанистичке норме и сагледавање актуелног друштвеног тренутка. У случају Цетиња при изградњи јавних објеката, Корадини није имао строго постављене урбанистичке регуле, већ је објекте конципирао доминантно на основу пројектних захтјева наручиоца и могућих интервенција на терену. Није познато да је имао реализације индивидуалног становања, мада је забиљежено да је био члан комисије за пријем извршених радова на објекту у тадашњој Катунској улици.²⁰ У том периоду, индивидуално становање реализује се у континуитету складу са актуелним урбанистичким критеријумима оног времена, док се *Упутство за грађење кућа* из 1911. године није бавило зградама колективног вишепородичног становања, јер се колективни стамбени објекти на Цетињу изграђују тек након 30-их година.²¹ И поред недовољно регулисане грађевинске регулативе, имао је истанчан осјећај за градитељско наслеђе што је потврдио кроз стучни извјештај о статичком стању палате Сједиште племића (*Sedile dei Nobili*) у Старом граду Барију 1922. године. На Цетињу, тек *Грађевинским законом (из 1931. године)*,

²⁰ ДАЦГ, Управа Двора, 1903, ф. 55.

²¹ Радовић, Горан. *Архитектура Цетиња од XV вијека до Другог свјетског рата*, (Подгорица: ЦАНУ, 2012), стр. 210.

дефинисани су услови грађења или грађевинских интервенција у смислу заштите историјско-умјетничких објеката или урбаних цјелина...²²

Корадинијеве реализације допринијеле су формирању компактне, јединствене урбане цјелине, пратећи блоковско уређење насеља и ортогоналну шему продора. О комплексности његовог утицаја на урбану морфологију свједоче друге административно-техничке активности: 1900. године био је задужен за пројекат регулације одвођења воде у историјском језгру путем подземних канала/понора;²³ био члан комисија за пријем извршених радова,²⁴ 1903. године; вршио асистенцију на уређењу и потпуној припреми локације за градњу Руске цркве током 1904. године;²⁵ 1908/10. године радио на урбанистичком плану,²⁶ за што нема ближих података који би могли значајно да промијене постојеће поимање хронологије урбаног развоја Цетиња.

Корадини реализацијама на слободним платоима намеће потребу формирања нових „аутономних“ блокова. Грађевине, као и претходно изграђени јавни објекти у непосредном окружењу нијесу фронтом били истурени на регулациону линију, већ у одређеној мјери повучени. Изузетак је Владин дом са атријумом, као свакако нови урбанистичко-архитектонски израз на Цетињу, и својеврсна апликација затворених цетињских блокова са дворишним, интимним простором у залеђу. Објекти су позицијом и широким стилским изразом дужи период представљали граничне репере урбаног милеа града, доминирајући простором и доприносећи новој сценографији града.

Први сусрет Корадинија са Цетињем вјероватно се десио 1895–1896. године, приликом уређења **Двора књаза Николе I**, за потребе вјеридбе и вјенчања принцезе Јелене Петровић-Његош са принцом Виктором Емануелом Савоја. Стога је могуће да *контакт између принцезе и Корадинија 1896. године у Барију, приликом 'церемоније преобраћења' у базилици св. Николе*,²⁷ није био први, посебно ако се узме у обзир да је *Корадини имао блиске односе са експонентима краљевске куће Савоја*.²⁸ Могуће је да је управо та веза била одлучујућа да Корадини између осталог на Цетињу пројектује прву католичку цркву (1901) и објекат за тадашњу владу Црне Горе (1909), као и да изводи Италијанско посланство (1905–1910).

²² *Ibid*, стр. 210.

²³ Глас Црногорца, број 44, стр. 3.

²⁴ ДАЦГ, Управа Двора, 1903, ф. 55.

²⁵ Јовић, Татјана. *Дипломатска представништва у књажевини и краљевини Црној Гори*, (Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2010), стр. 52.

²⁶ De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 6.

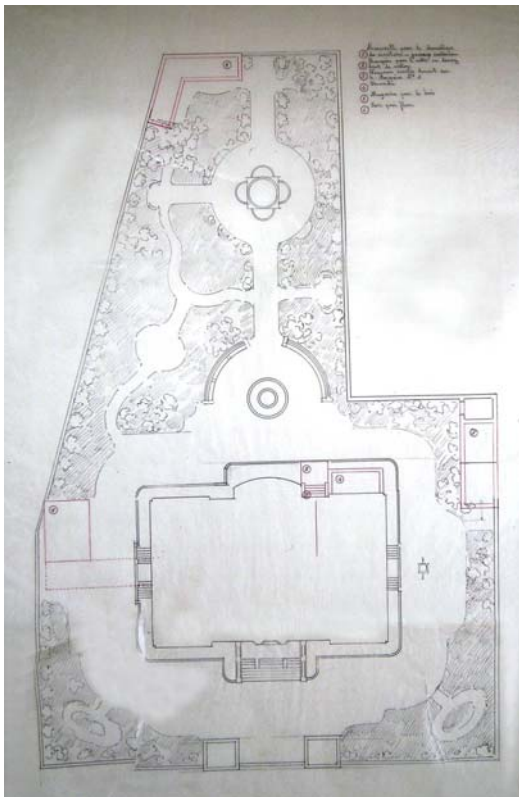
²⁷ *Ibid*, pp. 11.

²⁸ *Ibid*, pp. 11.

Првобитно градитељско остварење Корadiniја (на основу архивске грађе) на Цетињу је **Руско посланство** које пројектује 1900. године. Настаје у сјеверном дијелу блока у улици војводе Батрића, између баште Турског посланства и новоформиране парковске површине. То се најбоље сагледава на основу графичког приказа из 1901. године. Плато са објектом Руског посланства са сјевероистока граничи се новим саобраћајним продором, и ширим простором Романовине. Микролокација је од раније грађевински дефинисана доминантним објектима болнице Данило I, Ђевојачког института и Зетског дома, који су изведени са партерним уређењем и смакнути из линије фронта блокова. У односу на поменуте објекте, имао је разуђену композицију и доминантну визуелну перцепцију са главног источног прилазног коридора граду, који је знатно надвишен у односу на плато историјског језгра. Објекат са дворишним простором је као карактеристична архитектонска и урбана тачка простора, и поред чињенице да није имао јасну дистинкцију од платоа са објектом Ђевојачког института, јер Бајова улица још увијек није у пуном профилу продужена до парковске површине, представљао најистакнутији јавни објекат у том дијелу града, што ће остати и у наредном периоду. Тиме је и условио да касније визуелно и просторно доминира новоформираним блоком. Његовој карактеристичној архитектоници могла је да парира планирана руска црква (1904), у градском парку, али се од тог пројекта и локације одустало зарад градње Саборног храма у непосредној близини Владиног дома. Карактеристичан лучни ризалит са источне стране, као могућа асоцијација на апсиду, са три отвора, поновио је и на нереализованим објектима проширења Ђевојачког института и Гимназије на Цетињу из 1901. године. Сличне лучне елементе, са идентичним бројем отвора, као асоцијација на „катедрале“ касније је поновио на његовом капиталном објекту у Барију, Левантском сајму, на боковима (истоку и западу) улазног објекта (1928–1930). Поменути број отвора имала је полукружна апсида централног брода нереализоване руске цркве (1904). Инспирација у сакралној архитектури присутна је на пројекту декорације Сале Аула Магна у Барију. Међутим, могуће је да је употреба конвексно-конкавног облика зида ипак била у циљу додатног постизања необарокне архитектонике.

Ситуација Руског посланства, настала највјероватније након завршетка пројекта из 1900. године, показује да је ово необарокно здање имало партерно уређење изведено у истом изразу, што представља додатни допринос Корadiniјеве архитектуре, као прилог необарокном укусу града. Тврдња да је прилог изведен након завршетка објекта, на фону је податка да је бочно степениште са сјевероисточне стране другачије приказано у односу на изворни пројекат. Ситуационо уређење простора, почев од оgrade, стражарских кућица које

асоцирају на главни објекат, тротоара, шердрвана, умјетничког киоска,²⁹ уз карактеристичну фонтану,³⁰ такође је продукт захтјева наручиоца. Чињеница да поменути цртеж са легендом на француском језику није потписан не искључује могућност да је Корadini аутор јер се служио француским језиком и на другим пројектима у Црној Гори.

Сл. 5 - Ситуација Посланства, настала највјероватније након завршетка пројекта из 1900. године

(Извор: АБО НМЦГ)

Корadini 1901. године пројектује **Цркву Св. Антуна Падованског**, коју дефинише у слободном простору у сјеверозападном дијелу града. Ријеч је о првом католичком сакралном објекту и једином сакралном објекту изграђеном на градском подручју Цетиња у XX вијеку. За разлику од Руског посланства, цркву са жупничким станом, пројектује доминантно у неороманичком стилу. Вјероватно је стилски израз Руског посланства и Цркве Св. Антуна Падованског резултат воље наручиоца. У првом случају га изводи у руском империјалном стилу XIX вијека, док цркву реализује у стилу неороманике, са бројним узорима у Италији.

²⁹ Јовић, Татјана. *Дипломатска представништва у књажевини и краљевини Црној Гори*, (Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2010), стр. 44.

³⁰ *Ibid*, стр. 49.

Објекат је постављен на средини дијагонале између градске капеле (1894) и капеле у оквиру Аустроугарског посланства, што не мора да имплицира даље анализе. Градња је завршена 1912. године,³¹ на локацији која се на графичком документу из 1910. године не сагледава као формирану урбанистички блок. Објекат је повучен према унутрашњости, чиме Корadini наставља отклон од регулационе линије, пратећи градитељске праксе јавних објеката које је затекао на Цетињу. До јаснијег формирања блока долази тек у међуратном периоду. Објекат цркве није слободностојећи, већ је са јужне стране пројектом предвиђен жупни стан. Његова позиција чини га и данас најистуренијем јавним објектом у сјеверном дијелу града.

Продором некадашње Старе, а касније улице Новице Церовића, са западне стране града отворила се могућност за дефинисање микролокације у циљу синхронизованог сагледавања урбанистичко-архитектонског дискурса историјског језгра Цетиња. Простор за градњу **Владиног дома** и укупно за подизање Саборног храма је логично предложен у подножју Медовине у циљу заокруживања централне градске зоне са сакралним и јавно-управним објектима. Вјероватно су локација и строго управна намјена, условиле *формалистички приступ изградње објеката уз поштовање принципа неокласицистичког урбанизма*.³² Управо са урбанистичког аспекта, позиција објекта са планираним грађевинама и већ тада дефинисан низ објеката уз улицу Новице Церовића несумњиво су чинили сценографију за формирање новог урбаног простора, који би се наслањао на Дворски трг. Томе у прилог иде и податак да је на југоистоку предвиђен наставак градње јавних објеката, као и да је пројектант ка ширем неизграђеном платоу, према Двору *на фасади назначио скроман ризалит са споредним улазом*.³³ Објекти јавних функција би били усмјерени на два трга, опет повезана, са ортогонално рачвањем уличних артерија. Пројекат за изградњу зграде Владиног дома понудило је неколико француских и италијанских архитеката, али је прихваћен пројекат Корadiniја.³⁴ Изворни пројекат је мијењан током извођења од стране министра унутрашњих дјела Црне Горе инжењера Марка Ђукановића и Јована Магуљанија, а што је саопштено током засиједања Народне Скупштине Краљевине Црне Горе 1911. године. Градња започета 1909. године завршена је уочи проглашења Црне Горе за краљевину 1910. године, мада је простор око објекта остао недефинисан, вјероватно због недостатка средстава јер је планирани износ

³¹ Радовић, Горан. *Архитектура Цетиња од XV вијека до Другог свјетског рата*, (Подгорица: ЦАНУ, 2012), стр. 135.

³² Дајковић, Александар. *Допринос архитектке Augusta Cesara Corradinia развоју архитектуре академског еkleктицизма на Цетињу с почетка XX вијека*, Магистарски рад, (Подгорица: Универзитет Црне Горе, Архитектонски факултет, 2014).

³³ *Ibid.*

³⁴ Радовић, Горан. *Архитектура Цетиња од XV вијека до Другог свјетског рата*, (Подгорица: ЦАНУ, 2012), стр. 142.

прекорачен два и по пута.³⁵ Средином 80-их година XX вијека, на споју планираног и Дворског трга изграђен је надвожњак, чиме је улица Новице Церовића преузела улогу активне градске саобраћајнице. *Дефинитивно губљење планираног сквера довело је до већ познатог проблема парижке Опере Гарније, гдје је архитектоника објекта пројектована за слободан пјешачки простор постала визуелно агресивна за интезиван колски саобраћај који је накнадно наметнут.*³⁶ Корадини је са атријумом објекта³⁷ начинио искорак у планерско-пројектанском приступу градњи објеката на Цетињу, а што ће у мањем облику, касније имплементирати и архитекта Никола Краснов на објекту Зетске бановине. Могуће да се и поред неспорних европских узора, на такво рјешење одлучио како би пресликао интиму цетињских блокова, са истуреним фасадама на уличном низу и „скривеним“ дворишним простором у залеђу. Управо са тим најмонументалнијим јавним објектом прави дистинкцију у односу на раније реализације, гдје је дефинисао објекте унутар планираних блокова. Владин дом је у урбанистичком смислу сам за себе својеврсна апликација традиционалног цетињског блока или чак реинтрепретација „инсула“.

До конкретне сарадње са краљевином Италијом долази тек након пројектованог и изведеног објекта Руског посланства (1903). У периоду 1905–1910. године Корадини изводи објекат **Италијанског посланства** на готово неизграђеном простору на раскршћу путева за Котор и Ловћен, у продужетку тада Катунске улице. Управо поменуте трасе са сјевера и запада дефинисале су облик урбанистичке парцеле, док је улаз предвиђен на њиховом чворишту. И поред солидне саобраћајне повезаности, локација за градњу је на рубу тадашњег градског подручја, а Посланство је било најудаљенији јавни објекат тадашњег урбаног језгра. Могуће је да је избор локације условљен захтјевним пројектним задатком са респектабилним садржајима. Поред карактеристичног улаза на углу, зграда је имала помоћни објекат, стражарску кућицу, слободну зелену површину и тениски терен. С обзиром на то да Корадини није пројектант објекта, намеће се питање да ли је и у којој мјери током извођења радова вршио корекције изворног пројекта, посебно ако се имају у виду потешкоће у финансирању градње. Одговор није лако добити нарочито из разлога што није пронађен изворни пројекат. Корадини је имао различита црногорска искуства по том питању. Руско посланство је изведено готово у потпуности по његовом пројекту, док примјер градње Цркве Св. Антуна Падованског, гдје је извршена знатна корекција његовог пројекта, наводи на могућност да се не може тврдити да

³⁵ *Ibid*, стр. 142.

³⁶ Дајковић, Александар. *Допринос архитектке Augusta Cesara Corradinia развоју архитектуре академског еkleктицизма на Цетињу с почетка XX вијека*, Магистарски рад, (Подгорица: Универзитет Црне Горе, Архитектонски факултет, 2014).

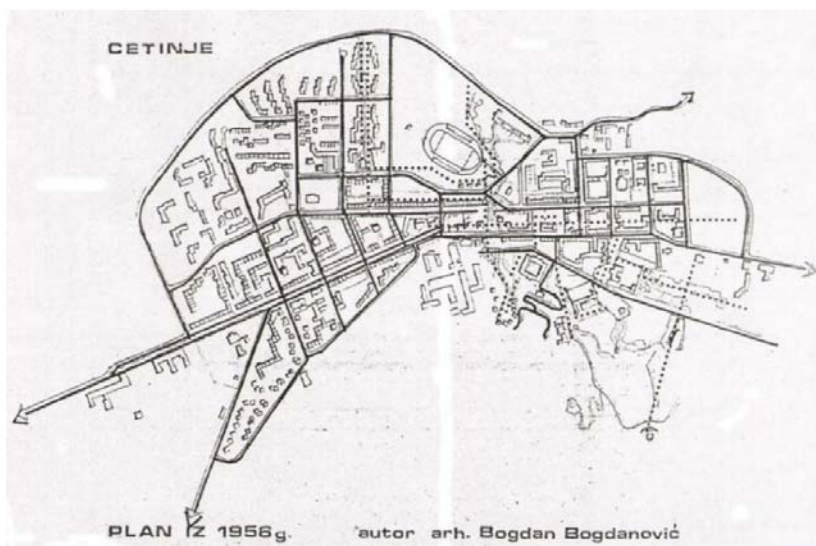
³⁷ Већ 1901. године на 2 варијантна рјешења пројекта Гимназије на Цетињу дефинише атриум, који није реализован.

се слично није догодило и на овом објекту. Свакако, главни и споредни објекат, повезани застакљеном пасарелом представљали су нову градитељску вриједност, а што није карактеристика Корadiniјевих реализација. Италијанско посланство је и 1931. године, било најзападнији јавни објекат у граду.

Сл. 6 - Графички приказ града из 1910. године, са ауторовим приказом најзначајнијих Корadiniјевих реализација: 1. Руско посланство; 2. Црква Св. Антуна Падованског; 3. Владин дом; 4. Италијанско посланство .

(Извор: Јовић, Татјана, Беркуљан, Александар. *Цетиње кроз вријеме: почетак урбанизације*. Цетиње: Државни архив Црне Горе, 2015: 213)

Сл. 8 - План из 1956. године

(Извор: Пријестоница Цетиње, Секретаријат за планирање и уређење простора и заштиту животне средине)

1.2. Утицај Корadiniја на урбани развој Барија

1.2.1. Затечено стање – главне друштвене и урбане карактеристике

Након I свјетског рата са првим годинама новог система у Барију је присутан проблем незапослености и сиромаштва. Треба имати у виду да Бари почетком XX вијека у политичком и културолошком смислу, у односу на рецимо Рим или Милано, град секундарног значаја. Од пољопривредног краја за вријеме фашизма Бари добија обресе града са терцијалним услугама, а од стране режима препознат је као *метропола југа, одскачна даска ка Истоку, средиште регионалног нивоа, longa magnus Рима на Средоземљу*.³⁹ Мијењају се и теме урбане трансформације и сама природа грађевинске продукције. Ради побољшања економске ситуације држава 1924. године издваја значајна средстава за јавне радове, а посебна пажња је усмјерена на саобраћајну повезаност, образовне објекте и Стари град. Значајна је иницијатива за оснивање Апуљског аквадукта, аеродрома, бројних других објеката. Пажња је посвећивана изградњи монументалних дјела, као што је Левантски сајам, као симбол древне трговине са Истоком и шанса за бољу будућност. Снажна градитељска политика, ослоњена на развојно осмишљеним просторним плановима, може се сагледати на основу сљедећих података: Од

³⁹ Colonna, Angela, Lastilla, Michele. *Storia e cultura di una città: Edifici pubblici a Bari 1900–1950*, (Bari: C.S.P.C.R., 1987), pp. 11.

1919. до 1945. у Барију је изграђено у просјеку 800 соба годишње; од 1946. до 1960. просјек расте на 6.700 соба годишње; од 1960. до 1970. године 14.500 соба годишње. Подаци се, наравно, не односе само на квартал Мурат, већ и на цио град.⁴⁰

Аралдо ди Кролаланца (Araldo di Crollalanza),⁴¹ снажна политичка фигура Барија, препознат и као локални визионар, тежио је модернизацији Барија и интеграцији потреба грађана и јавних политика са узором на развијене средине. Посматрао је јавне радове као *продуктивне трошкове чак у годинама економске кризе*.⁴² Нарочите заслуге има за имплементацију Корадинијевог пројекта Левантског сајма. Међутим, грађевинске иницијативе нијесу увијек без изазова. Дobar примјер је пројекат заобилазнице око Старог града првобитно презентован 1918. године, који у том тренутку није добио сагласност надлежног надлежног Завода за заштиту споменика (Soprintendenza ai monumenti).⁴³ Схватало се да се нови приступи у планирању и пројектовању морају заснивати на поштовању традиције и колективне меморије, да су те вриједности слојевите и нераскидиво везане за идентитет града и локалне средине.⁴⁴

О специфичним трансформацијама Барија, потакнутим идеолошким смјерницама из Рима, говори сљедећи цитат: *Бари, је тежио инвестирању и идеологији новог типа града, и у њему се снажно изражава такозвана „фашистичка култура“ која на урбаном пољу тежи да приписује вриједности „репрезентативности“ граду као цјелини, наглашавајући његов јаз са селом и „монументалношћу“ у новом сједишту државних органа, гдје се мијешају такозвани фигуративни симболи римског, италијанског и медитеранског стила*.⁴⁵

Још из ранијег периода Бари је имао посебан однос према урбаном идентитету, јавној изградњи и уопште политикама јавних радова, које у 20-им и 30-им година ХХ вијека, представљају наставак већ започете грађевинске политике *Биолитанског доба*,⁴⁶ којима се дефинишу оне урбане хијерархије и оне функције које ће у наредним годинама чинити реперне тачке. Урбанистички планови, односно планови регулације, неизоставан су извор за проучавање и разумијевање комплексних односа архитектуре и урбане сцене Барија са почетка ХХ вијека. Просторно урбанистички планови рађени у периоду између 1901. и 1938. године,

⁴⁰ Signorile Nicola. *Occhi sulla cita. Architetti e architetture a Bari*, (Bari: Laterza Edizioni, 2004), pp. 7.

⁴¹ Од 1930. до 1935. министар јавних радова Италије.

⁴² Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Capone Editore, 1997), pp. 26.

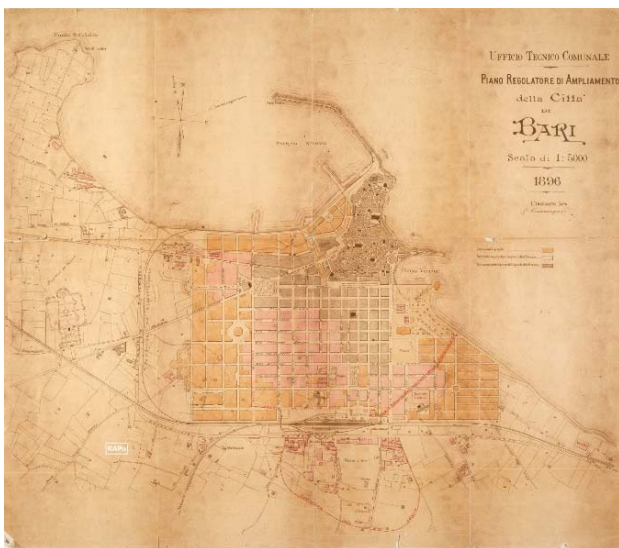
⁴³ Petrigiani, Marcello, Porsia, Franco. *Le città nella storia d'Italia*, (Bari: Laterza, 1988).

⁴⁴ Colonna, Angela, Lastilla, Michele, Velati, Vincenzo. *Edifici pubblici del '900 a Bari: interni ed esterni*, (Bari: Levante Editori, 2001), pp. 14.

⁴⁵ Petrigiani, Marcello, Porsia, Franco. *Le città nella storia d'Italia*, (Bari: Laterza, 1988).

⁴⁶ Colonna, Angela, Lastilla, Michele. *Storia e cultura di una città: Edifici pubblici a Bari 1900–1950*, (Bari: C.S.P.C.R., 1987), pp. 8.

дакле периода прије и током епохе фашизма, које потписује Већа, одобрен 1926. године, и касније Петручи из 1938. године,⁴⁷ значајни су за даљу анализу јавних политика у урбанизму и архитектури и сагледавања дјеловања Коррадинија. Са аспекта регулације градског језгра Барија, осим поменуте планске документације, која је из више наврата подлијегала измјенама и допунама, значајно је поменути генерални план из 1896. године, план уређења Старог града из 1892. године и Статуте за насеље Мурат из 1813/1814/1815. године,⁴⁸ који су често коришћени и у периоду израде поменутих планова и приликом релализације објеката. Већа и Петручи имали су супротан приступ концепту планирања XIX вијека, посебно концепту експлоатације земљишта од приватних лица, која је била могућа слабир регулаторним алатима наслијеђених планских аката.

Сл. 9 - Генерални план Барија из 1896. године

(Извор: <https://www.rapu.it/ricerca/index.php>, приступљено 23.07.2021)

Специфичне околности условиле су да постоје три верзије плана Веће из 1913, 1918 и 1926. Забиљежено је и да је у тренутку усвајања план имао *очигледне недостатке и у погледу опитих критеријума 'технике планирања'*.⁴⁹ Године 1905. доносе се *Правила и критеријуми* за израду урбанистичког плана,⁵⁰ када Већа, као шеф Општинске техничке канцеларије даје

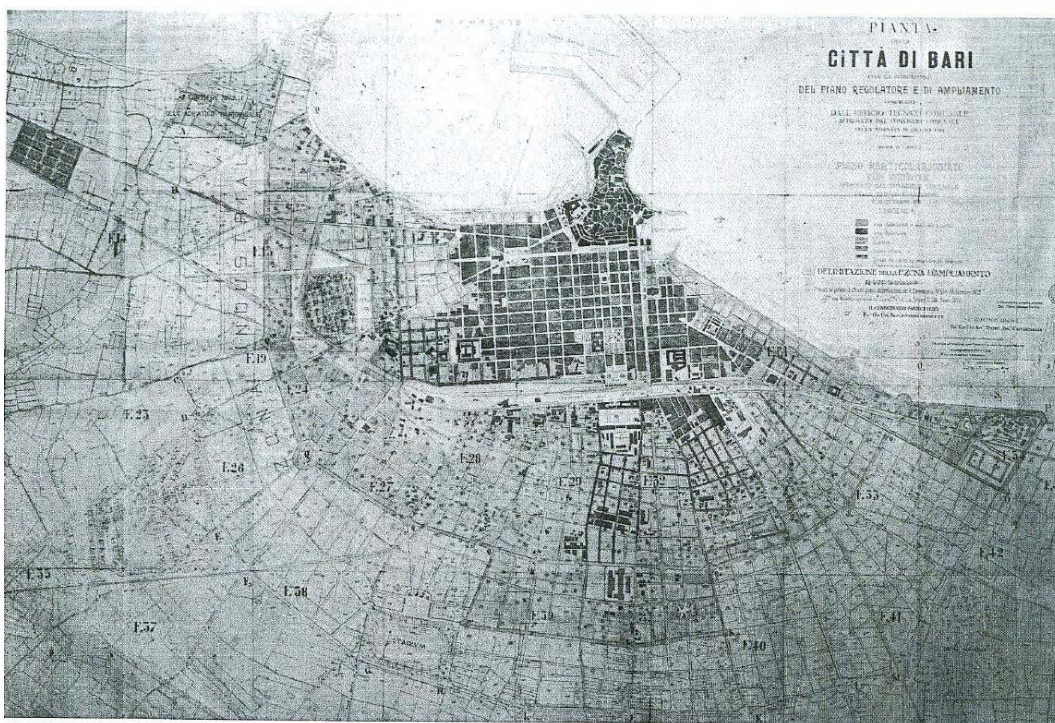
⁴⁷ Colonna, Angela, Lastilla, Michele, Velati, Vincenzo. *Edifici pubblici del '900 a Bari: interni ed esterni*, (Bari: Levante Editori, 2001), pp. 38.

⁴⁸ <https://www.comune.bari.it/documents/20181/430018/Statuti+Murattiani/3e415a2b-cf0e-43f9-94b6-4a0f9a836a7b>

⁴⁹ Petriani, Marcello, Porsia, Franco. *Le città nella storia d'Italia*, (Bari: Laterza, 1988).

⁵⁰ Colonna, Angela, Lastilla, Michele, Velati, Vincenzo. *Edifici pubblici del '900 a Bari: interni ed esterni*, (Bari: Levante Editori, 2001), pp. 25 Предвиђају ширење града ка истоку, а уз обалу изградњу јавних објеката, дефинисање јавног зеленила и зону за резиденцијалне потребе.

мишљење на градњу другог спрата Палате Фицароти у улици Виктор Емануел број 193.⁵¹ Планом Веће, између осталог, предвиђено је уређење Сан Каталда гдје постављање бродоградилшта већ модификује првобитно одредиште за виле (1918–1919) и у редакцијама 1923–1925. и 1926. године, смањивање грађевинских веза у периферним областима ка југу,⁵² чиме је створио предуслове за интензивирање санације постојећих објеката и изградње на слободним подручјима насеља Мурат, гдје ће Корadini имати најплодније дјеловање управо у периоду 1920–1930. године. Предвиђена локација бродоградилшта са припадајућим објектима између Сан Каталда и Сан Франческа (San Francesco), врло је брзо, већ након неколико година опредијељена за изградњу Левантског сајма. Одабрана локација је *снајала панорамску љепоту и близину Државних жељезница, Луке и пруге Бари – Барлета*.⁵³

Сл. 10 - План Веће из 1926. године

(Извор: Petrigiani, Marcello, Porsia, Franco. *Le città nella storia d'Italia*. Bari: Laterza, 1988)

Због интензитета превасходно јавних радова, упоредо са израдом планске документације, пројектанти, самим тим и Корadini, спроводе активности без јасног утемељења у просторним актима, уз коришћење актуелних грађевинских прописа. Локални

⁵¹ Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 3.

⁵² <http://www.rilievo.poliba.it/bsc/abc/euro/ita/pug/ba/bari/mappe/index.html>

⁵³ Carducci, Carmelo Calò. *Bari e la sua Fiera del Levante 1939–1956*, (Bari: Cacucci, 2006), pp. 20.

архитекти, чланови жирија и других административних тијела имају прилику да учествују и свједоче новим урбанистичким и архитектонским тенденцијама подстакнути идеолошким набојем фашистичке Италије.⁵⁴ Кроз институције и надзорне органе струковних удружења стварала се својеврсна надзорна мрежа за архитектонску продукцију, чији је експонент свакако био Корadini. Активно је партиципирао у раду жирија и комисија у периоду 1920–1931. Године 1920. био је члан жирија за избор Споменика палим у Грумо ди Апула (*Monumento ai Caduti di Grumo di Appula*); (август / септембар 1924. године) члан жирија на *I јужном бијеналу – IV умјетничке изложбе Пуље у Барију (I Biennale Meridionale – IV Mostra D'Arte Pugliese a Bari)*; 1925. године члан Техничке комисије за Споменик палим у Рутигљану (*Monumento ai Caduti di Rutigliano*); 1931. године предсједник жирија за Споменик палим борцима у Моли ди Бари (*Monumento ai Caduti di Mola di Bari*).⁵⁵ У недостатку ажуриране планске основе, несметан развој града омогућен је кроз израду пројектних задатака за репрезентативне објекте, са урбанистичким параметрима. Корadini 1931. године, као члан Посебне комисије, разрађује опште критеријуме за пројектовање Палате Провинције (*Palazzo della Provincia*).⁵⁶ Нарочито су интересантни комплекси изграђени 30-их година који су касније препознати у плану Петручија. Дакле, готово да су идеолошки дефинисане интервенције унапријед условљавале концепт развоја урбане матрице, а да су планери „легалizовали“ изведене комплексе. Мисли се прије свега на Левантски сајам, у оквиру западног округа, изван историјских насеља Барија, која је отворен 1930. године, и Поликлинику која је изграђена 1933. године. *Они су, као и други сервиси, дизајнирани у децентрализованом урбаном положају између центра и периферије.*⁵⁷ *Формални језик усвојен у различитим зградама Поликлинике ствара ефекат стилске униформности (супротно ономе што се догађа у Фиера дел Леванте), заснованог на трезвености, монументалном у конструкцији, али линеарном у декоративном апарату.*⁵⁸ Важно је посебно нагласити однос и комуникацију нове урбанистичке цјелине, или заокруженог грађевинског комплекса Левантског сајма са затеченим градским зонама и изграђеним структурама. Насеље Мурат и Стари град представљали су главне урбанистичке

⁵⁴ Colonna, Angela, Lastilla, Michele. *Storia e cultura di una città: Edifici pubblici a Bari 1900–1950*, (Bari: C.S.P.C.R., 1987), pp. 14.

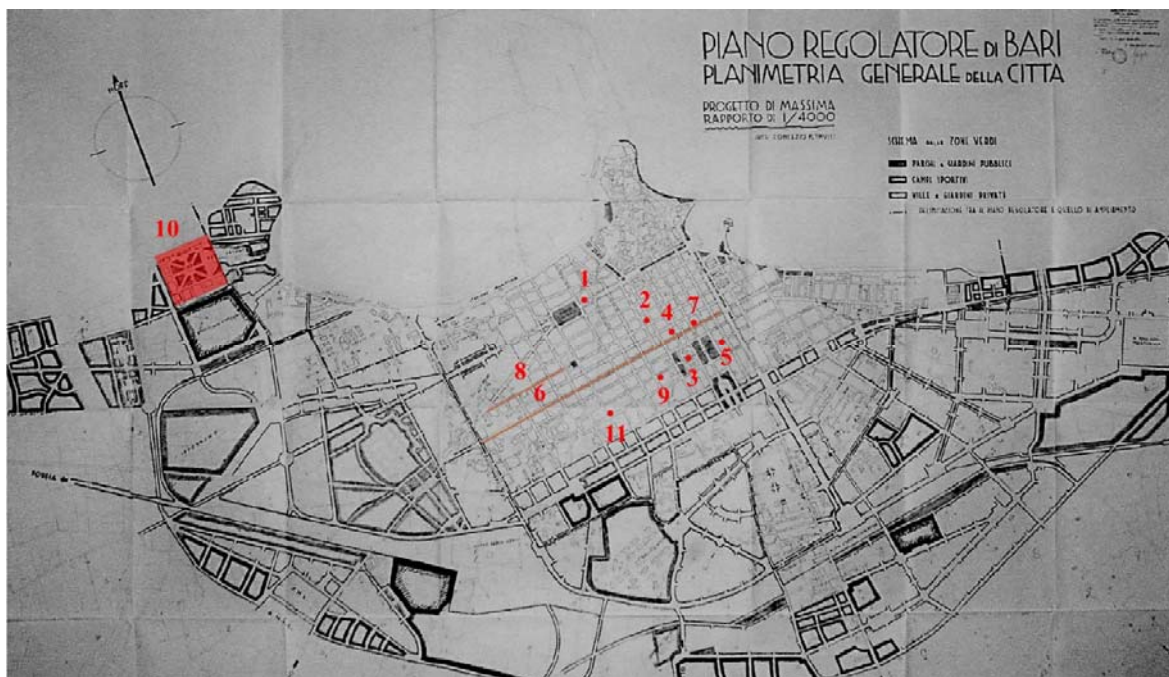
⁵⁵ De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 158.

⁵⁶ De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 15.

⁵⁷ Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Capone Editore, 1997), pp. 99. До 1938. године када Општинско вијеће усваја план, он је потпуно промијењен од стране општинске техничке канцеларије, а још увијек недостаје одобрење од стране Министарства за универзитетско образовање, одобрење који неће бити издато ни касније.

⁵⁸ *Ibid*, pp. 106.

пунктове којима комплекс конкурише, иако се не може говорити о снажној дистинкцији. Они јесу релативно независни дјелови, док се њихови односи не могу објаснити једноставном функцијом међусобне зависности, већ морају бити пренијети на цијелу градску структуру.⁵⁹

Сл. 11 - План Петручија из 1938. године, са ауторовим приказом најзначајнијих Коррадинијевих реализација: 1. Палата Фицароти; 2. Палата Ингами-Скалвини; 3. Сала Аула Магна, Палата Атенео; 4. Објекат Ђовани Ди Кањо Абресја; 5. Објекат Антонио Радикио; 6. Улица Данте Алигиери гдје се налазио објекат Нигри Пиетро; 7. Кућа и складиште Латерца; 8. Улица Бовио, гдје се налазио објекат Палдера Николанђело; 9. Палата Фиат; 10. Левантски сајам.

(Извор: Cucciolla, Arturo. *Vecchie citta / citta nuova. Concezio Petrucci 1926–1946*. Bari: Dedalo Edizioni, 2006: 156)

⁵⁹ Роси, Алдо. *Архитектура града*, (Београд: Грађевинска књига, 2008), стр. 65.

Сл. 12 - Извод западног округа из плана Петручија из 1938. године са локацијом Левантског сајма

(Извор: *Ibid.*: 149)

Сл. 13 - Извод централног округа из плана Петручија из 1938. године са локацијом насеља Мурат и Поликлинике

(Извор: *Ibid.*: 148)

1.2.2. Карактеристични утицај на урбане цјелине

1.2.2.1. Левантски сајам

Левантски сајам конституисан је као специфична цјелина са поливалентним садржајима намијењеним сајамској функцији. Представља један од упечатљивих градитељских одговора на интензиван урбани развој Барија у 20-им и 30-им годинама XX вијека. Велику заслугу за то има Аралдо ди Кролаланца који је наложио извођење серије јавних радова на уштрб урбанистичког плана који је израђивао Већа.⁶⁰ Визуелно парира Старом граду и представља снажну доминантну тачку на западној обали. Са монументалним улазом, карактеристичном архитектуром, првобитно једноставном правоугаоном оградом, уређењем простора испред комплекса, представљао је својеврсни нови елемент урбане топографије. Иако је рађен по узору на Милански сајам, имао је садржајно и концепцијски јединствен израз. Проширењем обале на уштрб мора и изградњом *lungo mare*, приступило се повезивању са Старим градом, док је веза са насељем Муратом иницијално супротстављена недефинисаним простором, након плана Петручија остварена новом путном инфраструктуром, коју ће користити и планирани објект стадиона. За разлику од Веће, Петручи локацију стадиона планира у западном округу, са јужне стране Левантског сајма. Вјероватно због близине његовог капиталног дјела и неспорне стручности, Корadini је 1929. године именован за члана конкурсног жирија за пројекат Стадиона слободе у Барију (Stadio della Vittoria),⁶¹ и јануара 1931. године учествовао у раду жирија за оцјену пристиглих радова као представник Генералног комитета стадиона.⁶² *Петручијев урбанистички распоред изражава покушај повезивања Историјског центра, насеља Мурат и подручја ширења града.*⁶³

Као што је наведено, изворна урбанистичка матрица Левантског сајма снажно подсећа на Милански сајам. Мисли се превасходно на централни квадратни оквир, и унутар њега два концентрична правца прожета продорима. Аналогно су дефинисани централни сквер и блокови формиран на пресеку радијалних и ортогоналних праваца. За разлику од Миланског сајма, Корadini улазни фронт у основи замишља линијски, док на рубовима комплекса

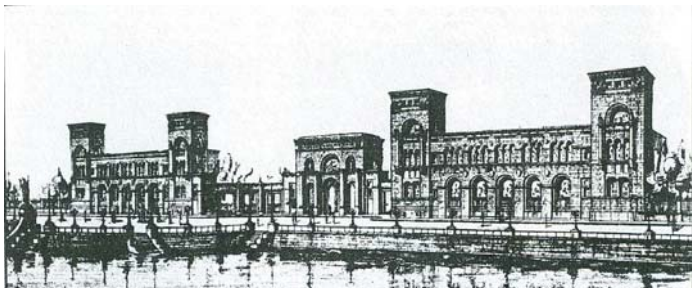
⁶⁰ Cucciolla, Arturo. *Vecchie città / città nuova. Concezio Petrucci 1926–1946*, (Bari: Dedalo Edizioni, 2006), pp. 94.

⁶¹ De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 158.

⁶² Colonna, Angela, Lastilla, Michele. *Storia e cultura di una città: Edifici pubblici a Bari 1900–1950*, (Bari: C.S.P.C.R., 1987), pp. 57. На другом државном конкурс који је расписан 1930. године, гдје је учествовало 15 архитеката, у други круг су прошла 4 рада. Жири је оцијенио да ниједан од четири пројекта не може бити проглашен као победник конкурса. Ипак, на крају је ауторима једног од четири пројекта поверена изведба пројекта, мимо конкурса, уз обавезно поштовање сугестија жирија.

⁶³ Colonna, Angela, Lastilla, Michele, Velati, Vincenzo. *Edifici pubblici del '900 a Bari: interni ed esterni*, (Bari: Levante Editori, 2001), pp. 34.

дефинише шири појас са објектима, који уоквирује централни квадратни оквир. На рубовима комплекса уз оградни зид предвиђен је зелени појас. У односу на изворни Корадинијев концепт, фронт према мору није у потпуности реализован по његовим нацртима, иако га карактерише улаз са снажним луковима и двије куле изграђен у апуљско-романском стилу.

Сл. 14 - Приказ фронта комплекса на основу Генералног плана Аугуста Тезара Корадинија из 1928. године.

(Извор: Dilio, Mario. *Fiera del Levante: 1930-1986*. Bari: Mario Adda, 1986: 21)

Структура Сајма садржајно је фокусирана на одређене земље Балкана, Блиског истока и сјеверне Африке, на оријенталне народе са изграђеним минаретом и другим обиљежјима исламске архитектуре, павиљоне државних и приватних компанија. Урбанистички концепт и позиција објеката готово у потпуности прате изворну шему, међутим, архитектоника је углавном измијењена, зависно од пројектанта и предвиђене намјене. У оквиру комплекса је планирано 8 авенија *са евокативним именима древне поморске и трговачке славне прошлости и рјечних путева и поморства модерне трговине*.⁶⁴ На централном скверу, који носи име Рома (*Piazzale Roma*) налази се монументална фонтана ка којој са мора води булевар Босфор (*у свом крутом геометријском дизајну, представљала је наслеђе касноренесанских италијанских вртова као и елементе француских градова с краја деветнаестог вијека*).⁶⁵ На скверу су приказани павиљони шест држава (Египат, Југославија, Албанија,⁶⁶ Турска, Мађарска и Чехословачка), који су дјеловали уравнотежено и складно у односу на композицију трга. Управо њихова централна позиција усмјерена на трг (простор Рима) и долазак у простор кроз асоцијацију на мореуз, указује на смислену симболику која Корадинију није била страна. Углавном формално уједначени, објекти су имали тек мање стилске варијације зависно од државе. Радијално од платоа Рома дефинисани су павиљони, изложбени простори и

⁶⁴ L'Abbate, Mariagrazia, Moscardin, Valeria. *L'Albania nelle grandi Esposizioni* in Roberta Belli Pasqua, Luigi Maria Calìo, Anna Bruna Menghini, *La presenza italiana in Albania tra il 1924 e il 1943 La ricerca Archeologica, la conservazione, le scelte progettuali*, Roma 2017, pp. 568.

⁶⁵ *Ibid*, pp. 568.

⁶⁶ *Ibid*, pp. 571. Павиљон Албаније је био између павиљона Југославије и Чехословачке..

складишта. Овим пројектом је материјално спроведена идеологија режима ширења ка истоку, што ће се, након Коррадинијеве смрти, у бруталнијем облику исказати касније кроз измјене павиљона Албаније. *Архитектура, заправо, не осликава, већ конструише и легитимизује сваку друштвену стварност и сваку идеологију.*⁶⁷ Коррадини је у периоду 1926–27. године био предсједник Умјетничке комисије Уније фашистичких инжењера, а од 1928. до смрти (1932. године) био је члан Комисије за умјетност и урбанизам Покрајинске фашистичке уније архитеката и инжењера.⁶⁸ Вјероватно је приступио Националној фашистичкој странци 1923. године,⁶⁹ мада је питање да ли је истински подлегао *фузији појединца и масе у органском и мистичном јединству нације, као етничке и моралне заједнице...*⁷⁰ Формално прихватање фашистичког политичко-идеолошког дискурса имало је утицаја на његова дјела. Однос и веза према мору и истоку ће провијавати на већини његових остварења независно од намјене и умјетничког израза. Тако елемент каравеле налазимо на Палати Фицароти (1908), Сали Аула Магна (1924), да би на крају био аплициран као лого Левантског сајма (1928).⁷¹ Могло би се рећи и да су поменута дјела поред неспорних умјетничких вриједности била дио идеолошке представе.

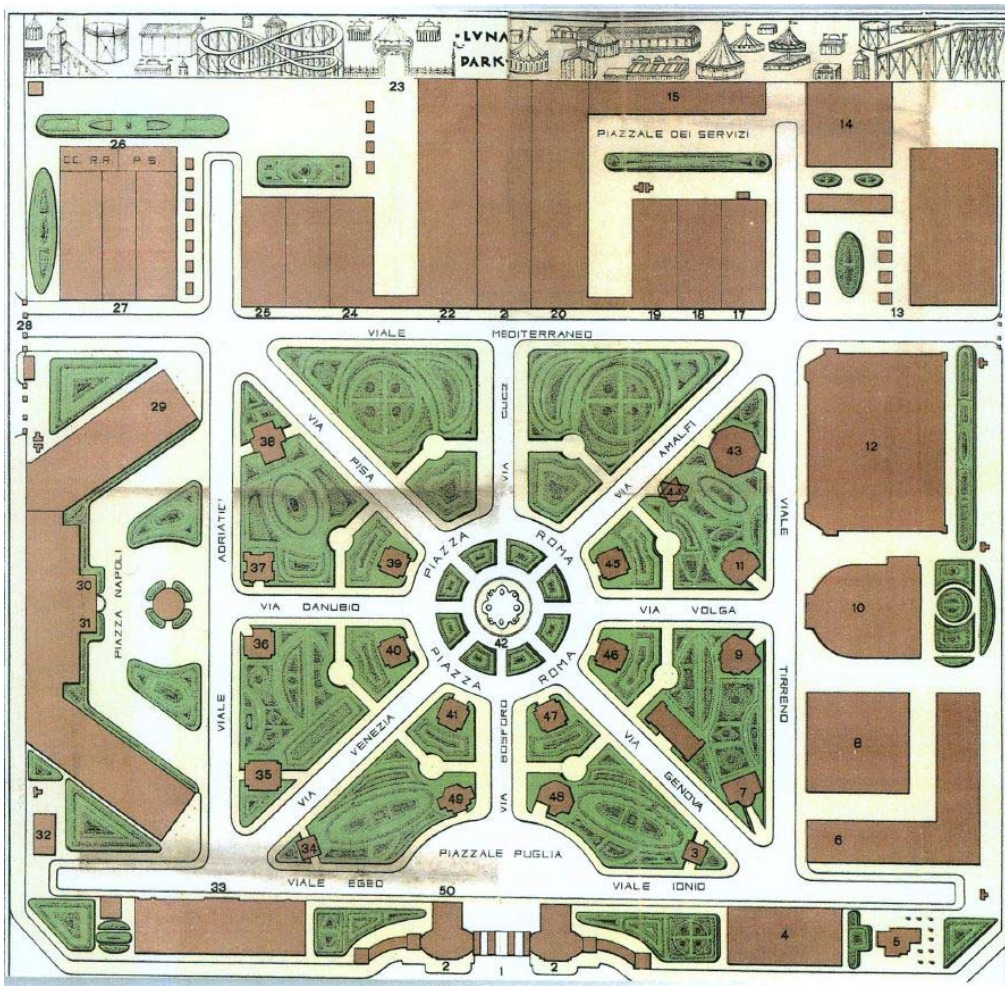
⁶⁷ Игњатовић, Александар. *Југословенство у архитектури 1904–1941*, (Београд: Грађевинска књига, 2007), стр. 7.

⁶⁸ De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp.158.

⁶⁹ De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 5.

⁷⁰ Gentile, Emilio. *Chi è fascista*, (Bari: Laterza editori, 2019), pp. 126–129 У сваком случају, умјетност, архитектура и генерално култура је допринијела ширењу идеологије фашизма у Италији.

⁷¹ Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Capone Editore, 1997), pp. 15.

Сл. 15 - План првог сајма који је умјетнички обрадио Istituto Pubblicitars из Милана (Извор: Carducci, Carmelo Calò. *Bari e la sua Fiera del Levante 1939–1956*. Bari: Cacucci, 2006: 36)

Почетком XX вијека средствима из Италије у Црној Гори се финансирају капитални пројекти: лука, жељезница, монопол дувана и многи други објекти. Да се политичке околности након I свјетског рата нијесу промијениле, Црна Гора би имала интерес да буде присутна на сајму у Барију. Томе иде у прилог изјава премијера Књажевине Црне Горе Лазара Томановића,⁷² током посјете Барију 1908. године, објављена у часопису *Corriere delle Puglie* у чланку под насловом *Tomanovich a Bari. La giornata del Ministro*, да жели да прошири црногорску трговину ка Барију, да је потпуно уклони под контролу аустријских тргова.⁷³ Иначе, премијер Томановић је том приликом одсјео у хотел Кавур (на чијој санацији је радио Корadini 1905. године),⁷⁴ гдје је као гост конзула Гала (Gallo) и Корadiniја, обишао

⁷² Чланак је уступљен љубазношћу Симоне де Бартоло.

⁷³ *Tomanovich a Bari. La giornata del Ministro*, in *Corriere delle Puglie* 31 ottobre 1908, pp. 2.

⁷⁴ De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 106.

Палатинску базилику С. Николе, умјетничку и занатску школу Умберто I, катедралу у Старом граду, и на крају Палату Фицароти, коју је желио да сагледа до детаља, дивећи се умјетничком укусу власника и инжењера Коррадинија, који руководи радом.⁷⁵ Могу се поставити питања да ли је Краљевина Југославија искористила потенцијале пружене на Сајму и какав би третман на сајму имала Краљевина Црна Гора, земља поријекла краљице Јелене од Савоја, и земља која је почетком XX вијека имала интезивне привредне везе са Италијом? Које мјесто би заузимао павиљон, да ли би Коррадини био пројектант, у којем стилу би био рађен? Да ли би првобитни павиљон у предворје II свјетског рата и империјалних тежњи као на примјеру Албаније био монументално дефинисан у складу новим политичким приликама?

1.2.2.2. Насеље Мурат

Коррадини је стварао подједнако добро у различитим просторним контекстима, било да дефинише нови урбани простор Левантског сајма у циљу политичко-економске експанзије Барија према истоку, или да дјелује у старом, традиционалном насељу Мурат, непосредно уз Стари град. **Насеље Мурат** неизоставно је у разматрањима урбаног развоја Барија, посебно XIX и XX вијека. То је уједно период када Коррадини својим реализација обликовно мијења устаљену слику овог историјског кварта *где је имао свој атеље у улици Melo da Bari n. 192*.⁷⁶ Карактеристичном архитектоником пратио је настојање Веће да се прекине прекомјерна униформност модуларне мреже, да нове четврти имају оригиналне репере,⁷⁷ као и интенцију прогушћавања насеља Мурат. Упоредо, насеље Мурат губи значајан број управљачких структура које су дефинисане на другим локацијама. Његове истакнуте реализације Палате Фицароти, Палате Ингами-Скалвини и Палате Фиат и данас доприносе јединственом концепту поменутог кварта, док је одређен број његових објеката уклоњен након II свјетског рата. Већ почетком 1923. године, са пројектом Палате Ингами-Скалвини, па све до усвајања плана Веће 1926. године, реализује значајан број пројеката. Око 1925. године Коррадини интезивно ради на приватним стамбеним пројектима за тада имућније породице. Међутим, као у случају јавних објеката на Цетињу, приватни објекти у Барију изводе се често без јасних урбаних регула. Ипак се доминантно радило о градњи на слободним зонама у оквиру блокова или измјени постојећих структура.⁷⁸ Тих се година увећава број објеката са надоградњом, углавном

⁷⁵ *Tomanovich a Bari. La giornata del Ministro, in Corriere delle Puglie* 31 ottobre 1908, pp. 2.

⁷⁶ De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 158.

⁷⁷ <http://www.rilievo.poliba.it/bsc/abc/euro/ita/pug/ba/bari/mappe/index.html>

⁷⁸ Colonna, Angela, Lastilla, Michele. *Storia e cultura di una città: Edifici pubblici a Bari 1900 – 1950*, (Bari: C.S.P.C.R., 1987), pp. 19.

уз апликацију класицистичких мотива.⁷⁹ Свеукупни естетски аспект компактних урбаних блокова умањивао се од центра према периферији. Већ 1934. године се постављају питања о постизању естетског јединства сваког блока унутар зона.⁸⁰ Својеврсна стилска еклектика насеља Мурат у међуратном периоду Барија није пропраћена од стране надлежног општинског тијела, који није успио да кодификује израз насеља, већ су рационалистичке и модерне грађевине јасно супротстављене објектима са аплицираним неостилловима, чија су апотеоза Палате Фицароти и Ингами-Скалвини.⁸¹ Проблематиком естетског уређења насеља Мурат, чија је обнова условљена старим нормама статута Мурат, није се бавио каснији план Петручија. Карактеристична корелација стилова у Барију занимљива је са аспекта естетичке критике. Симоне де Бартоло запажа да су неостилови аплицирани у наведеном периоду *већ постављени негдје другдје (или у сваком случају на 'авенији заласка сунца')*, због појаве коју су неки критичари дефинисали као *'културно кашњење'* предграђа у односу на главне центре умјетничке продукције...⁸² Никола Сињориле је у књизи *Occhi sulla cita. Architetti e architetture a Bari* указао да је први објекат у кварту Мурат срушен 1954. године, а да је између 1963. и 1964. године, забиљежено преко 200 измјена објеката, са широко распрострањеним мишљењем да се у насељу Мурат и уопште унутар градских зидина не може заштитити ништа јер нема истинских историјских, умјетничких и естетских вриједности, при чему поставља дилему да ли је квартал почео да губи свој карактер већ у 20-им и 30-им годинама, с висинама и првим измјенама објеката.⁸³ Рецимо Палата Фицароти је након изградње са посљедњом етажом висински доминирала у улици Виктор Емануел. Слична констатација је за Палату Ингами-Скалвини са 5 етажа и Палату Фиат чија висина до *кровног паранета износи 18,80 м.*⁸⁴ Његови најзначајнији пројекти у насељу Мурат, Палата Ингами-Скалвини, Палата Фиат и нереализовани пројекат Студентског дома замишљени су као реперне тачке на угловима постојећих блокова којима, независно од естетског изражаја, доминирају. То је битна разлика у односу на дјеловање на Цетињу гдје су реализације унутар новоформираних блокова. Такође, ријеч је о пројектима јавних институција и приватних компанија. Знатно сведенији стилски израз имају објекти других приватних наручилаца, који се по правилу налазе у уличном низу. Заједничко за све објекте је да су замишљени доминантно у источном дијелу насеља, за што

⁷⁹ *Ibid*, pp. 16.

⁸⁰ Corvaglia, Ennio, Scionti, Mauro. *Il piano introvabile: architettura e urbanistica nella Puglia fascista*, (Bari: Edizioni Dedalo, 1985), pp. 191–192.

⁸¹ Signorile Nicola. *Occhi sulla cita. Architetti e architetture a Bari*, (Bari: Laterza Edizioni, 2004), pp. 4–5.

⁸² De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 14.

⁸³ Signorile Nicola. *Occhi sulla cita. Architetti e architetture a Bari*, (Bari: Laterza Edizioni, 2004), pp. 1–2.

⁸⁴ Signorile Nicola, Gismondi, Francesco Paolo. *Atlante '900 per la tutela dell'architettura contemporanea a Bari*, (Bari: Laterza, 2009), pp. 154–155.

не мора да постоји посебан разлог, мада се, како је наведено, пратила смјерница за прогушћавање и обнову постојећих објеката.

Сл. 16 - Палата Фицароти око 1920. године

(Извор: De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*. Bari: LB Edizioni, 2019: 68a)

1.2.2.3. Стари град

Стари град се нужно наслања на насеље Мурат, а са запада је усмјерен на локацију Левантског сајма. Продорима, између осталог, према Катедрали успостављена је веза са насељом Мурат, док је нарочито преко обалне заобилазнице успостављено повезивање са Фиером дел Леванте. Општинска техничка канцеларија 1939. године прерадила је рјешење Петручија⁸⁵ и ипак предвидјела шетницу са источне стране. Иначе, за вријеме фашизма ојачана је идеја о континуираном развоју шеталишта, од југоисточне плаже до Левантског сајма, уз проблематизацију изградње заобилазнице око Старог града од Завода за заштиту споменика (Soprintendenza ai monumenti),⁸⁶ у дужем периоду. Стари град у том периоду важна је тема за планере и будуће развојне политике. Уз несумљиво важне историјске објекте, доминирала је архитектура, која се не може третирати као вриједно наслеђе. Корadini се ангажује 1922. године да као стручно лице сними статичке промјене на палати Сједиште племића у Старом граду и предложи мјере за санирање истих.

⁸⁵ Petrigiani, Marcello, Porsia, Franco. *Le città nella storia d'Italia*, (Bari: Laterza, 1988).

⁸⁶ *Ibid.*

Сл. 17а - Палата Сједиште племића у Старом граду

(Извор: <https://www.caminvattin.it/palazzo-del-sedile-dei-nobili/>, приступљено 23.07.2021)

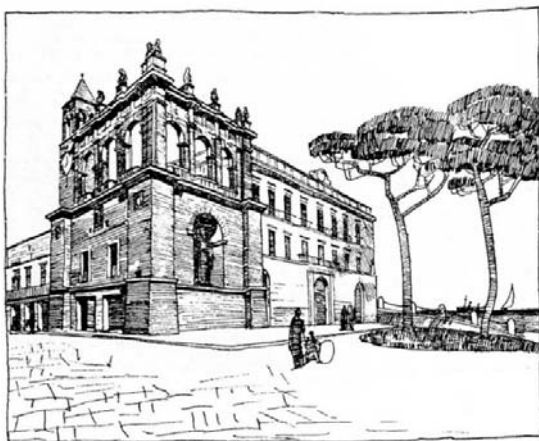

Сл. 17б - Палата Сједиште племића у Старом граду

(Извор: А. Дајковић, 2021)

С обзиром на то да је ријеч о културно-историјском објекту, вјероватно се ангажује због препознатог сензибилитета према архитектури прошлих времена. У том правцу сачинио је два стручна извјештаја. У извјештају из 10. јуна 1922. године, након увида у објекат власнице

госпође Росе де Палма (Rosa de Palma), указује на опасност због губитка стабилности поменуте зграде, те предлаже хитну санацију како би се заштитио *занимљив споменик Барија* од даљег пропадања. Општинска техничка канцеларија 16. јуна 1922. године, између осталог констатује да *зграда с обзиром на свој умјетнички и историјски значај заслужује посебну пажњу*, и да ће се у договору са Корadiniјем и Шефом за заштиту споменика изврши даљи преглед како би се сагледали неопходни радови.⁸⁷ На овом примјеру Корadini показује да влада проблематиком статичке стабилности објекта и конзерваторских принципа, уз потребу очувања снажног елемента у простору. О значају поменутог објекта говори чињеница да је Петручи 1931. године, кроз анализу проблематике Старог града и потребе проређивања структуре насеља у контексту доминације вриједних објеката и отварања визура, посебну пажњу посветио управо њему. Задржао га је у изворном облику, уз предлагање уклањања објекта са десне стране фронта, са циљем формирања ширег сквера, и наглашавања објекта како доминантне тачке простора. Предвиђена идеја касније није спроведена.

Сл. 18 – Извод из Петручијевог плана за трг Меркантиле у Старом граду

(Извор: Cucciolla, Arturo. *Vecchie città / città nuova. Concezio Petrucci 1926–1946*. Bari: Dedalo Edizioni, 2006: 128)

Поред залагања Петручија и Корadiniја, у исто вријеме, свједочи се ставовима, да је Стари град грађевинска срамота, а било је и оних који су 1926. године предлагали његово рушење.⁸⁸ Сличне идеје присутне су у готово свим тоталитарним режимима. У послеријатној Црној Гори, *lungomare* код Старог града Улциња, нарушило је амбијентални значај овог културног добра. Такође, интересантан је примјер Старе вароши у Подгорици, гдје се

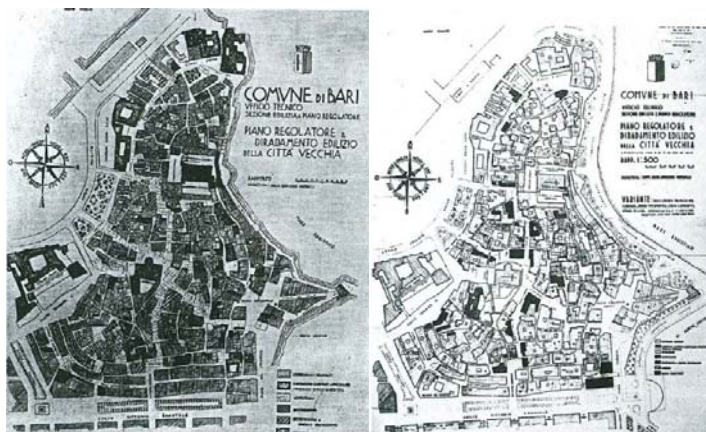
⁸⁷ Archivio storico comune di Bari, III deposito, busta 3334, fasc. 24.

⁸⁸ Petrignani, Marcello, Porsia, Franco. *Le città nella storia d'Italia*, (Bari: Laterza, 1988).

интезивном урбанизацијом нарушило изворно насеље са отоманским урбаним концептом, уз интенцију за уклањање Сахат куле.

Сл. 19 - а) План Старог града из 1892, б) корекције Веће, ц) финална верзија из 1926. године (Извор: <https://www.rapu.it/ricerca/index.php>, приступљено 23.07.2021)

Сл. 20 - План Петручија за Стари град из 1931. године и рјешење које је 1939. године преуредила Општинска техничка канцеларија, са обалним путем (Извор: Petrigiani, Marcello, Porsia, Franco. *Le città nella storia d'Italia*. Bari: Laterza, 1988)

Глава 2

II ДИО – АРХИТЕКТОНСКИ ИЗРАЗ ЦЕТИЊА И БАРИЈА

2. УТИЦАЈ КОРАДИНИЈА НА РАЗВОЈ АРХИТЕКТУРЕ ЦЕТИЊА И БАРИЈА

2.1. Утицај Корadiniја на развој архитектуре Цетиња

Након Берлинског конгреса наступио је дужи период мира који је омогућио нагли развој пријестонице проширене и економски ојачане државе. Кроз потребу модернизације система, дефинисан је културни идентитет. *Култура јесте основни контекст конструисања појединачних или колективних идентитета, чија је специфичност одређена културним кодовима и вредносним системима друштва.*⁸⁹ Такав културни идентитет био је утемељен у друштвеном, политичком и културном пољу. Овај систем вриједности, базиран на европској култури, настојао је да се одржи својом постојаношћу и непромјењивошћу те се у погледу архитектонског стила ослањао на академски еkleктицизам, као водећу умјетничку референцу, нарочито када су у питању јавни објекти. Са друге стране, у одређеном сегменту, доминантно стамбеним објектима, присутна је традиционална архитектура. Због свега тога одавао се утисак прилично хетерогене градитељске и друштвене сцене. Приватни објекти подижу се у складу са урбанистичким критеријумима оног времена и попримају савремену физиономију. До интензивније приватне изградње нарочито долази око 1910. године, а разлог свакако може бити и проглашење Црне Горе за краљевину 1910. године, долазак значајног броја страних званичника и других посленика, побољшане економских прилика и потребе за развојем инфраструктуре. Према подацима из 1910. године на Цетињу је било око 480 Италијана који су руководили и радили на познатим објектима на Цетињу.⁹⁰

Упоредо са интензивнијом урбанистичком изградњом градског организма и повећањем потреба све бројнијег градског становништва, на Цетињу су у зависности од материјалних могућности рјешавана и нека врло важна питања инфраструктурне опремљености и комуналне изградње уопште. Тако је рецимо по пројекту Корadiniја, у југоисточном дијелу града, пројектована мрежа канала ради одвођења воде преко ткз. понора под Границом, јер су честе поплаве у Доњем пољу имале тешке последице. Године 1910. изгарађен је нови водовод и уведено модерно електрично освјетљење. У периоду послије балканских и Првог свјетског

⁸⁹ Игњатовић, Александар. *Архитектонски почеци Драгише Брашована 1906-1919*, (Београд: Задужбина Андрејевић, 2004), рр. 14.

⁹⁰ Стенографске биљешке ЦНС сазива новембра 1910. г.

рата настала је стагнација у развоју Цетиња. Због недостатка финансијских средстава и помоћи са стране, Цетиње је економски урушавано, што ће се наставити и 20-их година XX вијека.

Корadini има запажен утицај на Цетињу, гдје је боравио са прекидима од 1986. до 1912. године. Његово стваралаштво карактерише преплитање италијанског и црногорског опуса, посебно у периоду 1900–1912. године. Реализације Руског посланства, католичке Цркве Св. Антуна Падованског, Владиног дома и извођење Италијанског посланства истичу се еклектичким стилским аранжманом, који се другој половини XIX и почетком XX вијека снажно наметнуо као распрострањен облик архитектонског изражавања, гдје су строги академски канони постали обавезујући регулативни чиниоци у архитектонском стваралаштву, којима је одређивана мјера стваралачког импулса, и подстицана потреба за коришћење архитектонске заоставштине минулих епоха.⁹¹ Као стилски правац најдуже се задржао у мање развијеним културним срединама, на Цетињу у међуратном периоду. За конципирање Руског посланства и Владиног дома примијенио је доминантно барокни стилски репертоар, уз примјесе ренесансе и класицизма, који је иначе у академизму највише коришћен за објекте културе и умјетности. Умјетнички доживљај додатно је постигао примјеном архитектонских елемента који су се периодично појављивали као лајтмотив на објектима и то: прва зона у виду сведене рустике издијељена плитким пољма, комбиновање лучно и архитравно засведених прозора, снажне лизене на угловима приземља, са удвојеним пиластрима на спрату, функционални кров, зупчасте вијенце, рељефне представе и скулптуре, карактеристичан мотив на оградама, хијерархију просторија у ентеријеру. Поменути објекти дефинисани су у близини грађевина које немају јасне стилске одлике историјских стилова, већ традиционалне архитектуре, као што су хотел Локанда, Ђевојачки институт и Болница Данило I, али и оних који су концептуално и визуелно одступали од устаљене градитељске шеме и наново дефинисали урбану сценографију. Мисли се на Зетски дом (1884) аутора Јосипа Сладеа Шиловића, са јасно уочљивим неокласицистичким, необарокним и, посебно, неороманичким карактеристикама;⁹² дворца пријестолонаследника Данила, назван *Плави двор* (1894–1895), који по својим карактеристикама припада касном ампир стилу;⁹³ Француско посланство (1908–1910), аутора Пола Гадеа, изведено у конструкцији од армираног бетона у чистом стилу сецесије.

⁹¹ Дајковић, Александар. *Допринос архитектуре Augusta Cesara Corradinia развоју архитектуре академског еклектицизма на Цетињу с почетка XX вијека*, Магистарски рад, (Подгорица: Универзитет Црне Горе, Архитектонски факултет, 2014).

⁹² Чиликов, Александар, Пејовић, Лазар. *Цетиње, историја и култура*, (Цетиње: Пријестоница Цетиње, 2019), стр. 71.

⁹³ *Ibid*, стр. 72.

Није довољно истражена улога црногорских власти у протезирању идеологије „националне“ културе и архитектуре. *Питања формалног устројства, морфологије; биографије и генеалогije; питања естетике, стилског развоја; проблем функције или типологије, као и технички аспекти – дакле, све оно што конституише дисциплинарне границе историје архитектуре – само су наизглед независни од друштвеног и политичког контекста у коме архитектура, као и све друге дискурзивне праксе, функционише као саставни дио производње знања и дистрибуције моћи.*⁹⁴ У случају сакралних објеката, снажно је уплитање у циљу отклањања утицаја страних стилова. Примјер је планирана градња руске цркве у близини Руског посланства, као израз руске сакралне архитектуре, што ће довести до негодовања књаза Николе и захтјева за преумјерење средстава за изградњу Саборног храма,⁹⁵ који је волуменом и естетски требао бити пандан објекту планиране цркве. Сличан уплив књаза је забиљежен и код корекција изворног пројекта (руског архитекте) Храма Св. Василија Острошког у Никшићу.⁹⁶ Као вјероватни одговор на капелу у склопу објекта Аустроугарског посланства, католичка Црква Св. Антуна Падованског није изведена у складу са изворним естетским изразом, већ има одлике црногорског православног објекта. Разлози могу бити и недостатак предвиђених средстава, мада измјена важних елемената архитектуре то доводи у питање. Ипак, у профаном јавном дискурсу, државни апарат имао је флексибине критеријуме, и прихватао реализације академског еклектицизма као опште прихватљиве естетске норме. У том контексту архитектура Корadiniја на Цетињу се може сматрати доприносом националном архитектонском изразу са почетка XX вијека.

⁹⁴ Игњатовић, Александар. *У српско-византијском каледоскопу*, (Београд: Орион Арт и Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2016), стр. 42.

⁹⁵ Иначе, идеја о градњи Саборног храма на Цетиње датира знатно раније, а први пројекат израдио је Драгутин Милутиновић 1870. године (Видјети у АБО НМЦГ). Ријеч је о куполном храму основе уписаног грчког крста, који стилске узоре налази у српским средњевјековним манастирима. Током овог периода појавило се неколико идеја за изградњу Саборне цркве са намјером да пројекат финансира руски цар и црногорска влада. *Последњи од ових дизајна који ће оставити ефекат до 1910. године израдио је Момчило Тапавица, Србин из Војводине.* (Видјети у Станковић, Милош. *1870–2018. Russia and the Balkans. The Case of the Unbuilt Orthodox Church in Cetinje, Montenegro*, in *Politics. Too Much or Not Enough*, [SITA](#), Volume 6/2018.

Тепачевић, Иван. *Друштвене прилике у Зети за вријеме Књажевине/Краљевине Црне Горе*, (Подгорица: МАТИЦА, бр. 70, 2017: 131). Пројекат, који је требао да буде задужбина руског цара Николаја II и краља Николе I, рађен је доминантно у српско-византијском стилу. Прочеље карактерише симетричност, складан портал са фризом, четворолисна розета, двије нише са киповима, засведен је истуреним тимпаноном, на 4 симетрична стилизована стуба.

⁹⁶ Ровински, Павел Аполонович. *Црна Гора у прошлости и садашњости, том IV, Државни живот (1851–1907) - археологија*, (Цетиње: Издавачки центар „Цетиње“, Централна народна библиотека „Ђурђе Црнојевић“; Ср. Карловци–Нови Сад, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 1994, стр. 16; (...) *Али, мимо плана и врло неумјесно, изнад предње фасаде назидан је звоник, као и на другим црногорским црквама, и то не само да ремети стил, већ потпуно квари изглед храма, који се величанствено уздиже над градом, који се простире у његовом подножју, а сада тај дозидани дио заклања куполу са крстом. и као кулминација свега, куполу су обојили у окер боју, претпостављајући, вјероватно, да жута боја може замијенити злато. Унутра у храму има врло мало икона и нема их насликаних на зидовима.*

У међуратном периоду, за вријеме Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије, упоредо са оснаживањем идеје југословенства, долази до *конструисања југословенског идентитета кроз различите дискурсе културе*,⁹⁷ самим тим и архитектуре. Такозвани приморски, односно „аутентични“ југословенски идентитет у архитектури у Црној Гори најбоље се сагледава на објектима краљевске виле у Милочеру, Љесковцу у Риједи Црнојевића и дјелима Николе Краснова: пројекти Зетске бановине, капеле на Ловћену (из 1923. године), који је био *говор истог оног дискурса југословенства које је градило своју митологију аутентичности кроз отклон од 'туђинистине' и инсистирање на географској, а не културној детерминисаности архитектуре*.⁹⁸ Тако се на пројекту Љесковца примјећује *груба и сведена архитектонска семиотика, на објекту Зетске бановине упркос академској синтакси и примјетном стилском еклектицизму, призивала је дух локалне градитељске традиције читаве регије коју је представљала*.⁹⁹ У међуратном периоду је *архитектура постала важно средство не само да се конструише 'аутентичан' идентитет, већ и да се демистификује извјештачена аура 'стране' архитектуре и некадашњег црногорског идентитета*.¹⁰⁰

2.1.1. Уређење Двора књаза Николе I

По наводима господина Пасквала Каренце (Pasquale Carenza)¹⁰¹, Корadini је учествовао у обнови књажевске палате на Цетињу 1895–1896. године и том приликом је материјал наручио од његовог дједа.¹⁰² У Архивско-библиотечком фонду Народног музеја Црне Горе чува се пројекат санације Дворца књаза Николе I. Пројекат се углавном односи на статичку стабилизацију објекта, мада га није могуће прецизније датирати. Свакако говоримо о периоду након 1871. године, када су већ изграђена бочна крила објекта, а прије 1910. године, јер на њему нема уцртаног тријема. Постоји вјероватноћа да је ријеч о периоду око 1895. године, непосредно прије вјеридбе принцезе Јелене Петровић-Његош и принца Виктора Емануела Савоја. Потпис на пројекту не одговара Етору Бернићу (Ettore Bernich)¹⁰³ нити Корadiniју.

⁹⁷ Игњатовић, Александар. *Југословенство у архитектури 1904-1941*, (Београд: Грађевинска књига, 2007), стр. 15.

⁹⁸ *Ibid*, стр. 381.

⁹⁹ *Ibid*, стр. 382–383.

¹⁰⁰ *Ibid*, стр. 383.

¹⁰¹ Кореспонденција из 2012. године.

¹⁰² Компанија Carenza Colori из Барија је у то вријеме снабдијевала умјетнике сликарским материјалом.

¹⁰³ Корadiniјев ментор са којим интезивно сарађује у том периоду. Видјети у De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari marmorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in

2.1.2. Руско посланство

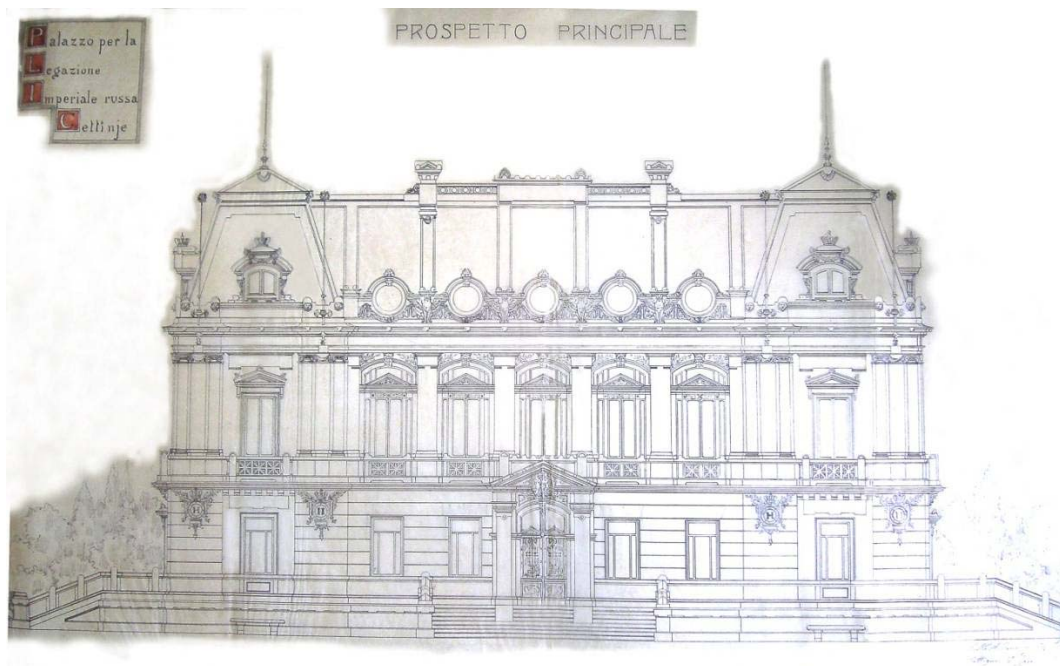
Сл. 21 - Насловна страна првобитног пројекта са карактеристичним дизајном (Извор: АБО НМЦГ)

Избор необарока за Руско посланство, као првог објекта са доминантним естетским утицајем барока на Цетињу, вјероватно је резултат тежње империјалне Русије, да се дипломатско представништво у земљи, важној за ширење политичког утицаја, након завршетка изградње тада најмонументалнијег објекта Аустроугарског посланства (1899), реализује у „руском империјалном стилу“. О карактеру руског утицаја говори податак да су сви нацрти морали да добију претходну *сагласност Г. Министра Губастова*.¹⁰⁴ Здање Руског посланства рађено је са примјесима класицизма и сецесије. Симетричан објекат, складних пропорција издијељен је на *сокл, корпус и завршетак*. Уочљив је ритмички распоред елемената архитектуре. Умјетнички израз посебно је истакнут скулптуралним елементима и орнаментиком на екстеријеру и ентеријеру објекта. Свеукупно нема аналогија на објектима посланстава на Цетињу, мада у многим категоријама конвенира са објектом Владиног дома. Вертикала складне композиције је наглашена лезенама и пиластрима, прозорским осовинама

Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019.

¹⁰⁴ Јовић, Татјана. *Дипломатска представништва у књажевини и краљевини Црној Гори*, (Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2010), стр. 43.

и надвишеним мансардним кровним равнима на боковима. Зоне су расчлањене кордонским вијенцима и профилисаним парапетним појасевима који су иначе у академизму примјењивани у случајевима када је рустика знатно сведена. Свијетло-тамни контрасти на фасадама, доминантно наглашавају игру примарне и секундарне пластике, што ће касније у Италији чинити важан прилог жељеном стилском изразу.

Сл. 22 - Приказ планираног фронта објекта

(Извор: *Ibid*)

Фронт објекта издијељен је на централни и два бочна ризалита као на Владином дому. Централни ризалит дефинише 5 осовина, док се у средишњој налази улаз наткривен тимпаноном. Приземље објекта фланкирано је плитким фугама, док прозорски отвори немају профилације. Спратне прозорске отворе карактерише богата орнаментика са флоралним мотивима. Они су засведени лучно на централном ризалиту, архитравно, на бочним. Кружни отвори на мансарди имају посебну умјетничку вриједност. *Барокна штукатура са мотивима фантастичних бића, гирланди и појас грифона, даје згради карактеристичан изглед.*¹⁰⁵ Карактеристичан декоративни елемент понавља се на терасама, улазном степеништу и парапетном појасу.

¹⁰⁵ Дајковић, Александар. *Допринос архитектке Augusta Cesara Corradinia развоју архитектуре академског еклектицизма на Цетињу с почетка XX вијека*, Магистарски рад, (Подгорица: Универзитет Црне Горе, Архитектонски факултет, 2014).

Сл. 23 - Фронт објекта са капијом и приступном стазом

(Извор: Дајковић, Александар. *Допринос архитектке Augusta Cesara Corradinia развоју архитектуре академског еклектицизма на Цетињу с почетка XX вијека*, Магистарски рад. Подгорица: Универзитет Црне Горе, Архитектонски факултет, 2014)

Сл. 24 - Карактеристични детаљ бочног ризалита фронта

(Извор: *Ibid*)

Бочна крила зграде на прочељу плитко су истакнута у односу на централни ризалит. На нивоу спрата карактеришу их истурени балкони. Отвори на балконима засведени су архитравно и надвишени тимпаноном. Углови ризалита у приземљу су фланкирани снажним лизенама, на спрату удвојеним јонским пиластрима и надвишени кубетима са прозорима. Угаона композиција лезена и пиластера, касније поновљена на Владином дому, користи се у наглашавању карактера и естетике објекта. На Руском посланству Коррадини се определијели за капителе јонског, на Владином дому коринтског стила. У оба случаја надвишени су архитравом и поткровним вијенцем, који је на Владином дому фланкиран богатијом орнаментиком.

Сл. 25 - Бочна страна објекта

(Извор: *Ibid*)

Сл. 26 - Задња страна објекта непосредно након изградње

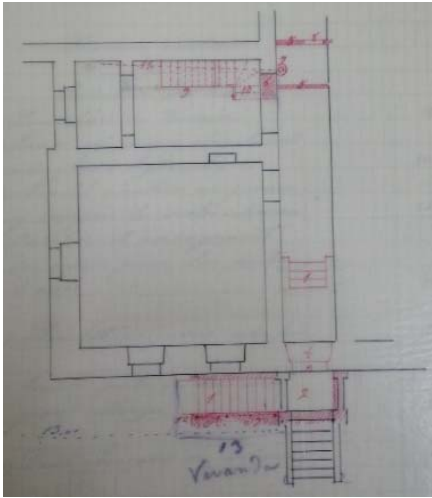
(Извор: Јовић, Татјана. *Дипломатска представништва у књажевини и краљевини Црној Гори*. Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2010: 48)

Са забатне, југоисточне фасаде Руског посланства, поменута композиција лезена и пиластера прелази у једноставне плитке нише на фасади, док се разуђеност маса постиже игром истурених и увучених ризалита са заобљеним централним. На фасади је дефинисано 5 волумена, од којих је централни са благим луком надвишен карактеристичним кубетом. *Поља између централног и бочних ризалита су у приземљу дефинисана лучним отворима, а на спрату двојним прозорима, надвишеним мањим надпрозорницима једноставне профилације. Бокове у приземљу карактерише по један отвор без профилације, који је на спрату једноставније ријешен. Овичени су плитким пиластрима и надвишени кубетом са таванским прозором.*¹⁰⁶ Као што је наведено, мотив елемента благо заобљеног у основи са три прозорске осовине Корadini ће касније приказати на пројектима из 1901. године, надоградње Ђевојачког института и Гимназије на Цетињу, који неће бити реализовани.

Бокови објекта сведенији су, са мање естетских елемената. Карактеристично је да је на сјеверном боку на изворном пројекту степениште до споредног улаза водило управно на објекат, док је изведено паралелно, уз објекат. Да је вјероватно током извођења дошло до преправки изворног концепта осим прилога Ситуације, указује дио прилога сутерена пронађен у Архивско-библиотечком одјељењу Народног музеја Црне Горе, гдје је црвеном бојом назначена преправка бочног улаза.¹⁰⁷ У оси бочних улазних отвора је дефинисан по један кружни мансардни отвор.

¹⁰⁶ *Ibid*.

¹⁰⁷ АБО НМЦГ, ПР 1903

Сл. 27 - Детаљ корекције плана сутерена
(Извор: АБО НМЦГ, ПР 1903)

Ентеријер објекта има посебне естетске вриједности, нарочито салони. Преовладавају неокласицистички елементи *са врло префињеном декорацијом Liberty, која одјекује Сецесијом у тоновима бијелих и златних шtukатура Беча: Коррадини је овим дјелом показао да је упознат са дјелима познатог 'модернистичког' архитекте Ота Вагнера.*¹⁰⁸ Изведен је углавном на основу изворног пројекта из 1900. године, а што се може закључити упоредбом са подацима *на основу предрачуна, радних листа, фактура исплате материјала и скица инвентара покретне имовине од 21. маја 1910. године,* који су објављени у књизи *Дипломатска представништва у књажевини и краљевини Црној Гори* ауторке Татјане Јовић. Објекат је доносио нове функционалне и хигијенске новине за тадашње цетињске прилике. Сутерен је био предвиђен за оставе, кухињске просторе, а садржао је и *лифтове за допремање хране до министровог и секретаровог стана.*¹⁰⁹ Поткровље је било намијењено за послугу, вешерај и складишне просторе. Репрезентативност дипломатског здања сагледава се на приземљу и првом спрату. У приземљу доминирају богато декорисане таванице, позлаћена орнаментика, мермерни пиластери и стилизован намјештај. У пријемним и радним просторијама користио се храстов паркет, док су зидови важнијих просторија обложени папирним тапетама.¹¹⁰ На спрату се налазио репрезентативни салон у стилу Луја XV и

¹⁰⁸ De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 10.

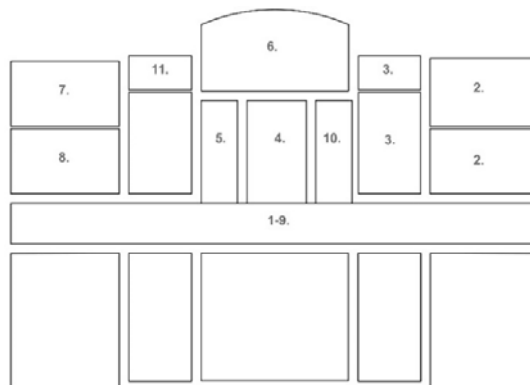
¹⁰⁹ Јовић, Татјана. *Дипломатска представништва у књажевини и краљевини Црној Гори*, (Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2010), стр. 47.

¹¹⁰ *Ibid*, стр. 47–48.

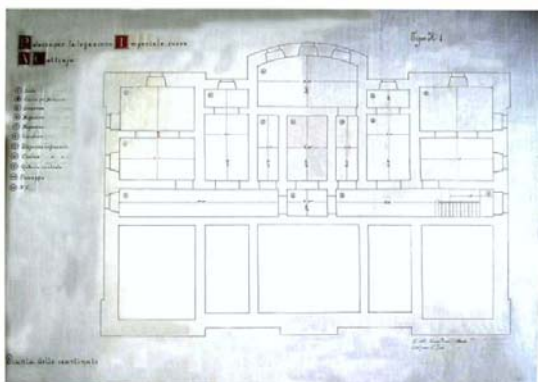
трпезарија стила „Liberti“, док је стубове и лукове са златно обојеним штукатурним украсима, красио витраж. У централном салону са слично декорисаном таваницом, по плану Корадинија, требала је бити мермерна плоча са натписом, као спомен на његово архитектонско дјело.¹¹¹

Приказ просторија сутерена изворног пројекта (1900):

1. Стрениште
2. Кухиња за министра
3. Остава
4. Складиште
5. Складиште
6. Тоалет
7. Остава за секретара
8. Кухиња
9. Централна галерија
10. Пролаз
11. Тоалет

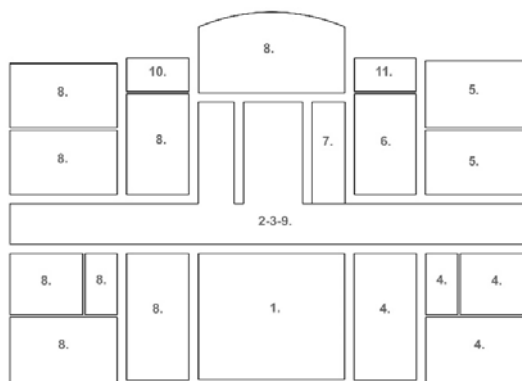
Сл. 28 - Анализа просторија пројекта сутерена из 1900. године (Извор: АБО НМЦГ)

Сл. 29 - Основа пројекта сутерена из 1900. године (Извор: *Ibid*)

Приказ просторија приземља изворног пројекта (1900) и података из 1910. године:

1. Предсобље
2. Главне комуникације
3. Галерија

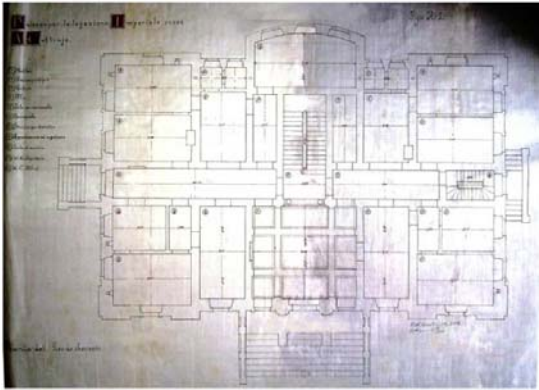

¹¹¹ *Ibid*, стр. 48–49.

Сл. 30 - Анализа просторија пројекта
приземља из 1900. године

4. Канцеларије
5. Пријемне собе
6. Гардероба
7. Мала соба за послугу
8. Стан секретара
9. Споредне степенице
10. Тоалет за секретара
11. Тоалет за канцеларије

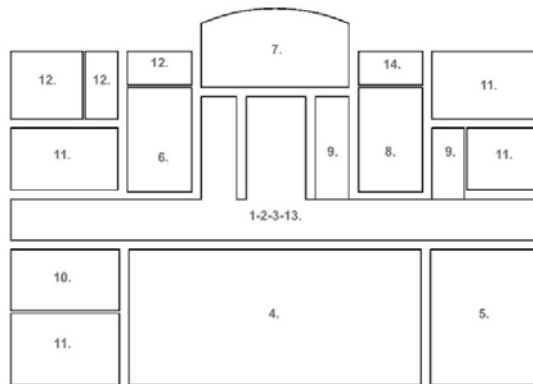
(Извор: А. Дајковић, 2014)

Сл. 31 - Основа пројекта приземља из 1900.
године
(Извор: АБО НМЦГ)

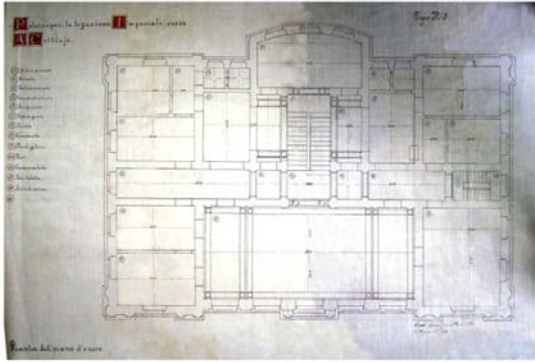
Приказ просторија спрата изворног пројекта (1900) и података из 1910. године:

1. Главно степениште
2. Предсобље
3. Главна галерија
4. Велика сала части
5. Трпезарија
6. Просторија за забаву
7. Салон
8. Гардероба
9. Мала галерија
10. Канцеларија
11. Спаваће собе
12. Купатила
13. Споредне степенице

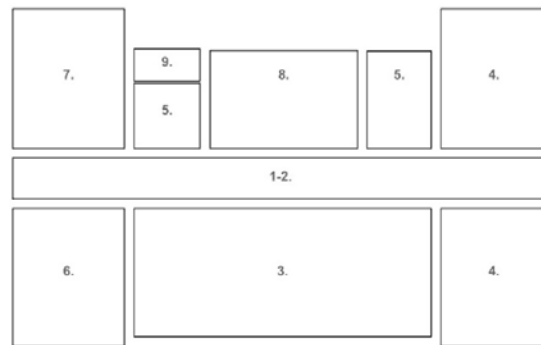
Сл. 32 - Анализа просторија пројекта спрата
из 1900. године

(Извор: А. Дајковић, 2014)

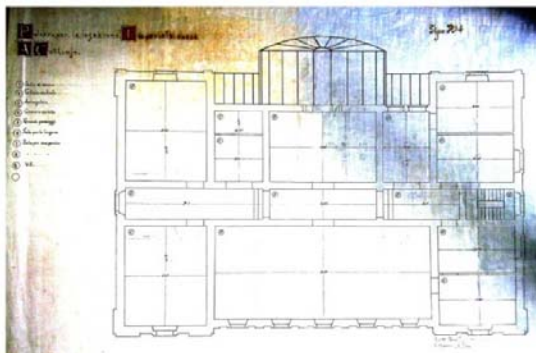
Сл. 33 - Основа пројекта спрата из 1900. године
(Извор: АБО НМЦГ)

1. Споредне ступенице
2. Централна галерија
3. Мјесто за сушење рубља
4. Спаваће собе
5. Велики пролаз
6. Соба за рубље
7. Складиште
8. Складиште
9. Тоалет

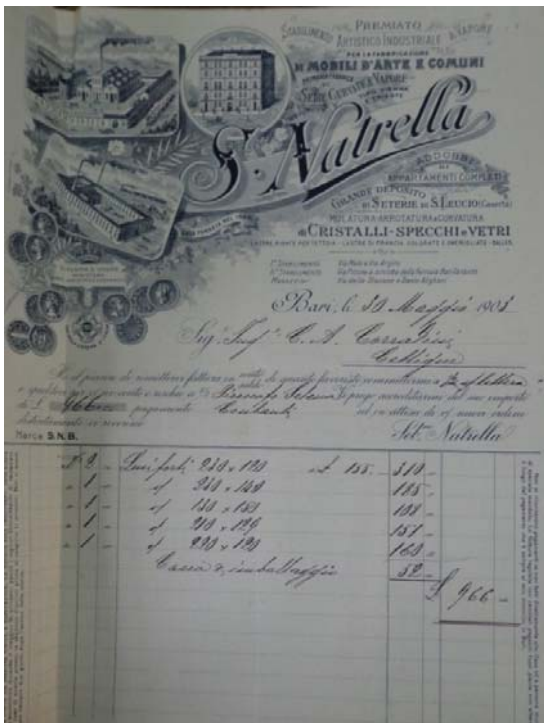

Сл. 34 - Анализа просторија пројекта поткровља из 1900. године

(Извор: А. Дајковић, 2014)

Сл. 35 - Основа пројекта поткровља из 1900. године
(Извор: АБО НМЦГ)

Сл. 36 - Фактура насловљена на Коррадинија из 1903. године и детаљ ентеријера (Извор: АБО НМЦГ, ПР 1903)

У односу на извори пројекат, током извођења објекта није се знатно одступило. Осим већ поменутог бочног степеништа, *на фасади се примјећује недостатак изворних хералдичких симбола царске Русије.*¹¹² Хералдичка знамења, орнаменталне рељефне композиције или пуне скулптуре, користио је као додатно изражајно средство, а представљале су стилски искорак на Цетињу. *Спратни прозори на централном ризалиту, по пројекту су требали да буду наткривени тимпанонима, што је у реализацији изостало.*¹¹³ Кровни покривач сходно пројектном задатку замишљен је у *галанованим плеханим парчетима,*¹¹⁴ међутим лоша изведба изискивала је вишеструке санације. Непосредно након завршетка радова и техничког прегледа објекта од стране руског архитекте Фон Голи, уз генерално добру оцјену радова констатују се пропусти у изради кровног покривача и изолацији система димовода. Предложено је стопирање даљих радова док се не санира уочено, за што је неопходно издвојити значајна средства, готово колико је уложено у дотадашњим радовима.¹¹⁵

¹¹² Дајковић, Александар. *Допринос архитектке Augusta Cesara Corradinia развоју архитектуре академског еклектицизма на Цетињу с почетка XX вијека*, Магистарски рад, (Подгорица: Универзитет Црне Горе, Архитектонски факултет, 2014).

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ Јовић, Татјана. *Дипломатска представништва у књажевини и краљевини Црној Гори*, (Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2010), стр. 44.

¹¹⁵ *Ibid.*, стр. 45–46.

(...)Питање санације зграде руског посланства било је актуелно 1909. године. На то указује пројекат који је, на захтјев руског отправника послова, израдио архитекта Сафре, ангажован на изградњи зграде француског посланства на Цетињу. Због значајних средстава које је на основу ове процјене неопходно обезбиједити, и од овог пројекта се одустало.¹¹⁶ Услјед поменутих и пропуста током изградње Италијанског посланства, Корadini није ангажован на пројекту извођења радова на Француском посланству. Пол Гаде, који Корadiniја у извјештају назива 'инжењером', био је веома разочаран када је видио како се изводе радови на згради италијанског посланства, пошто је сматрао да је Корadini направио грешке у излоацији цистијерне, а добио је и информације да није редовно плаћао радницима. Такође, лоша израда крова Руског посланства утицала је на то да нема повјерења у Корadiniјеве капацитете као предузимача.¹¹⁷ Ипак, Корadini је одликован Орденом круне Италије, 1905,¹¹⁸ вјероватно због учешћа на пројекту Руског посланства, који му је донио велики углед у Италији, а што потврђује похвално писање *Corriere delle Puglie*, 3. јуна 1901. године, о градњи и учешћу аутора и „директора свих радова“ Корadiniја.¹¹⁹ Нијесу пронађени подаци који потврђују да је Корadini одликован од стране краља Николе I за завидан број објеката које је пројектовао или изводио на Цетињу.

Када се раде упоредне анализе спонтаног и планског развоја Цетиња, страна посланства су драгоцијено утицала на опште цивилизацијски, технолошки и културолошки развој града и становништва.¹²⁰ Неминовно је Руско посланство са аспекта умјетничког израза најзначајнији Корadiniјев објекат на Цетињу, док је са Владиным домом учињен искорак ка јединственом дефинисању урбане структуре.

У непосредној близини Посланства планирана је градња Православног храма на Цетињу при здању руског министра-резидента.¹²¹ Пројекат је израђен 1904. године,¹²² од стране професора архитектуре Александра Никаноровича Померанцева (1849–1918), истакнутог представника руске архитектонске сцене са краја XIX и почетка XX вијека, који се успјешно исказао на профаним и сакралним објектима у Русији и иностранству. Уз

¹¹⁶ *Ibid*, стр. 46

¹¹⁷ Лисавац, Катарина, Капетановић, Александра, Mattoug, Cécile. *Архитектонска истраживања зграде бившег Француског посланства на Цетињу*, (Цетиње: Expheditio -Центар за одрживи развој, 2014), стр. 19.

¹¹⁸ GAZZETTA UFFICIALE DEL REGNO D'ITALIA, n 152, Roma-Venerdi 30 giugno, Anno 1905, pp. 3194.

¹¹⁹ *Nel Montenegro*, in *Corriere delle Puglie*, 8 giugno 1900, p. 3. *Dal Montenegro (nostra corrispondenza)*, in *Corriere delle Puglie*, 3 giugno 1901, p. 2.

¹²⁰ Митровић, Слободан. *Архитект Јосип Сладе Шиловић. Градитељска дјела у Књажевини Црној Гори 1877–1900*, (Загреб-Подгорица: Национална заједница Црногораца Хрватске; Министарство одрживог развоја и туризма Црне Горе; Сканер студио д.о.о., 2019), стр. 232.

¹²¹ АБО НМЦГ.

¹²² *Ibid*, ПР 1903, Ф. LI. Vidjeti u Јовић, Татјана. *Дипломатска представништва у књажевини и краљевини Црној Гори*, (Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2010), стр. 49. Померанцев је у децембру 1903. године скице здања поднио техничко-грађевинском комитету Св. Синода на разматрање.

асистенцију архитекте Аугуста Тезара Корadiniја, уређење и потпуна припрема плаца за градњу цркве обављена је током 1904. године,¹²³ међутим до реализације пројекта није дошло.

2.1.3 Владин дом

У склопу припрема власти за проглашење Краљевине Црне Горе и прославе педесетогодишњице владавине Николе I, спроводе се бројне активности на санацији постојећих и изградњи нових објеката и дефинисању новог урбанистичко-архитектонског идентитета, усмјереног ка модерним европским тековинама. Уважавајући скромне капацитете јавне архитектуре, почетком XX вијека размишља се о плановима за градњу *Дома Књажеве владе, Саборне цркве и Парламента, односно Дома Народног Представништва*, које би, како је најављено *подигнуте једна поред друге начиниле диван вијенац око нашега Краљевског Пријестола.*¹²⁴ За њихову градњу одређен је простор између Биљарде и Медовине.¹²⁵

Корadini објекат пројектује девет година након Руског посланства, који је 1900. године без сумње био естетски недостижна реализација на Цетињу. У протеклом периоду се између осталог изводи објекат Француског посланства у чистом стилу сецесије и од армираног бетона. На новом задатку ће дакле имати већи изазов по начину обликовања, димензијама објекта, конструктивном систему. Као што ћемо видјети и на објектима у Барију, одлучује да углавном прати академску модуларну шему, уз вјешту примјену неостилова.

Сл. 37 - Фотографија објекта у изградњи из 1910. године

¹²³ Јовић, Татјана. *Дипломатска представништва у књажевини и краљевини Црној Гори*, (Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2010), стр. 52.

¹²⁴ „Цетињски вјесник“ 1910, бр. 101 од 24. XII.

¹²⁵ АБО НМЦГ, Никола I 1910, бр. 31 од 31. III.

(Извор: De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 6)

Сл. 38 - а, б - Детал са прославе поводом крунисања Николе I и завршетка радова на Владином дому

(Извор: <http://www.montenegro-canada.com/articles/article/7405493/144752.htm>, приступљено 23.07.2021)

Сл. 39 - Фотографија Владиног дома из 1916. године

(Извор: De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università

degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 7)

Зграда квадратне основе, димензија 66 x 52 метра – дјело је италијанских грађевинара, у стилском погледу најближа је класицистичким и ренесансним узорима,¹²⁶ са садржајима дефинисаним у оквиру компактног блока са више ризалита и атријумом, који су примјењивани превасходно из разлога да би се постигла сложеност израза у композицији компактне масе. Конструкција објекта је изведена од армираног бетона. Улични фронт симетричне композиције, чине централни и два бочна ризалита. Остале фасаде доминантно прате архитектонски израз бочних ризалита фронта.

Централни ризалит фронта објекта има 9 осовина, а у средишњој је позициониран главни улаз у објекат. Са тријемом је истурен око 10 м у односу на бочне ризалите. Отвори прве зоне централног ризалита, уз 3 спратна лучно су засведени, док су архитравно профилисани остали отвори објекта. Постигнута је другостепена пластика зонском подјелом парапетним и кордонским појасевима оивиченим лезенама и карактеристичним пиластрима на спрату. *Осовину прве зоне бокова централног ризалита карактерише плитка ниша, са слијепим отвором који прати симетричну композицију спратног прозора.*¹²⁷

Сл. 40 - Тријем објекта
(Извор: А. Дајковић, 2014)

Сл. 41 - Централни ризалит прочеља
(Извор: *Ibid*)

¹²⁶ Чиликов, Александар, Пејовић, Лазар. *Цетиње, историја и култура*, (Цетиње: Пријестоница Цетиње, 2019), стр. 86–87.

¹²⁷ Дајковић, Александар. *Допринос архитектуре Augusta Cesara Corradinia развоју архитектуре академског еклетицизма на Цетињу с почетка XX вијека*, Магистарски рад, (Подгорица: Универзитет Црне Горе, Архитектонски факултет, 2014).

Тријем има посебну архитектонику, са карактеристично преломљеним луком са бокова, лучним продорима у виду отвора идентичних димензија и профилација као на приземљу централног ризалита и улазним лучним пролазом у оси објекта, који посебно асоцира на аналогни на Зетском дому. *Архитекта Коррадини на Италијанском посланству и Владином дому, као и Краснов на објекту Зетске Бановине после 50 година, на исти начин рјешавају улазне партије као Сладе на Зетском дому.*¹²⁸ *Надвишен је терасом са балустрадама са 4 постоља и украсима са цвјетним мотивима на угаоним постаментима.*¹²⁹ На тријему, као и на спрату, лучни отвори оивичени су са четири пиластера на постаментима. Пиластери на спрату су коринтског стила, са орнаментиком на тијелу елемента.

Естетика објекта доминантно је постигнута необарокном атиком изнад кровног вијенца у виду часовника, *са фигурама мушкарца (Дан) и жене (Ноћ), по узору на Микеланђелову гробницу Медичијевих у Фиренци. Испод часовника су фигуре богиња Флоре и Минерве. Атику карактеришу 2 пиластра на постаментима засведена архитравно са тимпаноном и орнаментиком у виду скулптура преузетих из античке митологије. Скулптурални завршетак атике дат је у виду орла, који у симболичком значењу апострофира побједу, снагу, ауторитет.*¹³⁰ Атика подсјећа на палату *Montecitorio* у Риму.¹³¹

Сл. 42 - Карактеристична атика

(Извор: *Ibid*)

¹²⁸ Митровић, Слободан. *Архитект Јосип Сладе Шиловић. Градитељска дјела у Књажевини Црној Гори 1877–1900*, (Загреб–Подгорица: Национална заједница Црногораца Хрватске; Министарство одрживог развоја и туризма Црне Горе; Сканер студио д.о.о., 2019), стр. 140.

¹²⁹ Дајковић, Александар. *Допринос архитекте Augusta Cesara Corradinia развоју архитектуре академског еклецицизма на Цетињу с почетка XX вијека*, Магистарски рад, (Подгорица: Универзитет Црне Горе, Архитектонски факултет, 2014).

¹³⁰ *Ibid*.

¹³¹ De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 8.

Бочни ризалити фронта са уличне стране имају по 5 осовина. Вертикала је оснажена на супротним угловима високим лучним отвором и лезенама са пиластима и непрекидним прозорским профилијацијама дуж фасаде. Угаони отвори засведени пуним луком у првобитном рјешењу били су отворени. Снажне лизене прве зоне у облику квадера, на спрату су удвојене декорисаним пиластима коринтског реда на постаментима. Бочни ризалити за разлику од централних имају сутеренске отворе.

Сјеверну и јужну фасаду објекта карактерише тринаест прозорских осовина. *На деветој оси од фронта са уличне стране, са обије стране објекта, налазе се плитки ризалити. На јужној фасади, у оси ризалита у приземној зони фланкирана су лучно засведена врата, од којих воде споредне комуникације ка спрату. На спрату су прозорски отвори дислоцирани у односу на хоризонталу осталих отвора бокова објекта.*¹³²

На фасадама је примјенио и завидан број елемента са Руског посланства, што је разумљиво јер објекат настаје у изграђеном простору, са снажним стилским предзнаком објекта посланстава. Фасада је фланкирана плитким фугама кроз све зоне, док се на Руском појављује само у првој. Готово идентично рјешава углове објекта гдје лизене и пиластри прате ширину постамената са којих се издижу и завршавају снажним појасом архитрава фриза и поткровног вијенца са конзолама. Пиластери на Владином дому имају богатију орнаментику. Као и код Руског посланства фасаде су хоризонтално диференциране кордонским вијенцима и парапетним појасевима састављеним од ивичних постамената и потпрозорских вијенаца. Фасаде атријума дјелују складно, а уједначену фасадну пластику, дефинише ритмички распоред отвора са једноставним профилијацијама које се не појављују на екстеријеру објекта. Заједно са профилијацијама дворишних улаза са степеништем, имају обресе отвора са бољих цетињских кућа тог времена. Корadini је на фасади атријума преузео Сладеов *архитектонски рукопис на цетињским фасадама, својим неороманичким прозором кога је прво извео на Зетском дому 1884.-1888. године.*¹³³

¹³² Дајковић, Александар. *Допринос архитекте Augusta Cesara Corradinia развоју архитектуре академског еkleктицизма на Цетињу с почетка XX вијека*, Магистарски рад, (Подгорица: Универзитет Црне Горе, Архитектонски факултет, 2014).

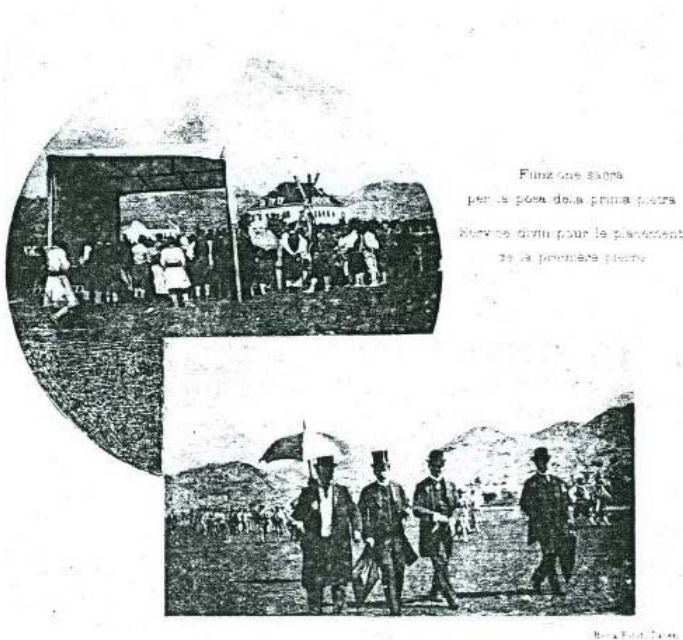
¹³³ Чиликов, Александар, Пејовић, Лазар. *Цетиње, историја и култура*, (Цетиње: Пријестоница Цетиње, 2019), стр. 149.

Сл. 43 - Атријум објекта

(Извор: *Ibid*)

2.1.4. Црква Св. Антуна Падованског

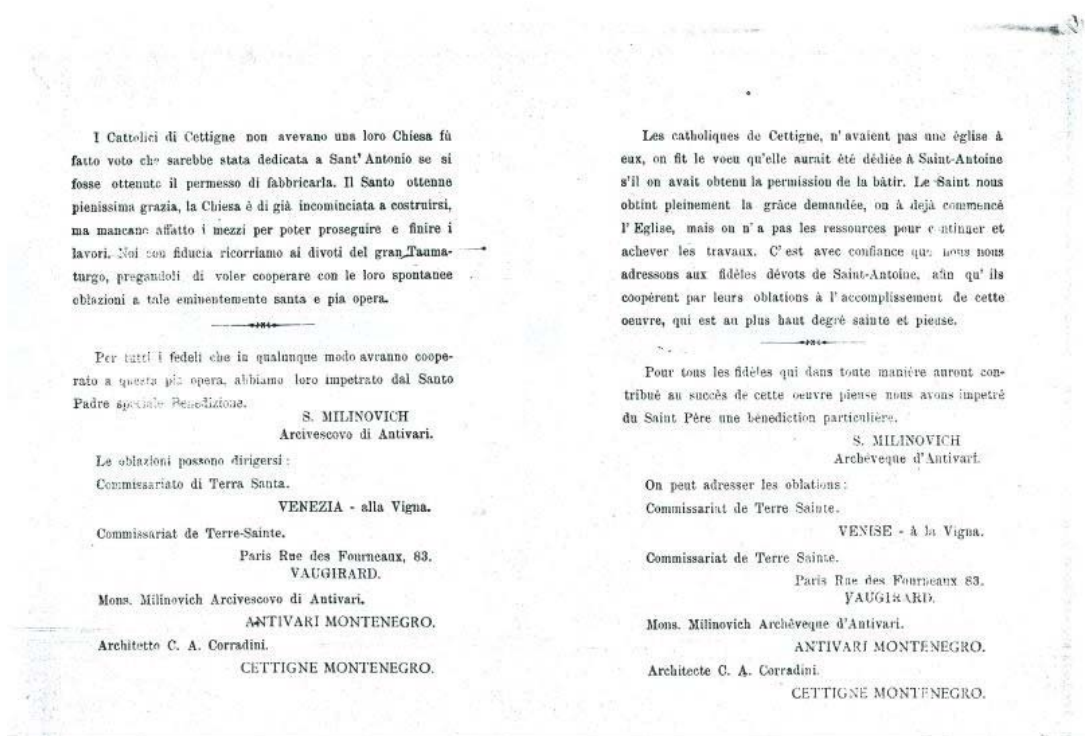

Сл. 44 - Страни представници на свечаности полагања камена темељца

(Извор: Управа за заштиту културних добара, досије културног добра Цркве Св. Антуна Падованског, Цетиње)

Посебно је интересантан Корadiniјев опус сакралне архитектуре и умјетности. По његовом пројекту из 1901. године, гради се први сакрални објекат за припаднике католичке вјероисповијести на Цетињу, а активно учествује у прикупљању прилога и изградњи објекта. Прочеље цркве замишљено је са доминантно неороманичким стилским одликама, а узор се може тражити у црквама Пуље. Изградња је подржана од бројних донатора, међи њима и *pape*

Лава XII, Јосипа Штросмајера, италијанске краљице Јелене и краља Николе.¹³⁴ Настаје у непосредној близини Аустроугарског посланства у чијем склопу се налазила католичка капела, са карактеристичном барокном атиком, која није изведена по првобитном пројекту. Вјероватно је одлука о градњи цркве имала и политичку позадину, како би се католичко становништво изузело од потенцијалног утицаја аустроугарског дипломатског представништа. Током извођења радова знатно се одступило од првобитног рјешења, углавном због недостатка финансијских средстава. Да средства за наставак и завршетак градње „апсолутно недостају“,¹³⁵ може се сагледати из писма/молбе за достављање прилога, које није датовано, настало вјероватно у првим годинама градње објекта. Између осталих црквених великодостојника, као потписник наведен је и Корadini.

Сл. 45 - Писмо/молба за достављање прилога

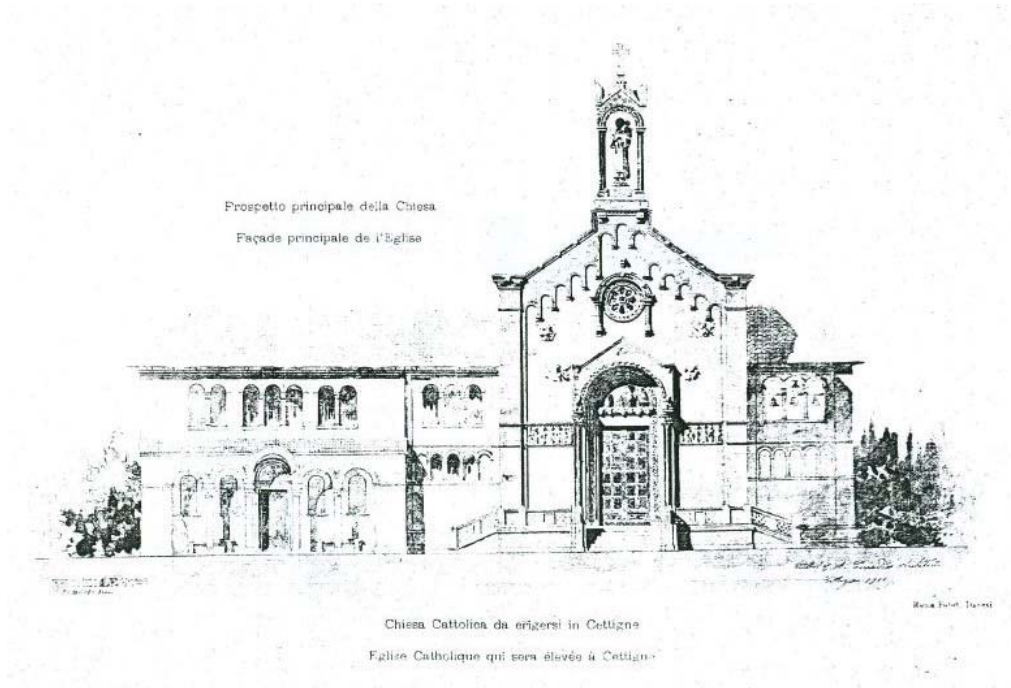
(Извор: *Ibid*)

Интересантно је анализирати пројектна одступања изведеног објекта. Изворно замишљена позиција трансепта, који са бродом формира облик уписаног латиничног крста, измијењена је на начин да изведено стање основе има облик уписаног грчког крста. На источној фасади није изведено или не у потпуности: приступно степениште са оградом,

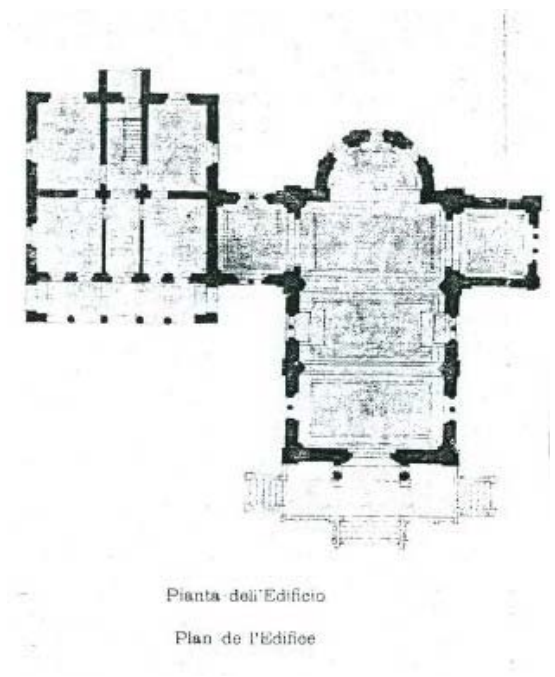
¹³⁴ *Ibid*, стр. 61.

¹³⁵ Управа за заштиту културних добара, досије културног добра Цркве Св. Ангуна Падованског, Цетиње.

балдахин портал (око 1909. године остављен простор за конструкцију балдахина са лунетом),
 рељефна орнаментика цвијета (око 1909. године изведене су 4 плитке нише, које су касније
 зазидане), аркадни фриз, орнаментика розета, наткривена констукција са кипом титулара,
 декорација лунете. На Жупничком дому није изведен надкривени тријем, већ је зазидан.

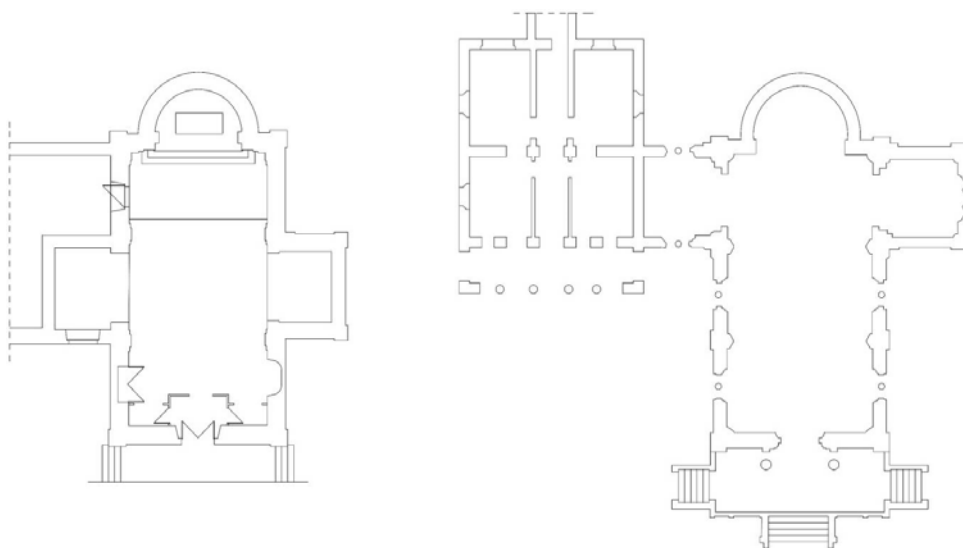

Сл. 46 - Фронтални изглед првобитног пројекта из 1901. године
 (Извор: *Ibid*)

Сл. 47 - Основа првобитног пројекта из 1901. године

(Извор: *Ibid*)

Сл. 48 - Упоредна анализа изведеног и пројектованог објекта из 1901. године

(Извор: А. Дајковић, 2014)

Изведена је дрвена кровна конструкција, што је вјероватно и изворним пројектом предвиђено, док је таваница равна и омалтерисана. Такође, изведена је преслица са два звоника. Фасада је изведена од фино клесаног камена слаганих у правилне хоризонталне редове, док осим лизена и преслице, црква и жупнички дом нијесу споља малтерисани.

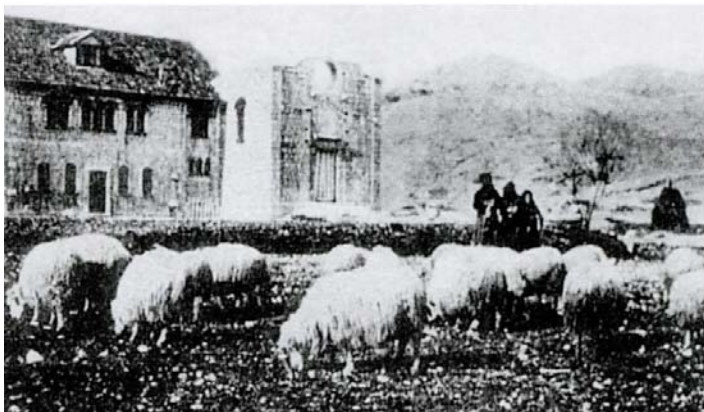
Године 2018. у лунету портала постављен је мозаик са ликом Св. Антуна Падованског, сведених форми, у традиционалном иконографском облику. Овај рад аутора Светозара Живковића поклон је, по многим мишљењима, најквалитетније мозаичке радионице у Европи – атељеа ватиканског центра 'Alletti' у Риму.¹³⁶ На сјеверном зиду налази се витраж са представом патрона цркве. У унутрашњости се налази мермерни олтар, који је 30-их година XX вијека пренесен из капелице Аустроугарског посланства.¹³⁷ У скорије вријеме на Жупничком дому изведене су кровне баце.

Корадини је овим пројектом показао вјештине у реминисценци романике и дјелимично готике (натривени кип). Вјероватно је сарадња са Етором Бернићем у ранијем периоду и блиско познавање значајних сакралних објеката у Пуљи, утицало на исказан стилски израз. Објекат има сличности са планираним прочељем капеле изворног пројекта Аустроугарског

¹³⁶ Чиликов, Александар, Пејовић, Лазар. *Цетиње, историја и култура*, (Цетиње: Пријестоница Цетиње, 2019), стр. 61.

¹³⁷ Радовић, Горан. *Архитектура Цетиња од XV вијека до Другог свјетског рата*, (Подгорица: ЦАНУ, 2012), стр. 135.

посланства, аутора Јосипа Сладеа Шиловића¹³⁸. Остаје питање до које мјере је Корadini разрађивао унутрашње украсе, литургијски намјештај, вјероватно и олтар, цијенећи искуство у Барију (олтари у Цркви Св. Марије Ветеране у Триђану и вјероватно у Цркви Св. Ђузепеа). Могуће да се цртеж пронађен у архиви Управе за заштиту културних добара на Цетињу односи на детаљ изворног олтара, мада за то не постоје чврсти докази.

Сл. 49 - Црква Св. Антуна Падованског у изградњи, 1902. године

(Извор: Јовић, Татјана, Беркуљан, Александар. *Цетиње кроз вријеме: почетак урбанизације*. Цетиње: Државни архив Црне Горе, 2015: 192)

Сл. 50 - Арцибискуп Никола Добрећић испред саграђеног објекта, око 1909. године

(Извор: *Ibid*: 192)

¹³⁸ Митровић, Слободан. *Архитект Јосип Сладе Шиловић. Градитељска дјела у Књажевини Црној Гори 1877–1900*, (Загреб–Подгорица: Национална заједница Црногораца Хрватске; Министарство одрживог развоја и туризма Црне Горе; Сканер студио д.о.о., 2019), стр. 217.

Сл. 51 - Стање објекта из 2014. године
(Извор: А. Дајковић, 2014)

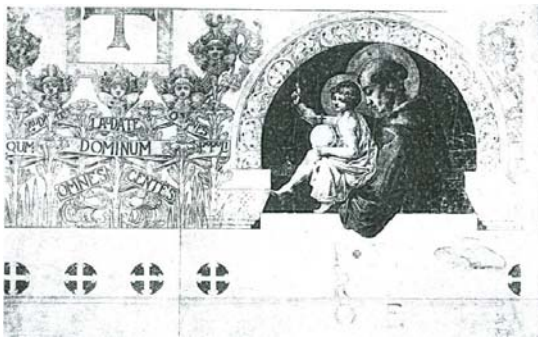
Сл. 52 - Прочеље са улазним порталом
(Извор: *Ibid*)

Сл. 53 - Ентеријер Цркве са приказом мермерног олтара и простора апсиде
(Извор: *Ibid*)

Сл. 54 - Витраж са приказом лика Св. Антуна Падованског
(Извор: *Ibid*)

Сл. 55 - Могући детаљ са цртежа изворног олтара у Цркви Св. Антуна Падованског
(Извор: Управа за заштиту културних добара, досије културног добра Цркве Св. Антуна Падованског, Цетиње)

2.1.5. Нереализовани пројекти

2.1.5.1. Пројекат Гимназије

Прво пројектно рјешење Гимназије на Цетињу израдио је Корadini 1901. године и том је приликом дефинисао три верзије идејног рјешења. Концептуално различите основе, од којих једна садржи легенду просторија, чувају се у Архивско-библиотечком одјељењу Народног музеја Црне Горе на Цетињу. Може се закључити да је Корadini желио да објекат Гимназије на Цетињу има обресе европског духа у стилу академског еkleктицизма, по узору на савремене објекте тог типа. Вјероватно се од ових рјешења одустало из финансијских разлога. Тек 1911. године на Скупштини Краљевине Црне Горе актуелизује се прича око градње објекта Гимназије. Заступник министра просвјете и црквених послова, министар правде краљевине Црне Горе Мило Дожић том приликом је изјавио да је предвидио средства у буџету и *одмах приступио изради плана за гимназију*, показао план инжењера Сафреа, (који је изводио радове на Француском посланству и радио пројекат санације Руског посланства), и закључио *дакле има плана, али...нема, господо, 150 или 200.000 перпера да се учини нешто што би доликовало пријестоници Црне Горе!*¹³⁹

На рјешењима Гимназије на Цетињу приказана су три типа просторног склопа.

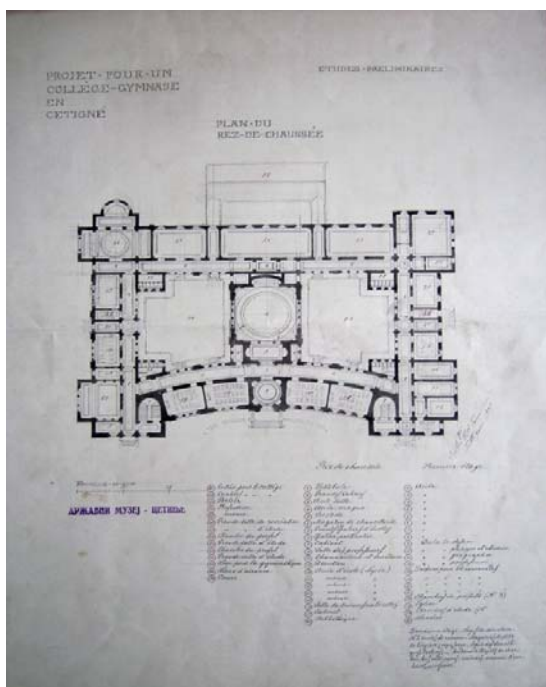
Тип I – затворени, са атријумом који је подијељен линеарном формом амфитеатра. Овај прилог је за разлику од других имао исписану легенду просторија приземља и спрата. Имајући у виду сложен просторни програм и распоред просторија на осталим рјешењима, може се закључити да су и на њима планирани спратни објекти. Дјелимично је одступљено од строге симетрије, вјероватно због захтјевног пројектног задатка. Може се закључити да је само предња фасада одавала утисак строге симетрије.

На пројекту су били предвиђени следећи садржаји: приземље - вестибил, ходници, највећа сала (кабинет, уционица), просторије за надзорника, остава за канцеларијски прибор, кабинети, зборница, канцеларија секретара, свечана сала, сала за природне науке, библиотека, трпезарија, велика радна соба; спрат – сала, сала за цртање, сала за физику и хемију, сала за географију, сала за професоре, сала за рекреацију, спаваонца за 50 ученика, вијећница, перионица.

Тип II – затворени, са слободном површином амфитеатра

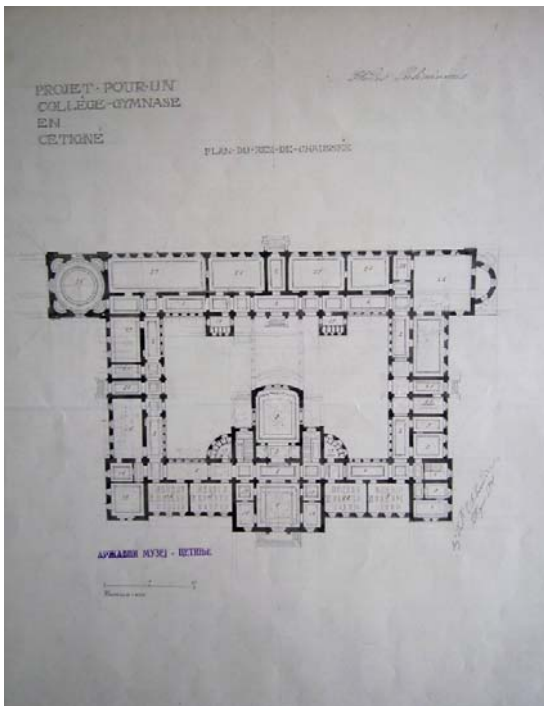
¹³⁹ ДАЦГ, 47/III, Стенографске биљешке о раду Црногорске народне Скупштине сазване у редован сазив 18. новембра 1911. г., штампано у државној штампарији краљевине Црне Горе, Цетиње, 1912, стр. 290–291.

Тип III – отворени ,у облику римског слова 'Г'¹⁴⁰

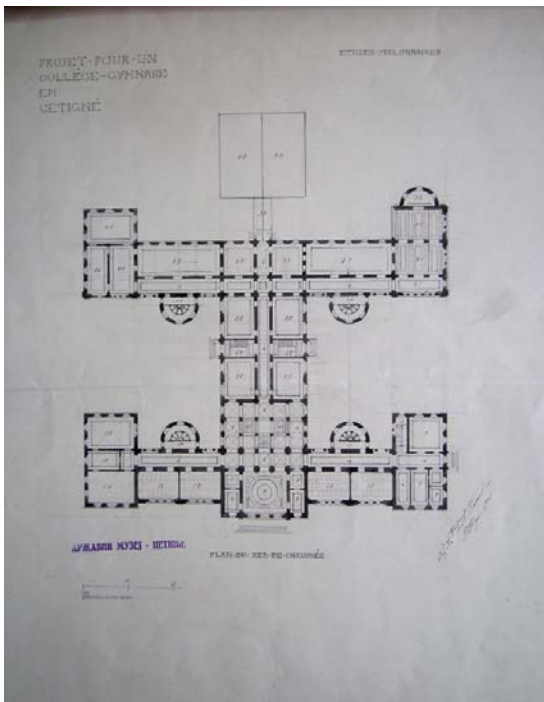

Сл. 56 - Тип I, Идејног рјешења Гимназије на Цетињу, из 1901. године (Извор: АБО НМЦГ)

¹⁴⁰ Дајковић, Александар. *Допринос архитектуре Augusta Cesara Corradinia развоју архитектуре академског еклетицизма на Цетињу с почетка XX вијека*, Магистарски рад, (Подгорица: Универзитет Црне Горе, Архитектонски факултет, 2014).

Сл. 57 - Тип II, Идејног рјешења Гимназије на Цетињу из 1901. године
(Извор: *Ibid*)

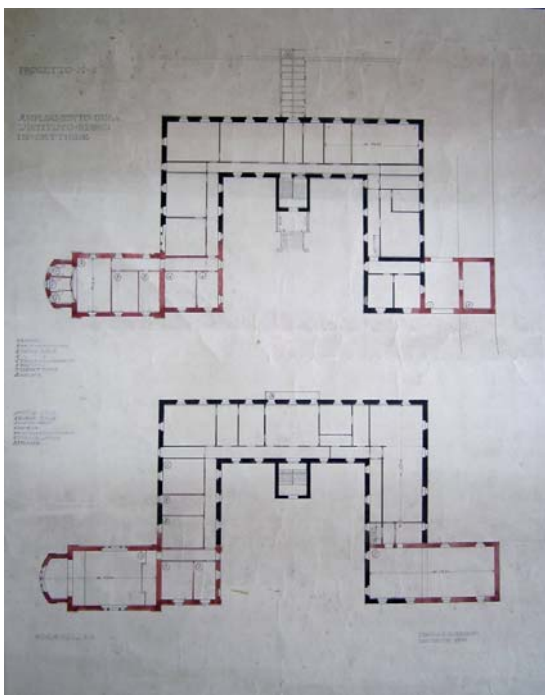

Сл. 58 - Тип III, Идејног рјешења Гимназије на Цетињу, из 1901. године
(Извор: *Ibid*)

2.1.5.2. Пројекат проширења Ђевојачког института

За потребе израде пројекта обнове и ширења капацитета постојећег објекта Ђевојачког института, спратности приземље и спрат *са два бочна краћа крила*,¹⁴¹ односно доградње десног и лијевог крила објекта, ангажован је Корадини 1901. године, који годину раније потписује пројекат Руског посланства. Објекат се налази у непосредној близини посланства, што се може видјети на *Топографском плану локације Руског посланства и околине*, гдје је под бројем 4 приказан *Руски институт*.

*Имајући у виду вјероватно унапријед дефинисан програм просторија, Корадини је направио подужно проширење десног крила до крајње линије лијевог бока, а додавањем анекса са десне и лијеве стране бокова је остварио испуњење захтјева наручиоца. Такво рјешење је логично, имајући у виду да даље пружање у правцу бокова није било могуће због већ дефинисане регулационе линије Бајове улице.*¹⁴²

Сл. 59 - Пројекат проширења Ђевојачког института на Цетињу из 1901. године

(Извор: *Ibid*)

¹⁴¹ Чиликов, Александар, Пејовић, Лазар. *Цетиње, историја и култура*, (Цетиње: Пријестоница Цетиње, 2019), стр. 67.

¹⁴² Дајковић, Александар. *Допринос архитектуре Augusta Cesara Corradinia развоју архитектуре академског еkleктицизма на Цетињу с почетка XX вијека*, Магистарски рад, (Подгорица: Универзитет Црне Горе, Архитектонски факултет, 2014).

На поменутом пројекту су предвиђени сљедећи садржаји у приземљу: купатила, сала за гимнастику, сала за бал, покривени пролаз, шпајз, трпезарија и спрату: нова сала, амбуланта, нови конак, просторија за надзорника, балкон.¹⁴³ Ипак, планирана надоградња није реализована.

Анализом топографског плана локације Руског посланства и непосредне околине¹⁴⁴ закључује се да Бајова улица до 1900. године остварује мањи продор до улице Војводе Батрића.

2.1.6. Италијанско посланство

У историографији и постојећим јавним документима пројектовање и извођење радова на Италијанском посланству приписује се Корadiniју.¹⁴⁵ Међутим, на основу писма Енрика Коена Каљија (Enrico Coen Cagli),¹⁴⁶ вјештака над градњом објекта Посланства, које се чува у Архиву Министарства спољних послова у Риму, може се стећи увид у ауторство и радње око извођења објекта, гдје се између осталог наводи да му је 1907. године на располагању био: *оригинални пројекат, или боље рећи, оригинални нацрти које су направили барони Багати Валсеки, а које је одобрио славни архитекта, ком. Кок; оригинално вјештачење радова, од 8. септембра 1905, које је направио на основу поменутих нацрта архитекта А. Ђ. Корadini, а којем је Влада повјерила што економичније извођење поменутих радова; вјештачење од 7. марта 1907, са потписом архитекте Корadiniја, које је Каљи приложио уз свој извјештај од 3. априла 1907. уз нацрте; процјена приложена уз Каљијев извјештај од 19. децембра 1907. са нацртима.*¹⁴⁷

¹⁴³ *Ibid*

¹⁴⁴ АБО НМЦГ

¹⁴⁵ Мартиновић, Душан, Мартиновић Урош. *Цетиње - споменици архитектуре*, (Цетиње: Обод, 1980), стр. 93; Јовић, Татјана. *Дипломатска представништва у књажевини и краљевини Црној Гори*, (Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2010), стр. 150–151.

¹⁴⁶ Каљи био члан Управе и Одбора за јавне радове и професор инжењерске школе у Падови.

¹⁴⁷ Бурзановић, Славко, Дајковић, Александар. Италијанско посланство на Цетињу/ *La Legazione d'Italia a Cettigne* (Цетиње: Национална библиотека Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“, Историјски институт Црне Горе, 2015), стр. 68, 70.

Сл. 60 - Објекат Италијанског посланства око 1910. године

(Извор: Бурзановић, Славко, Дајковић, Александар. *Италијанско посланство на Цетињу/ La Legazione d'Italia a Cettigne*, (Цетиње: Национална библиотека Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“; Историјски институт Црне Горе, 2015: 16)

Сл. 61 - Фаусто и Ђузепе Багати Валсеки (Fausto e Giuseppe Bagatti Valsecchi)

(Извор: *Ibid*: 69)

Иначе, архитекта Гаetano Кок (Gaetano Koch),¹⁴⁸ који је одобрио пројекат, један је од најзначајнијих римских архитеката на прелазу из XIX у XX вијек, и савременик Корadiniјевог „учитеља“ Етора Бернића. Каљи у свом дјелу *L'opera degli Italiani nel Montenegro* из 1910. године, које се чува у Архивско-библиотечком одјељењу Народног музеја Црне Горе, као ауторе пројекта Посланства помиње искључиво браћу Фауста и Ђузепеа Багати Валсекија.

¹⁴⁸ Најзначајнији објекти: Ambasciata degli Stati Uniti d'America (già Palazzo Boncompagni Ludovisi, Roma, Via Vittorio Veneto); Banca d'Italia (Via Nazionale, Roma); Palazzi dell'Esedra (Piazza della Repubblica, Roma).

Такође, библиографска грађа породице Багати Валсеки указује на исте закључке.¹⁴⁹ Каљијев извјештај указује да је Корадини несумљиво имао учешћа на пројекту, али у фази изградње. За допринос грађењу Посланства, браћа Багати Валсеки одликовани су 1911. године од стране краља Николе I, *Фаусто Даниловим орденом IV степена, а Ђузепе III степеном.*¹⁵⁰

*Браћа Валсеки на својим најзначајним остварењима реализованим у Италији доминантно апострофирају мотиве које налазимо и на здању Италијанског посланства. Мисли се на пасареле као сублименте доминантних и споредних кубуса, повезаност кубуса затвореним тријемом у приземљу и терасом на спрату, тријемове, аркаде, сводове, стубове тосканског реда, урбанистичко рјешење комплекса са позицијом и карактеристиком улаза, али и ситуационим распоредом објеката. Све поменуте карактеристике које није могуће у цијелости уочити на неком од Корадинијевих објеката, браћа Валсеки су углавном интегрално примјењивала на својим остварењима.*¹⁵¹

Италијанско посланство замишљено је са доминантно класицистичким и ренесансним стилским елементима. Објекат је првобитно грађен од клесаног камена, касније је као у случају Аустроугарског посланства малтерисан. Ријеч је сведеном здању спратности П+1+Пк, кога чине главни и споредни објекат, основе главног објекта димензија 27 x 22,5 м. У приземљу и на спрату су дефинисане просторије, које су осим радних и техничких намјена, у односу на обликовност и декоративност вјероватно имале и друге свечане и друштвене улоге. Свеукупно, у садржајном и конструктивном погледу остварен је концепт намијењен дипломатском објекту. На pročелу до посебног изражаја долази тријем, који је у оси објекта, са четири стуба тосканског реда, повезаних аркадама, који носе крстасти свод. Стубове карактерише *једноставно постоље, нијесу канелирани, капител и главни вијенци немају декорације. Једноставни астрагал опишива стуб испод једноставне капе.*¹⁵² Изнад тријема се налази балкон са карактеристичном оградом.

Као и на примјеру Владиног дома, није изражена моделација на фасадама, већ сведена архитектоника, као и јединство маса главног и помоћног објекта. Осим тријема, рафинирану екстеријерску декорацију допуњују правоугаони прозорски отвори сведених профилација у правилним нивовима, и наглашени *кордонски и поткровни вијенци са карактеристичним псеудоренесансно профилисаним окопрозорницима.*¹⁵³ Главни објекат издигнут је у односу на

¹⁴⁹ Pavoni Rosanna. *La Casa Bagatti Valsecchi, L'Ottocento, il Rinascimento, il Gusto dell'Abitare*, (Firenze: Scala, 1994), pp. 18.

¹⁵⁰ Капичић Анђе, *Регистар носилаца црногорских одликовања*, публикација у рукопису.

¹⁵¹ Бурзановић, Славко, Дајковић, Александар. *Италијанско посланство на Цетињу/ La Legazione d'Italia a Cettigne*, (Цетиње: Национална библиотека Црне Горе "Ђурђе Црнојевић"; Историјски институт Црне Горе, 2015), стр. 72.

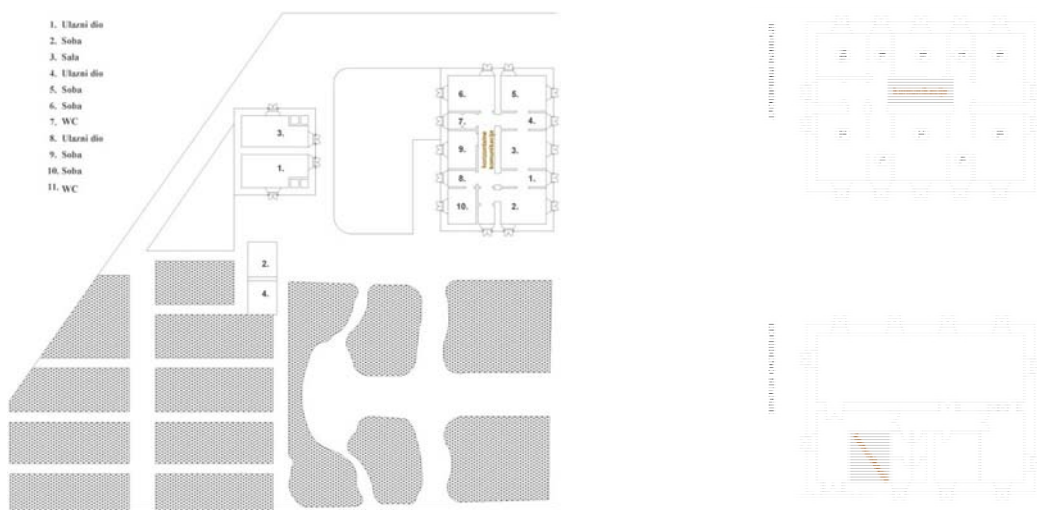
¹⁵² *Ibid*, стр. 28.

¹⁵³ *Ibid*, стр. 34.

споредни, што је визуелно исказано код улазног дијела са прилазом у нагибу са обије стране. Повезани су пасарелом, која је са сјеверне и јужне стране фланкирана са три лучна застакљена отвора.

Јужна страна објекта није изворна и настала је након реконструкције зграде за потребе Централне народне библиотеке „Ђурђе Црнојевић“ у периоду 1977–1980. године. Првобитно стање је било знатно примјереније за објекат бившег дипломатског посланства. Карактерисао га је централно постављен благо потиснути тријем у односу на два бочна спратна кубуса, у виду три лучна застакљена отвора, аналогна отворима на пасарели. Детаљ отвора који је са разлогом поновљен на главном објекту и пасарели, накнадном реконструкцијом трајно је изгубљен. На том се мјесту налази мост-пасарела који повезује главни објекат са новом структуром из 80-их година XX вијека.

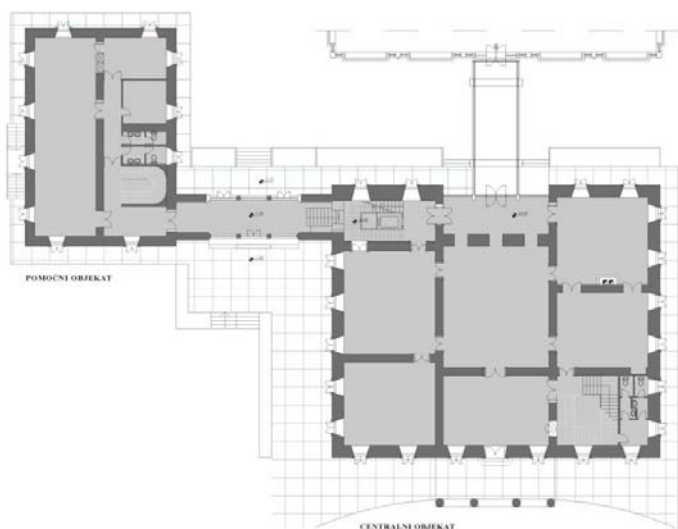
Изворни пројекат није пронађен, међутим љубазношћу Татјане Јовић¹⁵⁴ приложен је дио пројекта електроинсталација помоћног објекта, који се не може прецизно датовати, мада има разлога за увјерење да је из периода грађења Посланства. На основу упоредне анализе да се закључити да је димензионално идентичан са изведеним објектом, иако просторно-функционално одудара од реализованог. Мање грађевинске структуре које су приказане на пројекту, а које данас не постоје, вјероватно нијесу изведене.

Сл. 62 - Дио прилога електроинсталација – изворни пројекат
(Извор: *Ibid*: 38 – уз подршку Татјане Јовић)

Сл. 63 - Упоредна анализа пројектованог и изведеног стања
(Извор: *Ibid*: 39)

¹⁵⁴ Пронађен је дио прилога електроинсталација на помоћном објекту, извор Татјана Јовић.

Сл. 64 - Основа приземља

(Извор: *Ibid*: 40 – уз подршку Драгана Спасића)

Сл. 65 - Стање објекта 1976 и 2013. године

(Извор: Збирка фотографија Драгана Спасића)

Сл. 66 - Карактеристични елементи објекта

(Извор: А. Дајковић, 2014)

Ентеријер објекта знатно је раскошнији од сведене спољашности у којој су осим ренесансних примјењивани барокни и рококо мотиви. Објекат настаје након завршеног пројекта Палате Фицароти у Барију, гдје се Корadini посебно бави дизајном ентеријера, чак осликава два платна. Непознато је да ли су браћа Багати Васеки разрађивали ентеријер и да ли је Корadini имао простора за свој умјетнички исказ. Засигурно је италијански умјетник Пио Пулини¹⁵⁵ изводио декоратерске радове на Посланству 1910. године.¹⁵⁶

Сл. 67 - Детаљи ентеријера објекта

(Извор: (Извор: *Ibid*)

¹⁵⁵ Пио Пулини (Анкона 1887 – Рим, 10. јул 1955. године), истакнути италијански декоратер, сликар и илустратор.

¹⁵⁶ Nave, Antonello. *Pio Pullini: Un pittore con riscoperto*, (Roma: Armando, 2011).

2.2. Утицај Корadiniја на развој архитектуре Барија

Архитектонску, и генерално културну сцену Барија у међуратном периоду дефинисали су ствараоци различитог стилског приступа. У одређеним случајевима се може говорити и о вези архитектуре и пропаганде, што није било страно тоталитарним режимима XX вијека. *Фашистичка идеологија, прије него што је обрађена у писаним теоријама, изражена је естетски, ефективно и сугестивно, кроз обреде и симболе новог политичког стила.*¹⁵⁷ Занимљив је однос архитектуре у националној расправи о Левантском сајму, слогана: „Бари: врата на Исток“,¹⁵⁸ и цитата из говора Мусолинија 1925. године поводом планова режима за Бари: *Желим да Бари учиним једним од најзначајнијих градова у Италији. То га чини његова историја и положај на Јадрану окренут према Истоку.*¹⁵⁹ Као и у случају Цетиња, активности Корadiniја у Барију одвијају се у времену снажне подршке државе јавним радовима. Упркос огромним улагањима режима у корист умјетности, фашизам није имао праву државну умјетност, и као посљедица тога, карактерисао га је стилски плурализам. Фашистичка идеологија базирала се на *пажљиво оркестрирање тема и интерпретација прошлости, садашњости и будућности.*¹⁶⁰ Архитектонски лексикон дјела прилично је хомоген и ослоњен на употребу историјских референци. Мисли се на бијели камен, туф, на игру свијетла и сјенке на фасадама и углавном апликацију кула у оси симетрије или на угловима објеката које се односе на древну романску традицију, у случају Пуље апуљско-романску. Дакле, камен је главни елемент који означава моћ и монументалност. Италијански фашизам вјешто користи модернистичке форме, као авангардну умјетност. Нову идеолошку компоненту прате многи умјетници, који већином по убјеђењу баштине фашистички систем вриједности. Специфичност *новог стила* у Барију је спајање медитеранске умјетности са новим једноставним линијама, углавном *уз одржавање нетакнутог духа локалног смисла за архитектуру, то јест углавном хоризонталне линије и лука.*¹⁶¹ Слична интенција у конципирању модерне је присутна у послеријатном Титограду, у садашњем Булевару Светог Петра Цетињског: објекти Хотел Црна Гора и Пошта, аутора Вујадина Поповића; зграда Скупштине и Извршног Вијећа, аутора Радмила Здравковића.

¹⁵⁷ Gentile, Emilio. *Il fascismo in tre capitoli*, (Roma-Bari: Laterza editori, 2004), pp. 25.

¹⁵⁸ Colonna, Angela, Lastilla, Michele. *Storia e cultura di una città: Edifici pubblici a Bari 1900 – 1950*, (Bari: C.S.P.C.R., 1987), pp. 9.

¹⁵⁹ *Ibid*, pp. 11.

¹⁶⁰ Lentini, Stefano. *La fabbrica del consenso. Il contributo dell'arte negli anni del regime fascista*, Annali della facoltà di Scienze della formazione Università degli studi di Catania, 18 (2019), pp. 54.

¹⁶¹ Colonna, Angela, Lastilla, Michele, Velati, Vincenzo. *Edifici pubblici del '900 a Bari: interni ed esterni*, (Bari: Levante Editori, 2001), pp. 23.

Према Симоне де Бартоло у периоду од отприлике 1900. до 1930. године, у Барију су успостављена два стила (архитектонски и декоративни)¹⁶². Када говори о односу неостилова и Art Nuovo наводи да је *доиста, врло често класицистички композитни систем 'прекривен' слободарским стилским елементима или стилским елементима који тачно преиспитују стилове прошлих епоха.*¹⁶³ Све то указује на немогућност јасне дистинкције између стилова и на еклектичност архитектонске продукције у Барију са почетка XX вијека. Анђела Колона сматра да се *унутар насеља Мурат, сусријећемо са различитим зградама, изграђеним између 1920-их и 1930-их, које су у распону између еклектичног репертоара и потраге за 'модернизмом', између експеримената нових техника градње и врста дистрибуције и примјена формалних језика 'модерног покрета'.*¹⁶⁴ Енио Корваља и Мауро Шонти констатују да у Пуљи 30-их година, *национални еклектицизам у свим изразима умјетности и културе постаје начин живота и одлучујући инструмент консензуса.*¹⁶⁵

Као рођени Римљанин Коррадини је 1885. године дипломирао на Академији ликовних умјетности у Риму, док је титулу архитекте стекао 1926. године користећи такозвану *Sanatoria Calza Bini.*¹⁶⁶ Иако је поменута одредба имала и политичку позадину, њом је одређени број стручних лица, који су годинама радили на пољу архитектуре, а нијесу имали ужу профилацију архитекте, стекао право да буду дио струковног удружења архитеката. У свом стваралаштву водио се познатим смјерницама за конципирање градитељских дјела, Алфреда Меланија, објављеним у *Италијанској архитектури* 1884. године. *Језик који је Мелани класификовао је резултат коегзистенције три вриједности: еклектицизам из деветнаестог вијека који користи репертоар стилова прошлости као узорак облика за различите функционалне типологије нових зграда; потреба да се нова архитектура односи на националну или регионалну традицију; потрага за "новим стилем" који одговара модерној цивилизацији, али на трагу континуитета и у равнотежи између инвентивне и традиционалне слободе.*¹⁶⁷

¹⁶² De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 13.

¹⁶³ *Ibid*, pp. 14.

¹⁶⁴ Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Capone Editore, 1997), pp. 16.

¹⁶⁵ Corvaglia, Ennio, Scionti, Mauro. *Il piano introvabile: architettura e urbanistica nella Puglia fascista*, (Bari: Edizioni Dedalo, 1985), pp. 188.

¹⁶⁶ De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari marmorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 4.

¹⁶⁷ Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Capone Editore, 1997), pp. 15–16.

Сл. 68 - Фотографија Коррадинија у позним годинама

(Извор: De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 6)

Након трајног одласка из Црне Горе (1912), Коррадини се до 1920. године доминантно бави споменицима и умјетничким дјелима, док у наредној деценији примат преузимају градитељске реализације. То је уједно и период када његова остварења стилским изражајем, формом и концептуалним приступом плијене пуну пажњу стручне и друге јавности. Конципирао је монументални комплекс, бавио се и образовним установама, пројектовао нове објекте или препројектовао постојеће за друге намјене. Крајем 20-их година израђује Генерални пројекат Левантског сајма, што је круна његове укупне каријере. Такође, интересантан је његов сликарски, сакрални и меморијални опус. Са палатама Фицароти и Ингами-Скалвини неминовно је мијењао устаљену стилску униформност насеља Мурата и Барија, уносећи и на екстеријеру и ентеријеру објеката дух прошлих времена. Постали су препознатљив елемент урбане цјелине, и не само метафизички, врло слични умјетничким дјелима. Био је у прилици да примијени нове технике градње, као што је био армирани бетон, али и нови стил архитектуре рационализам/модерну са освртом на *националну или регионалну традицију* (Палата Фиат и павиљони у оквиру Левантског сајма, мада ће остати доминантно посвећен академском еклектицизму. Неостилови су провијавали на већини радова, *али чак и приватна и стамбена изградња – супротстављајући се преовлађујућем еклектичном укусу, ономе што је Бруно Зеви означио као „барок“ – понекад долази до рационализма.*¹⁶⁸ Никола

¹⁶⁸ Signorile Nicola. *Occhi sulla città. Architetti e architetture a Bari*, (Bari: Laterza Edizioni, 2004), pp. 6.

Сињориле¹⁶⁹ сматра да је Палата Фиат из 1928. године карактеристична јер је ријеч о прелазном рјешењу између еkleктицизма и рационализма.¹⁷⁰ Коррадини је тим дјелом, закорачио ка рационализму, заједно са *Палатом Ринашенте (Palazzo della Rinascente)*, коју је пројектовао архитекта Федерико Рампаџини (*Federico Rampazzini*) 1924. године, са носећом конструкцијом у челику.¹⁷¹ Дакле, Палата Фиат мора се узети као изузетак како по умјетничким карактеристикама тако и систему градње. Павиљон за Навигациону компанију Пуља у оквиру Левантског сајма говори у прилог стилском заокрету у његовим позним годинама ка модерни. На павиљону су примијењени елементи нових умјетничких покрета, потакнути умјетницима блиским Мусолинију.¹⁷² Мисли се на праксу фрески, мозаика и украсних рељефа.¹⁷³ Поменути умјетнички изрази увелико се користе у наглашавању фашистичке концепције јавних простора и објеката.

2.2.1. Палата Фицароти

Пројекат Палате Фицароти са аутентичним естетским исказом несумљиво је одступао од устаљених стилских параметара насеља Мурат. Стога није био лак задатак грађевинској комисији да одобри овакво рјешење, које ће се касније показати као допринос архитектонским вриједностима града. *Стил који ће обликовати ново лице града супротан је националном стилском савезу класицизма и модерности, а опет везан за регионалну грађевинску и умјетничку традицију - за аутохтоне историјске стилове обновљене у еkleктицизам...*¹⁷⁴ Код Палате Фицароти јасно се распознаје еkleктика односно ријеч је о *јединственом еkleктичком венецијанско-готичком здању*, које је по много чему специфично. Декоративност фасаде је оснажена мозаичким мотивима. У Државном архиву у Барију (*Archivio di Stato di Bari*) нијесу пронађени прилози који би детаљније указали на умјетничку страну пројекта.¹⁷⁵ Сачуване су двије варијанте фасада према улици Виктора Емануела, које потписује Еторе Бернић. Вјероватно је варијанта 1, предвиђена за санацију објекта без надоградње и има другачију профилацију отвора у приземљу. Објекат је реализован на основу варијанте 2, међутим на њој се не сагледавају лучне куполе на угловима објекта, док су терасе на првом спрату, другачије

¹⁶⁹ *Ibid*, pp. 6.

¹⁷⁰ *Ibid*, pp. 6.

¹⁷¹ *Ibid*, pp. 6.

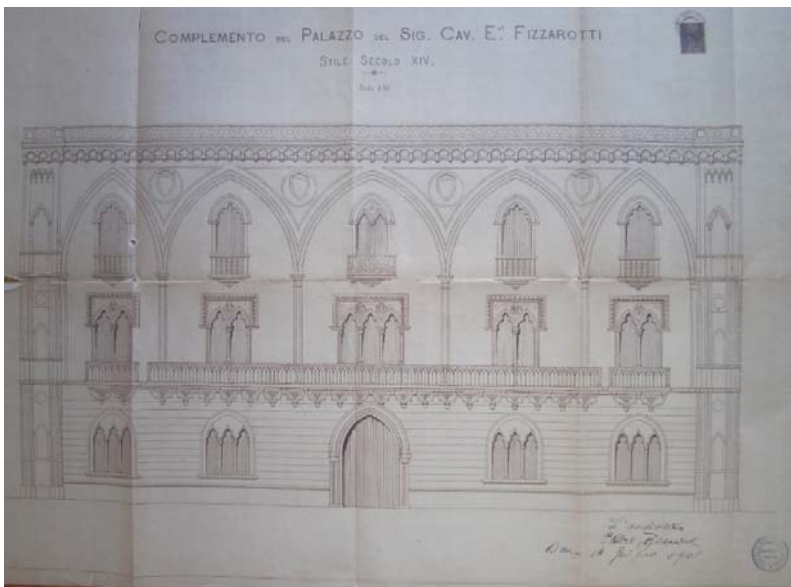
¹⁷² Lentini, Stefano. *La fabbrica del consenso. Il contributo dell'arte negli anni del regime fascista*, Annali della facoltà di Scienze della formazione Università degli studi di Catania, 18 (2019), pp. 54.

¹⁷³ Janulardo, Ettore. *Sironi, il "Novecento", la pittura murale*, in «Paradisi. Quaderni d'Arte e di Epistemologia», 28 (2017), pp. 3. *Sironi, Funi, Campigli, Arturo Martini su među onima koji najviše doprinose oživljavanju tih umjetničkih izraza...*

¹⁷⁴ Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Capone Editore, 1997), pp. 14.

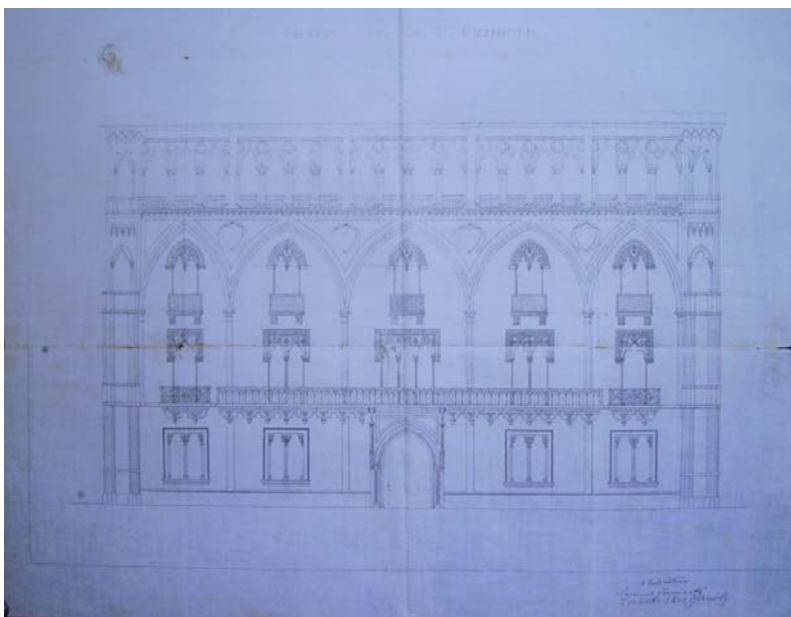
¹⁷⁵ Истраживање аутора 2012. године.

приказане од изведених. Могуће је да су наведени прилози додатно обрађени, мада они током истраживања нијесу пронађени. Интересантно је поменути да је 1906. године, Бернићев пројекат Палате Фицароти изложен на *Националној изложби ликовних умјетности у Милану*.¹⁷⁶

Сл. 69 - Варијанта 1. - фасада Палате Фицароти

(Извор: Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 3)

Сл. 70 - Варијанта 2. - фасада Палате Фицароти

(Извор: *Ibid*)

¹⁷⁶ De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 65.

На симетричном објекту изражена је вертикалност. Прве три етаже издијељене су вертикално са пет лукова ослоњених на два нивоа стубова са постаментом и капителом, који по спратовима уоквирују, балконе и удвојене отворе засвођене архиволтама, осим отвора изнад улазног портала, који је приказан у облику профилисаних трифора. Ширина лукова се смањује од централног ка бочним. Четврта етажа у виду лође издијељена је на 5 поља, увезана низом лучних отвора, наткривена декорисаним вијенцем који подржава естетику доњих етажа. Након изградње објекат је са посљедњом етажом висински доминирао у уличном низу (Сл. 16). Углови објекта су благо истурени, богато профилисани и наткривени карактеристичним куполама са мотивима сунца на златној подлози. Фасадна пластика је доминантно израђена од полихромних камених плоча, нарочито декорисаних златним мозаицима у округлим нишама на другом спрату и фризовима на лођи, као и скулптурама на угаоним ризалитима. У округлим нишама у првом је приказан крилати пламен, на којем је натпис *INTER FLAMMAS VIVIT*; у другом, древни новчић Барија назван *BARINON*; у трећем, амблем града Леће (родно мјесто наручиоца банкара Фицаротија), кога представља вук испод дрвета; у четвртном сноп сломљених стрелица с мотом *QUAMQUAM FRACTAE VULNERANT*.¹⁷⁷ На кули са лијеве стране налази се, у посебној ниши, статуа која симболизује правду,...на десној је још једна статуа, која вјероватно приказује трговину...¹⁷⁸

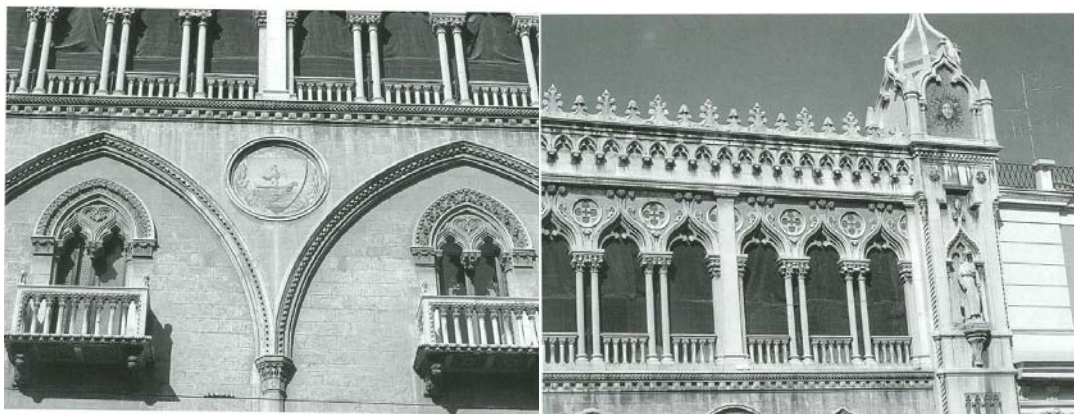
¹⁷⁷ *Ibid*, pp. 66.

¹⁷⁸ De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 52.

Сл. 71 - Фронт палате

(Извор: Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Capone Editore, 1997:13)

Сл. 72а - Деталји фронталне фасаде

(Извор: *Ibid.*: 14–15)

Сл. 726 - Детаљи фронталне фасаде
(Извор: А. Дајковић, 2021)

Корадини је надзиравао послове унутрашње декорације Палате Фицароти, а имао је ангажовање на екстеријеру објекта, вршећи надзор над клесарским радовима и изради аутентичних украса, *чији је пројекат засигурно заслуга Бернића*.¹⁷⁹ Фасаде су рађене у неоготичком изразу, са ослањањем на венецијанску готику и апуљску романику (XIII–XIV вијек), коју је вјешто користио и у одређеној мјери аплицирао и на Палати Ингами-Скалвини и Левантском сајму, а што се нарочито сагледава на мозаицима.

Палата Фицароти значајна је и као примјер сликарског умијећа Корадинија. Могуће је да је претходни анагажман на Руском посланству (1900–1903), гдје се посебно бавио дизајном и извођењем ентеријера, декорацијом салона и холова, био важна референца за овај изазован посао. Осликао је два платна у Сали XIV вијека који приказују *улазак дужда Пиетро Орсеоло III у Бари 1002. након побједи над Сараценама и улазак у Бриндиси свадбене поворке Фредерика II Свевие и Јоланде из Бриенеа*.¹⁸⁰ Натписи испод слика изведени су у такозваном ломбард стилу, који ће касније користити на епиграфима Палате Ингами-Скалвини.

¹⁷⁹ *Ibid*, pp. 16

¹⁸⁰ De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 159.

Сл. 73 - улазак дужда Пиетро Орсеоло III у Бари 1002. након побједе над Сараценама
(Извор: <https://palazzofizzarotti.com/>, приступљено 23.07.2021)

Сл. 74 - улазак у Бриндиси свадбене поворке Фредерика II Свевие и Јоланде из Бриенеа
(Извор: *Ibid*)

У ентеријеру доминира намјештај од храста и ораха и фино обрађени камен. Подови су мозаичког типа. Ограде и расвјетна тијела рађена су од профилисаног гвожђа, док је на расвјетним тијелима стакло од мурана. Зидови и плафони просторија осликани су и украшени архитектонским, декоративним и алегоријским мотивима историје, умјетности, рада и економије. У палати се од салона истичу: *Салон рококо*, са декорисаним подом, зидовима и таваницом у стилу рококо; *Салон XIV вијека*, рађен као и фасада објекта у готичком стилу са венецијанским утицајем. Он је посебно интересантан јер је, као што је наведено, Корadini осликао два триптиха на источном и западном зиду, уоквирена у златном оквиру, профилације као плафонска орнаментика. Карактеристичан је и лустер од мурано стакла. Салон *садржи геометријске украсе на сјеверном зиду и велики трослојни прозор са мермерним стубовима и венецијанским стаклом. Јужни зид има двоструки прозор, један у брушеном стаклу, а спољни у оловном стаклу, са арабеским стубовима и капителима. Под је у полихромним венецијанским пререзаним даскама, са уметцима од чистог златног лисног мозаика хералдичким и геометријским дизајном.*¹⁸¹ *Салон Умјетности и рада* карактерише изражена декоративност сводова, које од клупа и профилисаних зидова обложених ораховим дрветом одваја осликани циклус који слави рад и марљивост, који се приписује Франческу Реги (Francesco Rega) сликару и декоратеру,¹⁸² са којим је претходно сарађивао у Црној Гори. На осликаном дијелу су приказане алегорије трговине, индустрије и сродних дјелатности, распоређених у шест сцена које резимирају манифест комерцијалног пројекта *Bari porta del*

¹⁸¹ https://palazzofizzarotti.com/?page_id=1077

¹⁸² De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 67.

Levante и *напредне тачке регионалне економије*.¹⁸³ Сличан умјетнички израз налазимо у Сали Аула Магна чији је ентеријер такође осмислио Корadini. *Објекат је имао среће да кроз буран период нарушавања културно-историјских вриједности насеља Мурат 1950–1970. године, буде сачуван и рестауриран, а под заштиту државе је као културно добро од 1989. године.*¹⁸⁴

Ако се узме у обзир искључиво умјетничка страна пројекта, засигурно је ријеч о најважнијој реализацији Корadiniја у Барију. Палата Ингами-Скалвини посједује вриједности које је дефинишу као прилог доминантно еkleктичкој профилацији насеља Мурат, мада не на нивоу Палате Фицароти. Покушај паралеле са Цетињем би било Руско посланство, које је екстеријером и ентеријером најзначајније умјетничко остварење Корadiniја у Црној Гори, али ипак уз употребу мање изражајних мотива.

Сл. 75 - Фотографије Салона Рококо

(Извор: *Ibid*)

¹⁸³ Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Capone Editore, 1997), pp. 15.

¹⁸⁴ https://palazzofizzarotti.com/?page_id=1077

Сл. 76 - Фотографије Салона XIV вијека

(Извор: *Ibid*)

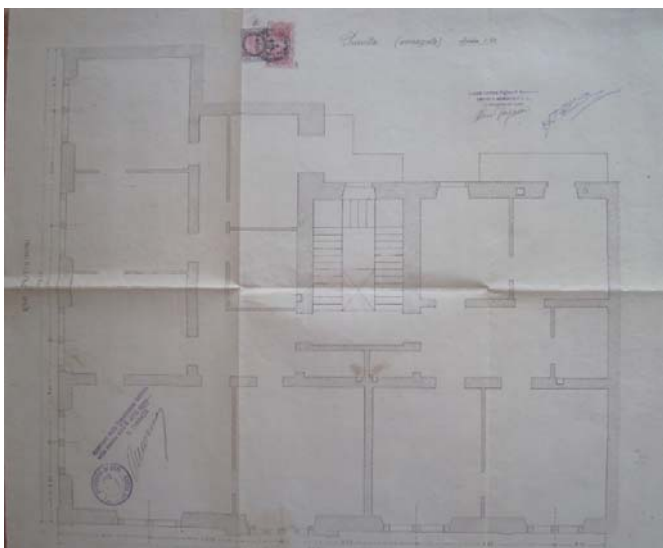
Сл. 77 - Фотографије Салона умјетности и рада

(Извор: *Ibid*)

2.2.2. Палата Ингами-Скалвини

Компанија Ингами Скалвини се 6. априла 1923. године обратила дописом градоначелнику Барија у којем, између осталог, наводе: *Имамо част да приложимо пројекат за подизање наше куће која се налази у улици Кауроли (Cairolì) бр. 85, тако да вјерујемо да ћете нам са задовољством дати потребно одобрење*, након чега Техничко одјељење Општине Бари (Ufficio Tecnico Comunale di Bari) даје сагласност на пројекат 28.04.1923. године.¹⁸⁵ Пројекат је израдио Корадини. Палату Ингами Скалвини саградила је истоимена компанија за потребе канцеларија компаније, приватних резиденција и продавница.¹⁸⁶ Стилски је ослоњен на традицију уз примјесе егзотеричких облика, а суштински је реинтрепретација касносредњовјековних и проторенесансних елемената.¹⁸⁷

Сл. 78 - Основа објекта

(Извор: Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 12)

Пројекат са израженим еkleктицизмом, заједно са Палатом Фицароти, визуелно одступа од тада устаљене доминантно неокласицистичке матрице насеља XIX вијека, уз поштовање планиметријске шеме микролокације. Он *слиједи типолошки модел стамбене зграде у Барију, обрађен само на фасади употребом евокативног стила који повећава вриједност изузетног присуства у јединственом контексту града деветнаестог вијека*.¹⁸⁸ Палата Ингами-Скалвини, састоји се од приземља, три спрата и високог поткровља. Један је

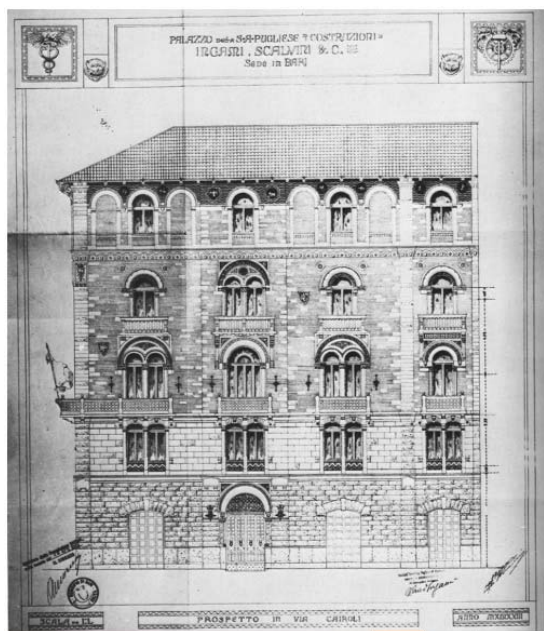
¹⁸⁵ Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 12.

¹⁸⁶ De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 90.

¹⁸⁷ Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Capone Editore, 1997), pp. 17.

¹⁸⁸ *Ibid*, pp. 17.

од ријетких примјера гдје је оригинални пројекат био испоштован током градње.¹⁸⁹ Конструкција је специфична. Носећи елемент су зидна платна, а поткровље је засвођено блоковима од туфа. Подови су рађени од армирано бетонских греда, док је кровна конструкција дрвена¹⁹⁰. Иначе, поменути систем градње је широко заступљен у међуратном периоду Барија. Што се тиче ентеријера користи се традиционална артикулација у расподјели унутрашњих простора, што је такође одлика еклектичких здања тог периода.

Сл. 79 - Изворни пројекат – поглед на фасаду из улице Каироли

(Извор: De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019: 26)

Присутне су двије нијансе фасадне пластике, бијела, камен који фланкира прву и другу зону, балконе, углове, профилације и скулптуре, и црвена, опека. Однос друге и треће зоне наглашава угаони балкон и другачија текстура. Такође, на углу је присутна снажна лизена која је декорисана у горњим нивоима четврте и пете зоне, које одваја кордонски низ аркадица.

¹⁸⁹ Majorano, M. L. Fischetti (a cura di). *Bari Murattiana. I Portoni dell'Ottocento e del Primo Novecento*, (Bari: Adda, 2013), pp. 160.

¹⁹⁰ De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 44–45.

Кровни вијенац је снажан и карактеристичан. Једнокраки и удвојени прозорски отвори и рељефи су профилисани и складно декорисани. Фасаде су фланкиране наизмјеничном игром животињских, људских и божанских облика. Са препуштеним кровом и балконима кроз игру свјетлости и сјенке постигнут је додатан доживљај објекта. Фасаде као на примјеру Палате Фицароти нијесу малтерисане, већ доминира камен који има утемељење у традицији, док коришћење опеке указује на нови изражајни приступ и додатно одступање од устаљене стилске шеме Мурата.

Улазни портал је карактеристичан, у облику је профилисане камене архиволте, наслоњене на пиластере надвишене архитравом, на којима су аплицирани пратоми ратника. Врата су дрвена, профилисана са жељезним детаљима. Лунета архиволте је нарочито интересантна са три радијална поља, прожета архиволтицама у низу са фигурама химере и ратника.

Уређење ентеријера дјело је Марија Прејера (Mario Prayer)¹⁹¹ са којим Корadini има успјешну сарадњу на Палати Фицароти и Сали Аула Магна. Од осталих декоративних елемената интересантни су рељефни приказ бога Меркура, грифони, *грб са нијетлом; пратоми пантера који гризе змије; лишће аканта*.¹⁹² Карактеристична је употреба епиграфа на фасадама са латинским сентенцама: *PER ASPERA AD ASTRA; FABER EST SUAE QUISQUE FORTUNAE; AGE QVOD AGIS; GODINA DOMINI MCMXXIII*.¹⁹³ Исписане су у такозваном ломбард стилу, у плиткој форми, у плавим и црвеним тоновима на каменим плочама, и одликује их *спретна употреба лигатура, неки спирални доњи завршеци на A, N, R и S као и генијалне секвенце високих и малих слова*.¹⁹⁴ Иначе, то није карактеристика објекта за становање, што додатно овај објекат чини јединственим, за који *не постоји филолошко читање архитектонске структуре узете за узор, не постоје оригинална композициона истраживања*.¹⁹⁵

Грифони на архитравима, крстасти свод, гвоздени лустер са малим змијама, витешки шљем, грбови хералдике и многи други елементи *и превише интерпретација вишеструких симболизама својствених украсима ове зграде, нису случајно дефинисани као 'раскошни и езотерични'*.¹⁹⁶ Можда је управо наглашена симболика елемената архитектуре и орнаментике највећи прилог упоредном сагледавању са Палатом Фицароти.

¹⁹¹ <https://www.fondoambiente.it/luoghi/palazzo-ingami-scalvini>

¹⁹² De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 90.

¹⁹³ *Ibid*, pp. 90.

¹⁹⁴ <https://articles.c-a-s-t.com/letter-hunting-in-italy-2-e7b51cd821a6>

¹⁹⁵ Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Capone Editore, 1997), pp. 17.

¹⁹⁶ De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 91.

Сл. 80 - Поглед на објекат
(Извор: А. Дајковић, 2021)

Сл. 81 - Детаљ фасаде

(Извор: Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*. Lecce: Capone Editore, 1997: 18)

Сл. 82 - Улазни портал, украшен пратоми ратника на капителу стубова; Лунета лука, од кованог гвожђа.

(Извор: *Ibid*)

Сл. 83 - а,б) Поглед на објекат са карактеристичним епиграфима

(Извор: А. Дајковић, 2021)

2.2.3. Сала Аула Магна, Палата Атенео

За потребе декорације Сале Аула Магна у оквиру Палате Атенео, 1924. године је ангажован Коррадини као „умјетнички директор“,¹⁹⁷ док су на пројекту декорације активно учешће имали инж. Винћенцо Данизи (Vincenzo Danisi), и венецијански сликар Марио Прејер.¹⁹⁸ Налази се у приземљу, у југозападном дијелу палате, димензија 25 x 17 метара.¹⁹⁹ Сала је формирана веома сложеним пресеком попречних сводова, са међупростором, у лажној штукатуру, у коју су затворени фигуративни, украсни и цвјетни мотиви.²⁰⁰ Ентеријер је замишљен у комбинацији неоготике и неоренесансе, и карактерише га алегоричка интерпретација историјских и симболичних мотива. Сличан приступ смо видјели и у Сали XIV вијека у Палати Фицароти. Сводови са стубовима и „апсида“ богато су осликани са украсном штукатуром и медаљонима. Сала након Палате Фицароти представља најзначајније умјетничко дјело Коррадинија, а по репрезентативности и умјетничким карактеристикама је и шире препозната.

Италијански лист *La Gazzetta di Puglia* у више наврата писао је о тим радовима, што говори о актуелности и значају посла. Симоне де Бартоло у свом дипломском раду цитира извјештавање листа од 05. јула 1924. године у којима се описује изглед сале. Интересантна је аналогија која се прави са *врхунским холовима Collegio del Cambio у Перуђи, Дуждеве палате у Венецији, стана Боргија у Ватикану*,²⁰¹ на основу технике облагања зидова. За разлику од пројеката на Цетињу, на Палати Фицароти и Сали Аула Магна, горње зоне зидова и свод са пратећом конструкцијом изразито су осликани и богато декорисани. У доњим зонама карактеристично је облагање дрветом, у оба случаја ораховим. Такође, на поменути пројектима таваница није равна, већ је у виду профилисаног свода.

Овим пројектом, гдје је значајна пажња поклањана орнаментици, умјетничким, сликарским изражајем, Коррадини је на фону промоције новог *Јадранског универзитета Бенито Мусолини*, за чије потребе исте године са Франческом де Ђиљом (Francesco De Giglio) пројектује Студентски дом. На пројекту приказује алегоричке представе које је раније

¹⁹⁷ De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari marmorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 14.

¹⁹⁸ *Ibid.*, pp. 12.

¹⁹⁹ *Ibid.*, pp. 12.

²⁰⁰ De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 43.

²⁰¹ De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari marmorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 12.

аплицирао на Палати Фицароти, и касније на Палати Ингами Скалвини. Мисли се на представе географије, пољопривреде, употребу медаљона са приказом античких личности и италијанских регија и градова. Својеврсна синтеза симболике у јединствени израз који је вјешто користио.

Сл. 84 - Приказ Сале Аула Магна око 1934. године

(Извор: De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, Bari: LB Edizioni, 2019: 44)

Сл. 85 - Сала Аула Магна, садашње стање

(Извор: https://www.uniba.it/immagini/foto-universita-degli-studi-di-bari-aldo-moro/aula-magna-aldo-cossu/image_view_fullscreen, приступљено 23.07.2021)

2.2.4. Пројекти за приватне наручиоце у Барију

*Средином 1920-их, већина пројеката које је обрађивала Грађевинска комисија општине Бари односила се на надоградњу постојећих објеката.*²⁰² Они су доминантно предвиђени у оквиру насеља Мурат. Корadini је у периоду 1920–1930. године имао значајан ангажман на изради пројеката за приватне наручиоце, што се може закључити на основу спроведеног

²⁰² Signorile Nicola. *Occhi sulla cita. Architetti e architetture a Bari*, (Bari: Laterza Edizioni, 2004), pp. 12.

истраживања у Државном архиву у Барију 2012. године. Није познато да ли је тај сегмент његовог рада до сада публикован. Палата Ингами-Скалвини, иако се убраја у овај корпус, због изузетних умјетничких вриједности обрађена је у претходном поглављу. Што се тиче Палате Латерца, Симоне де Бартоло помиње пројекат из 1918. године, у сарадњи са Де Ђилиом, за који наводи да је палата *прва са армиранобетонском конструкцијом*.²⁰³ Тај пројекат није пронађен током поменутог истраживања.

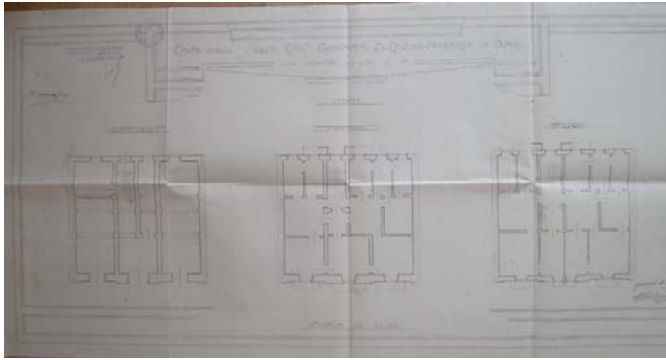
Корадини је потписивао своје пројекте на Цетињу, што наставља и у Барију и прије 1926. године. Мора се констатовати, не само у случају Корадинија, да приватни објекти нијесу ни приближно пратили референце модерног стила, а што се могло примијетити тих година на јавним објектима у Барију. Не би требало нужно ићи са претпоставком да архитекти нијесу били склони новим иницијативама у умјетности, већ је вјероватно ријеч о недовољно блиским тенденцијама приватним наручиоцима који су наставили да своје објекте израђују доминантно у стилу академског еклектицизма. Статичка структура ових објеката је вјероватно мјешовитог типа који се састоји од носивог зида у вертикалним конструкцијама и армираног бетона у хоризонталним конструкцијама и степеништима.

2.2.4.1. Објекат Ђованија ди Кањо Абресја

Ђовани ди Кањо Абресја 21.02.1925. године обратио се Општини Бари са захтјевом за одобрење пројекта куће у улици Роберто да Бари (Roberto da Bari), број 117. Општина Бари је одобрила пројекат 11.05.1925. године, оцјењујући да је Грађевинска комисија на сједници од 05. марта повољно оцијенила цртеже које је израдио Корадини.²⁰⁴ Претпоставља се да је на локацији овог објекта током трансформације насеља Мурат изграђен нови објекат.

²⁰³ Majorano, M. L. Fischetti (a cura di). *Bari Murattiana. I Portoni dell'Ottocento e del Primo Novecento*, (Bari: Adda, 2013), pp. 156.

²⁰⁴ Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 19.

Сл. 86 - Основе етажа

(Извор: Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 19)

Сл. 87 - Улична фасада

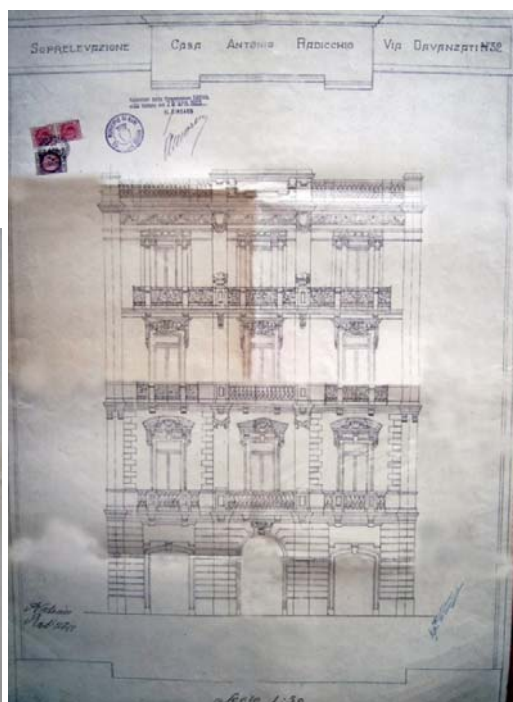
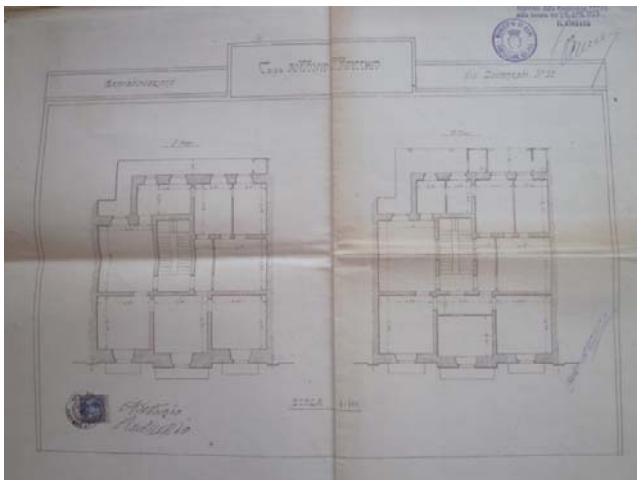
(Извор: *Ibid*)

Објекат квадратне основе чини приземље и 3 спрата. Замишљен је доминантно у необарокном стилу. Улазни портал је лучно засведен. Приземље намијењено пословању је рустично обрађено. Прозорски отвори су уоквирени на другој етажи зупчастим, на осталим плитким лизенама. За разлику од осталих лучно су засведени на првом спрату. Балкони на првом спрату су у виду камене балустраде, док су на другим етажама замишљени од кованог гвожђа оивичен постаментима. Карактеристичан је кровни вијенац са атиком.

2.2.4.2. Објекат Антонија Радикиа

Антонио Радикио се 10.04.1923. године обратио Општини Бари са захтјевом за одобрење пројекта куће у улици Даванцати (Davanzati) н 32. Пројекат који је израдио Корadini одобрен је од Грађевинске комисије 28.04.1923. године.²⁰⁵ Објекат је изведен и сачуван у готово неизмијењеном облику.

²⁰⁵ Archivio storico comune di Bari, III deposito, busta 3334, fasc. 24.

Сл. 88 - Основе етажа

(Извор: Archivio storico comune di Bari, III deposito, busta 3334, fasc. 24)

Сл. 89 - Улична фасада

(Извор: *Ibid*)

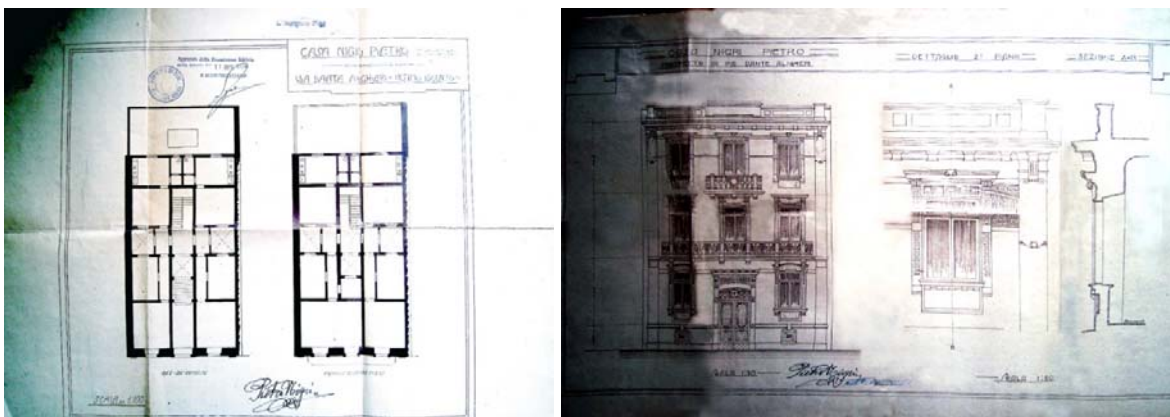
Сл. 90 - Постојеће стање
(Извор: А. Дајковић, 2021)

Сл. 91 – Постојеће стање
(Извор: *Ibid*)

Здање иницијално правоугаоне основе је благо разуђено са дворишне стране. На фасади је присутна аналогија са објектом Ђованија ди Кањо Абресја. Доминантно је рађен у необарокном стилу са умјереним примјесима сецесије на задњој етажи. У нивоу приземља је рустично обрађена фасада са три широка отвора од којих се издваја централни. Такође, на терасама првог спрата запажамо балустраду, која на горњим етажама прелази у ковану ограду. Фасада је обogaћена медаљонима, штукатуром, плитким пиластрима и снажном атиком са балустрадом, која није примјетна у изведеном стању.

2.2.4.3. Објект Нигри Пиетра

Нигри Пиетро се 08.12.1923. године обратио Општини Бари са захтјевом за одобрење пројекта куће у улици Дантеа Алигијерија (Dante Alighieri). Наводи да је дописом од 27. новембра 1923. године Шеф техничког одјељења саопштио оцјену грађевинске комисије о одбијању пројекта достављеног 18. августа 1923. године, а да је предложени усклађен са неопходним нормама. Грађевинска комисија Општинске техничке канцеларије у Барију је 11. јануара 1924. године дала повољно мишљење на пројекат који је израдио Корадини.²⁰⁶ Не постоје подаци да ли је објект изграђен јер није пронађен у улици Дантеа Алигијерија.

Сл. 92 - Основе етажа

(Извор: Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 14)

Сл. 93 - Улична фасада, детаљ спратног прозора и атике

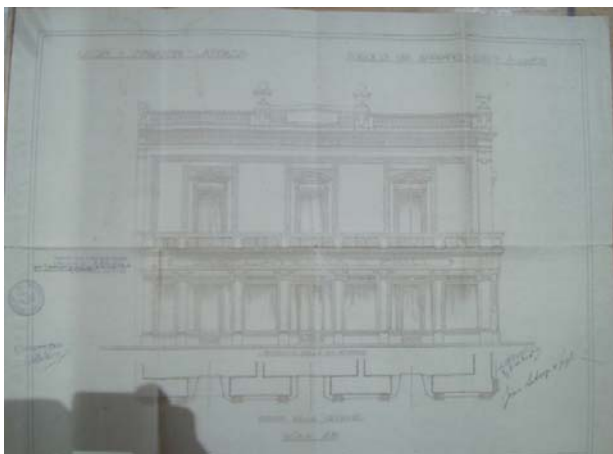
(Извор: *Ibid*)

²⁰⁶ Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 14.

Објекат, правоугане основе, спратности С+П+2, замишљен је у необарокном стилу уз примјесе сецесије, што је посебно уочљиво, као и на објекту Антонија Радика на профилацији прозора задње етажe. Фасаду снажније истичу карактеристични балкони од кованог гвожђа, који линијски надвисују прву етажу и фланкирају централни отвор на задњем спрату, профилације на отворима, складно декорисани плитки пиластри/лезене и атика.

2.2.4.4. Кућа и складиште Латерца

Општинска техничка канцеларија се 02. августа 1926. године обратила повјеренику префектуре са информацијом да је комисија за изградњу одобрила пројекат за изградњу проспекта нових складишта компаније Giuseppe Laterza & Figli на углу улица Спарано (Sparano) и Данте Алигијери, те да је потребно позвати горепоменућу компанију да регулише трошкове за општинско земљиште које ће бити заузето проспектом. Повјереник префектуре је 06. октобра 1926. године одобрио пројекат. Између осталог је констатовао: *Узимајући у обзир записник ... којим Општинска комисија за изградњу изражава повољно мишљење за одобравање пројекта који је поднијела компанија Giuseppe Laterza & Figli са пријавом од 31. јула те године, а која одражава изградњу проспекта за своја складишта у углу улица Спарано и Данте Алигијери, је одобрено заузимање путног земљишта од 19.09 м², које је дато на концесију у износу од 19.090 лира.* Пројекат је израдио Корadini у сарадњи са Де Ђиљом.²⁰⁷

Сл. 94 - Пројекат Куће и складишта Латерца из 1926. године

(Извор: Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 22)

Сл. 95 - Палата Латерца настала 60-их година

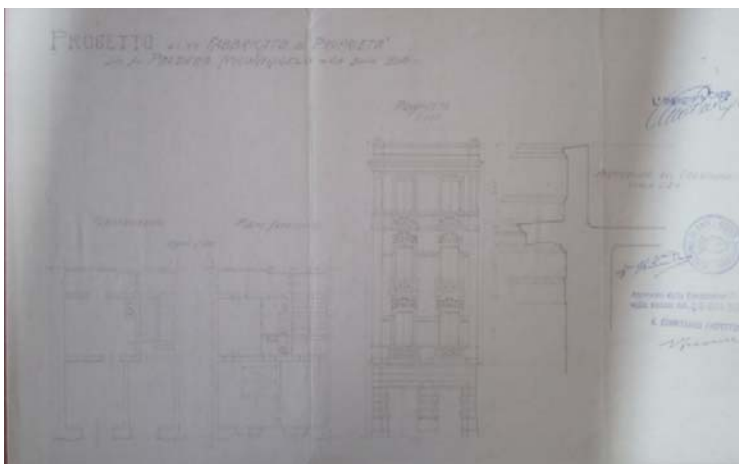
²⁰⁷ Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 22.

(Извор: Signorile Nicola. *Occhi sulla cita. Architetti e architetture a Bari*. Bari: Laterza Edizioni, 2004: 55)

Објекат је замишљен као спратни, са пословањем у приземљу. Пројектован је у необароку са снажним примјесима сецесије, што се посебно сагледава на декоративним профилацијама на спрату (вјероватно украшеним керамичким плочицама). Карактеристичне су витрине за излог у виду испупчених стаклених површина, које доминирају приземљем. Фасаду додатно употпуњују парапетни вијенци и атика. Претпоставка је да је и овај објекат, који је рађен у сарадњи са Де Ђиљом, у потпуности или дјелимично ослоњен на армирано бетонску конструкцију. Посебно је карактеристична појава стаклених модула у приземљу, годину дана након израде пројекта Палате Фиат. На мјесту изворног објекта налази се савремена грађевина (Палата Латерца), коју је између 1960. и '62. изградио архитекта Алфредо Ламбетрући (*Alfredo Lambetrucchi*): *дјело велике вриједности, зграда - примијетио је Арналдо Бруски (Arnaldo Bruschi) - која је несумњиво настајала, заједно са неколико других у Италији, као примјер архитектонске цивилизације у оквиру изградње градова тих година.*²⁰⁸

2.2.4.5. Објекат Палдера Николанђела

Палдеро Николанђело се 23.06.1926. године обратио Општини Бари са захтјевом за одобрење пројекта куће у улици Бовио (Bovio). Грађевинска комисија Општинске техничке канцеларије у Барију је 26. јуна 1926. године дала позитивно мишљење на пројекат аутора Коррадинија.²⁰⁹

²⁰⁸ Signorile Nicola. *Occhi sulla cita. Architetti e architetture a Bari*, (Bari: Laterza Edizioni, 2004), pp. 52.

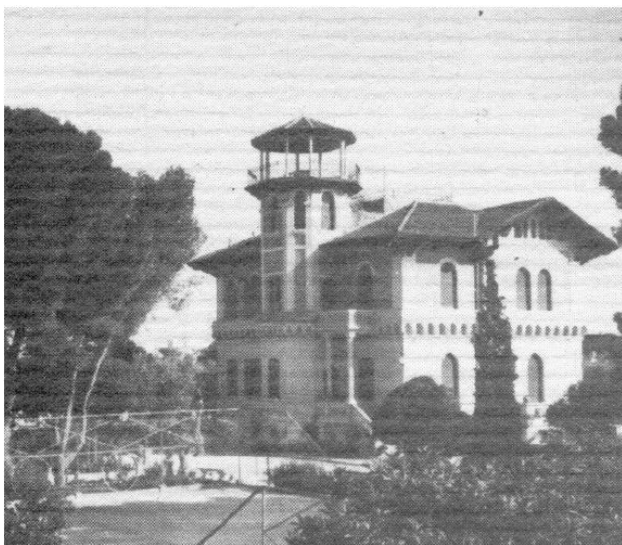
²⁰⁹ Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 22.

Сл. 96 - Основе, улична фасада и детаљ атике објекта Палдера Николанђела
(Извор: Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 22)

Објекат уске правоугаоне основе са приземљем и три спрата није пронађен у улици Бовио. Замишљен је у необарокном стилу са фасадом коју посебно карактерише рустично приземље, профилисани архитрави, плитке лизене, балкони и атика.

2.2.4.6. Вила Латерца

Вила Латерца је пројектована у сарадњи Арх. Тезаре Аугусто Корадини - Инж. Франческо Де Ђиљо, између улица Де Гаспери (*A. De Gasperi*) и Петрони (*G. Petroni*), 1910. године. Вила је, како су пренијели неки извори, била мјесто сусрета интелектуалаца; међутим, то није спријечило да буде срушена 1970-их.²¹⁰ Спратни објекат у неороманичком стилу посебно истиче кула са наткривеном колонадом на врху. Интересантна је година сарадње са Де Ђиљом, свега годину дана након почетка градње Владиног дома на Цетињу.

Сл. 97 - Вила Латерца
(Извор: De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*. Bari: LB Edizioni, 2019: 101a)

²¹⁰ De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 101.

2.2.4.7. Вила - Сан Каталдо

Подаци за овај објекат, рађен у неовенецијанском стилу, добијени су љубазношћу Пасквала Каренце, по чијем наводима је вила дјело Корadiniја, док је његова компанија Sagenza Cologi из Барија снабдијевала бојом *градитеља овог објекта и Палате Фицароти*. Могуће је да је изграђен управо у периоду градње Палате Фицароти, мада за ту тврдњу не постоји чврсто утемељење. У непосредној близини ове локације биће саграђен Левантски сајам, а објекат је вјероватно срушен након II свјетског рата.

Сл. 98. а) Вила у улици С. Каталдо; б) Поглед на Вилу, у правцу Левантског сајма (фотографија настала вјероватно око 1940. године)

(Извор: Лична архива Пасквала Каренце)

2.2.4.8. Вила Лина

*Вилу је пројектовао Корadini, око 1920. године.*²¹¹ Објекат са карактеристичном кулом рађен је у доминантно неоренесансном стилу. Налази се у Улици Умберта Ђордана (Umberto Giordano), а од изворне архитектуре временом се знатно одступило. Поред несумљивих

²¹¹ *Ibid*, pp. 104.

стручних капацитета, могуће је да су Коррадинијеве реализације у западном градском округу имале утицај да добије задатак да ту зону дефинише монументалним комплексом Левантског сајма.

Сл. 99 - Вила Лина, око 1920.

(Извор: De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*. Bari: LB Edizioni, 2019: 104)

Сл. 100 - Вила Лина, садашње стање

(Извор: А. Дајковић, 2021)

2.2.4.9. Палата

Корадини је пројектовао објекат на непознатој локацији око 1920. године. Ријеч је о богато декорисаном необарокном дјелу.²¹²

Сл. 101 - Палата, око 1920.

(Извор: De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*. Bari: LB Edizioni, 2019: 102)

2.2.5. Палата Фиат

Палату Фиат, у улици Гаруба (Garruba) број 8, пројектовали су Корадини²¹³ и инжењер Франческо де Ђиљо²¹⁴ 1925. године. Изведена је 1928, док рестаурације датирају из 1968. године.²¹⁵ На пројекту је учествовао и Даниеле Руфинони (Daniele Ruffinoni) из Торина.²¹⁶ Објекат се налази у оквиру насеља Мурат и у њему је тренутно смјештен Филолошки факултет.

²¹² *Ibid*, pp. 102.

²¹³ Colonna, Angela, Lastilla, Michele. *Storia e cultura di una città: Edifici pubblici a Bari 1900 – 1950*, (Bari: C.S.P.C.R., 1987), pp. 22.

²¹⁴ Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Capone Editore, 1997), pp. 25.

²¹⁵ Signorile Nicola, Gismondi, Francesco Paolo. *Atlante '900 per la tutela dell'architettura contemporanea a Bari*, (Bari: Laterza, 2009), pp. 154–155.

²¹⁶ Corvaglia, Ennio, Scionti, Mauro. *Il piano introvabile: architettura e urbanistica nella Puglia fascista*, (Bari: Edizioni Dedalo, 1985), pp. 196.

Објекат је правоугаоне основе са скелетним армирано-бетонским системом од 48 стубова; димензија 47,40 м x 35,40 м, укупне висине 18.80 м.²¹⁷ Прочеље прати карактеристичан конструктивни систем, док се најистакнутији елемент карактеристичне фасаде са пространим застакљеним застором не појављује ни у једној другој згради Барија тога доба.²¹⁸ Пиластри, лизене, и профилисани кордонски вијенци уоквирују снажна модуларна застакљена поља, која се мултиплицирају дуж прочеља објекта. За разлику од прве зоне, гдје је стаклени модул уоквирен лизенама подијеленим на поља са плитким фугама и надвишен снажним парапетним појасом, додатно расчлањене застакљене модуле у другој зони фланкирају профилисани вијенци са карактеристичном декорацијом. Другу зону надвисују карактеристични архитрав, пиластри коринтског стила и снажан поткровни вијенац. На угловима објекта поља уоквирују пиластри, док остала дефинишу лезене. Већој умјетничкој обради објекта доприносе пиластри и парапетни појас између друге и треће зоне, на коме се препознаје мотив преузет са саркофага старог Рима, антикварна реминисценција пиранезијског укуса.²¹⁹ Зграда се у вријеме њене изградње сматрала једном од најмодернијих и 'индустријских' у Барију,²²⁰ препозната по рационалности и модуларности структурне мреже.²²¹

Сл. 102 - Поглед, угао улица Гарубе и Де Роси (de Rossi)

²¹⁷ Signorile Nicola, Gismondi, Francesco Paolo. *Atlante '900 per la tutela dell'architettura contemporanea a Bari*, (Bari: Laterza, 2009), pp. 154–155.

²¹⁸ De Bartolo, Simone. *L'Architettura del Ventennio Fascista a Bari*, (Bari: L'Arco e la Corte, 2014), pp. 60.

²¹⁹ *Ibid.*, pp. 135.

²²⁰ Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Capone Editore, 1997), pp. 25–26.

²²¹ Corvaglia, Ennio, Scionti, Mauro. *Il piano introvabile: architettura e urbanistica nella Puglia fascista*, (Bari: Edizioni Dedalo, 1985), pp. 196.

(Извор: Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*. Lecce: Capone Editore, 1997: 25)

Сл. 103 – Детаљ pročелја са декорацијом парапетног појаса

(Извор: А. Дајковић, 2021)

Сл. 104 - Детаљ са римског саркофага

(Извор: <https://www.romanoimpero.com/2018/09/ipogeo-degli-ottavi.html>, приступљено 23.07.2021)

Иако су на фасади присутни елементи ранијих стилова, овим пројектом успешне интерполације Корadini прави отклон од дотадашње праксе и нагиње *стилу архитектуре*, који се почиње ослобађати ограничења еkleктицизма.²²² Придружује се плејади зачетника рационализма и модернизма у Италији, што се најбоље сагледава кроз композиционо рјешење pročелја објекта. Исто тако, може се претпоставити да је његова заслуга превасходно умјетничко конципирање објекта, док су конструктивни систем и слодобне, застакљене површине дјело Де Ђиља који се посебно прославио пројектом позоришта Маргерита (Margherita) у Барију (1914). Осим Палате Фиат, сарадња Корadiniја и Де Ђиља одвијала се на сљедећим пројектима: Кући и складишту Латерца, угао улица Спарано – Данте Алигијери (1926); Студентског дома у Улици Манзони (Manzoni) (1924) и Палати Латерца (1918). Конструктивни систем поменутих објеката је предвиђен од армираног бетона који је Де Ђиљо вјешто апилицирао,²²³ а са којим се Корadini раније упознао током градње Француског

²²² Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Capone Editore, 1997), pp. 25–26.

²²³ Signorile Nicola. *Meglio restaurare che demolire nel regno dell'auto. Pratica di «riuso» nel Murattiano*, in *La Gazzetta del Mezzogiorno*, 20.09.2017 - <https://occhisullacultura.wordpress.com/2017/09/20/piazza-grande-di-nicola-signorile-20-09-2017/> Francesco De Giglio je ranije koristio armirani beton na objektu pozorišta Margherita 1911. - <http://www.centrostudibaresi.it/wp-content/uploads/corriere/n21%20feb%2011.pdf>

посланства на Цетињу (1908–1910), аутора Пола Гадеа,²²⁴ и касније имплементирао на Владином дому.

Објекат је првобитно пројектован за потребе презентације аутомобилске индустрије и самим тим замишљен са ојачаном међуспратном конструкцијом. Након продаје компанији Пирели (Pirelli) и промјене првобитне намјене започиње пропадање објекта.²²⁵ Саниран је након II свјетског рата и том приликом су у већој мјери стаклени застори зазидани. Рестауриран је од стране Артура Кућоле (Arturo Cucciolla) и инжењера Доменика Сантанђела (Domenico Santangelo),²²⁶ које је Универзитет ангажовао 1985. године,²²⁷ са циљем да објекат након реконструкције буде сједиште *студија из језика на Факултету за економију и трговину*.²²⁸ Овим радовима је повраћен изворни облик згради индустријске архитектуре. Аутори су приликом реставрације објекта дефинисали изворне прозорске отворе, и извршили прерасподјелу простора и трансформацију етажа, чиме су добили четири етаже, водећи рачуна да значајно не наруше изворни волумен.²²⁹ Коришћењем постојећих спратних висина и простора изнад кровног вијенца, *укупна корисна површина зграде преко Гарубе је нарасла са 5.168 м² на 8.230 м²*.²³⁰

²²⁴ Видјети у Лисавац, Катарина, Капетановић, Александра, Mattoug, Cécile. *Архитектонска истраживања зграде бившег Француског посланства на Цетињу*, (Цетиње: Excreditio -Центар за одрживи развој, 2014), стр. 19. Гаде је анализирао питање могућег будућег предузимача. Прво је разматрао могућност ангажовања Корадинија који је у то вријеме изводио радове на згради Италијанског, а после Руског посланства. Уочивши пропусте у извођењу, а и због тога што Корадини за свој рад није давао гаранције сматрао је да га не би требало ангажовати. Пол Гаде Корадинија у извјештају назива „инжењером“. Био је веома разочаран када је видио како се изводе радови на згради италијанског посланства, пошто је сматрао да је Корадини направио грешке у излоацији цистијерне, а добио је и информације да није редовно плаћао радницима. Такође, лоша израда крова Руског посланства утицала је на то да нема повјерења у Корадинијеве капацитете као предузимача.

²²⁵ Signorile Nicola. *Meglio restaurare che demolire nel regno dell'auto. Pratica di «riuso» nel Murattiano*, in *La Gazzetta del Mezzogiorno*, 20.09.2017 - https://occhisullacultura.wordpress.com/2017/09/20/piazza-grande-di-nicola-signorile-20_09_2017/

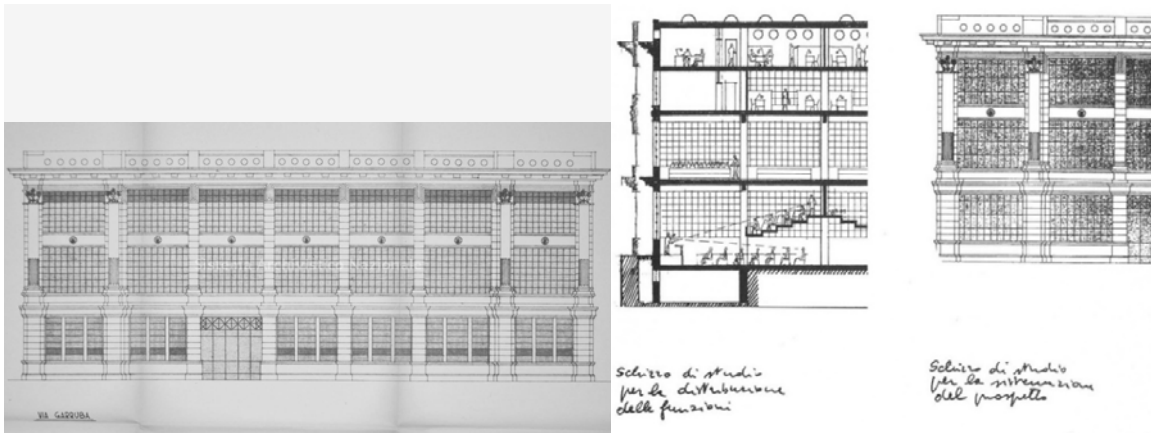
²²⁶ De Tommasi, Doriana, De Tommasi, Giambattista. *L'EDILIZIA UNIVERSITARIA TRA EMERGENZA E PROGETTO (ANNI '20-'70)* in *Annali di storia delle università italiane*, (Bolonja: CLUEB, 2013), pp. 127.

²²⁷ Signorile Nicola. *Meglio restaurare che demolire nel regno dell'auto. Pratica di «riuso» nel Murattiano*, in *La Gazzetta del Mezzogiorno*, 20.09.2017, - https://occhisullacultura.wordpress.com/2017/09/20/piazza-grande-di-nicola-signorile-20_09_2017/

²²⁸ *Ibid*, pp. 127.

²²⁹ Signorile Nicola, Gismondi, Francesco Paolo. *Atlante '900 per la tutela dell'architettura contemporanea a Bari*, (Bari: Laterza, 2009), pp. 154–155.

²³⁰ Signorile Nicola. *Meglio restaurare che demolire nel regno dell'auto. Pratica di «riuso» nel Murattiano*, in *La Gazzetta del Mezzogiorno*, 20.09.2017 - https://occhisullacultura.wordpress.com/2017/09/20/piazza-grande-di-nicola-signorile-20_09_2017/

Сл. 105 - Пројекат Артура Кућоле и инжењера Доменика Сантанђела, Факултет за језике Универзитета у Барију, 1988–1995

(Извор: [http://www.architetti.san.beniculturali.it/web/architetti/progetti/galleria-progetti?pid=san.dl.SAN:IMG-](http://www.architetti.san.beniculturali.it/web/architetti/progetti/galleria-progetti?pid=san.dl.SAN:IMG-00452717&idArticle=38131&titolo_origine=Bari,%20Risanamento%20e%20ristrutturazione%20del%20palazzo%20sede%20della%20Facolt%20di%20Lingue%20e%20Letterature%20stranier)

[00452717&idArticle=38131&titolo_origine=Bari,%20Risanamento%20e%20ristrutturazione%20del%20palazzo%20sede%20della%20Facolt%20di%20Lingue%20e%20Letterature%20stranier](http://www.architetti.san.beniculturali.it/web/architetti/progetti/galleria-progetti?pid=san.dl.SAN:IMG-00452717&idArticle=38131&titolo_origine=Bari,%20Risanamento%20e%20ristrutturazione%20del%20palazzo%20sede%20della%20Facolt%20di%20Lingue%20e%20Letterature%20stranier)
[e%20dell%27Universit%20degli%20Studi%20di%20Bari,%201988-1995&ambito=progetti,](http://www.architetti.san.beniculturali.it/web/architetti/progetti/galleria-progetti?pid=san.dl.SAN:IMG-00452717&idArticle=38131&titolo_origine=Bari,%20Risanamento%20e%20ristrutturazione%20del%20palazzo%20sede%20della%20Facolt%20di%20Lingue%20e%20Letterature%20stranier)
 приступљено 23.07.2021)

Сл. 106 - Детаљ из пројекта рестаурације објекта

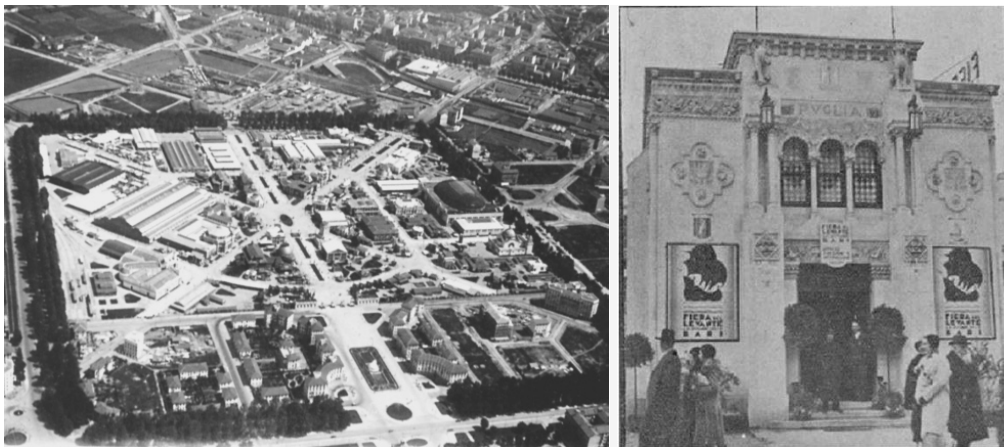
(Извор: https://occhisullacultura.wordpress.com/2017/09/20/piazza-grande-di-nicola-signorile-20_09_2017/, приступљено 23.07.2021)

2.2.6. Левантски сајам

Левантски сајам институционално је основан 1926. године након дугих и систематских припрема. За узор је узет милански сајам као репрезентативан искорак Италије ка тржишту Европе, али и као модел који је могуће примијенити у Барију. И Миланези су имали своје разлоге да подијеле искуства и на тај начин подстакну пласирање својих производа на нова тржишта, при чему су преовладале поруке да се подршка пружа у циљу стварања *дјела од националног интереса*.²³¹ О иницијалном концепту сајма говорио је 1924. године Аралдо ди Кролаланца у часопису *La Gazzeta di Puglia*: *Сајам који ја промовишем мора бити национални и међународни... Укратко, мора према Истоку представљати оно што Фиера ди Милано*

²³¹ Carducci, Carmelo Calò. *Bari e la sua Fiera del Levante 1939–1956*, (Bari: Cacucci, 2006), pp. 21.

представља према централној Европи.²³² У склопу припрема и најаве Левантског сајма, 1930. године је у оквиру Миланског сајма отворен павиљон Пуља. Аутор овог неороманичног здања са логом каравеле је Корadini.²³³

Сл. 107 - Фиера ди Милано, 20-их година XX вијека

(Извор: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/it/9/9e/Fiera_Milano_anni_20.jpg, приступљено 23.07.2021)

Сл. 108 - Павиљон Пуље на Миланском сајму, 1930. године

(Извор: De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*. Bari: LB Edizioni, 2019: 103a)

Након претходно спроведених активности на објезбјеђењу политичке и финансијске подршке, израда Генералног плана Левантског сајма додијељена је Аугусту Ђезару Корadiniју 1928. године, због *стеченог искуства и вјештине*,²³⁴ док је коначни, који је постао извршни повјерен инжењеру Винћенку Рици (*Vincenzo Rizzi*),²³⁵ који је био тачан и вјеран у извршавању воље дизајнера.²³⁶ По Корadiniјевим нацртима реализовани су припремни грађевински радови, превасходно насипање мора, отклањање заосталих објеката бившег бродоградилшта, али и трасирање нових комуникација и изградња инфраструктуре. Радови на изради комплекса завршени су у рекордном року, свега пет мјесеци након почетних активности.²³⁷

²³² *Ibid*, pp. 20.

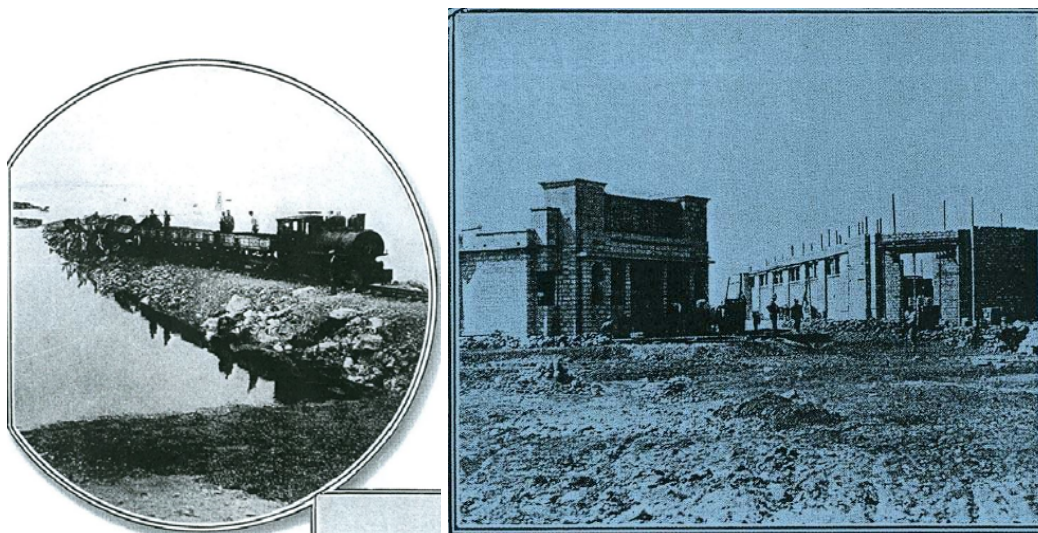
²³³ De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 159.

²³⁴ Dilio, Mario. *Fiera del Levante: 1930-1986*, (Bari: Mario Adda, 1986), pp. 241.

²³⁵ Carducci, Carmelo Calò. *Bari e la sua Fiera del Levante 1939 – 1956*, (Bari: Cacucci, 2006), pp. 21.

²³⁶ Dilio, Mario. *Fiera del Levante: 1930-1986*, (Bari: Mario Adda, 1986), pp. 23.

²³⁷ *Ibid*, pp. 43.

Сл. 109 - а) Радови на насипању подручја на уштрб водене површине. Материјал довожен вагонима; б) Павиљон аутомобила у изградњи
(Извор: Carducci, Carmelo Calò. *Bari e la sua Fiera del Levante 1939–1956*. Bari: Casucci, 2006: 23)

Левантски сајам од самог почетка креативно инспирише значајне архитекте. Занимљив је и ангажман умјетника у конципирању павиљона, изложбених простора, штандова, плаката и слично. На основу Коррадинијеве идеје о логотипу *Каравеле*, коју је примјењивао на ранијим пројектима, футуристички сликар Арака (Агаса) је знак дефинисао савременом изразу.²³⁸

Сл. 110 - Први постер из 1930. године потписао је илустратор који је радио у Италији под псеудонимом Арака. Слика је познате црвене каравеле, опште познатог симбола Левантског сајма и града Барија.
(Извор: *Ibid*: 30)

²³⁸ De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 159.

Идеја Левантског сајма значајно је промијенила урбану динамику Барија. У односу на већ референтни Милански сајам, Сајам у Барију успијевао је да се наметне као битан чинилац на југу Италије и када је у питању стилска изражајност. Вођена је расправа о стилу на Сајму: *Тада постоји стил - постоји један стил на сајму? На ову тему критичари не знају шта да кажу. Многи га нису пронашли, други га виде свуда. Неспорно је да су ове геометријске линије, овај сребрни цвијет који стоји између три вертикалне и две хоризонталне линије, то је неупадљиви стил двадесетог вијека, и знак нове умјетности која се толико трудила да постигне једноставност, јесте стил цјелокупног сајма, са хиљаду лица и једним лицем...*²³⁹

Концептуална разрада Сајма може се најприје сагледати на основу најаве из 1929. године.²⁴⁰ Предвиђено је да се Сајам одржи на површини од 150.000 м², укључујући и простор добијен насипањем мора. Централни дио намијењен је павиљонима страних држава у чијем средишту је фонтана Апуљског аквадукта, док су рубни дјелови комплекса намијењени зиданим павиљонима за презентацију аутомобила, ваздухопловства, музичке изложбе, павиљони за презентацију пољопривредних производа и опреме, хране, текстила, електронике, технике и слично. Такође, планиран је посебни оријентални павиљон. Приликом отварања Сајма, укупна површина била је 115.400 квадратних метара, павиљони и изложбе заузимали су 36.798 квадратних метара. Било је 1.211 излагача из цијеле Италије, а страних 134 из 16 земаља.²⁴¹ Након 1930. године број објеката на Сајму се увећава, тако да већ 1931. године има 104 објекта, и 152 у 1932. године.²⁴²

²³⁹ Corvaglia, Ennio, Scionti, Mauro. *Il piano introvabile: architettura e urbanistica nella Puglia fascista*, (Bari: Edizioni Dedalo, 1985), pp. 188.

²⁴⁰ Dilio, Mario. *Fiera del Levante: 1930–1986*, (Bari: Mario Adda, 1986), pp. 17.

²⁴¹ *Ibid*, pp. 23.

²⁴² Colonna, Angela, Lastilla, Michele. *Storia e cultura di una città: Edifici pubblici a Bari 1900–1950*, (Bari: C.S.P.C.R., 1987), pp. 60–61.

Сл. 111 - Генерални план Аугуста Тезара Корадинија из 1928. године
(Извор: *Ibid*: 32)

Сл. 112 - Панорамски приказ Левантског сајма око 1930. године
(Извор: *Ibid*: 46)

Релативна издвојеност и позиција на периферији градске зоне, отворила је простор за слободнији приступ у урбано-архитектонском дефинисању комплекса. *Рационалност и*

изометрија планиметријског апарата била је уравнотежена формалном и типолошком разноликошћу архитектура различитих павиљона...²⁴³ Примјер је објекат Gazzetta del Mezzogiorno, који је рађен у модерном стилу, а рецимо Assicurazioni Generali из Венеције у венецијанском стилу.²⁴⁴ Комплексом доминирају структуре које нагињу новом умјетничком изражају, гдје је могуће пронаћи примјере добро дисциплинованог дизајна и склопа стилова који укратко одражавају облик који је заузео савремени Бари.²⁴⁵ Могуће је и да је привременост одређених павиљона погодовала чешћим измјенама и апликацијама нових умјетничких тенденција.

Најзначајнији печат комплексу је свакако дао Аугусто Тезаре Корадини, који је осим генералног плана Сајма, дизајнирао и појединачне објекте комплекса. Симоне де Бартоло у књизи *Bari '900 tra eclettismo e liberty* наводи да је Корадини, поред монументалног улаза, 1930. године дизајнирао и Павиљон за текстил и одјећу (Padiglione del Tessile e dell'abbigliamento), Павиљон INA (Padiglione INA), павиљон за Навигациону компанију Пуља (Padiglione Società di Navigazione Puglia), павиљон компаније Перони (Padiglione della Ditta Peroni) и фонтану у необарокном стилу у сарадњи са инж. Тезарем Виториом Брунетијем (Cesare Vittorio Brunetti), док је 1931. године, непосредно пред смрт, дизајнирао павиљон Националне изложбе вина (Padiglione della Mostra Nazionale dei Vini).²⁴⁶ Фонтана уз павиљон Апуљског аквадукта,²⁴⁷ као аутентични елементи изворног комплекса, и данас дефинишу Сајам, док су остали павиљони претрпјели углавном драстичне промјене. Монументални улаз са капијом фланкиран је на угловима са два објекта налик кулама које подсећају на древну романичко-апуљску архитектуру, уз употребу локалних материјала, као што су бијели камен и тврди туф, који дају одређену униформност архитектури комплекса. Код павиљона за Навигациону компанију Пуља, којег карактерише модерни стил, композиција искључује комфротацију на фасади. Рустуку и централне мотиве замјењују доминантне хоризонталне и вертикалне линије и односи пуног и празног простора, употреба савремених материјала са карактеристичном текстуром. Такође, присутна је примјена мозаика.

²⁴³ Belli, Gemma, Capano, Francesca, Pascariello, Maria Ines. *La città, il viaggio, il turismo: Percezione, produzione e trasformazione*, (Napoli: FedOA - Federico II University Press, 2018), pp. 337.

²⁴⁴ Corvaglia, Ennio, Scionti, Mauro. *Il piano introvabile: architettura e urbanistica nella Puglia fascista*, (Bari: Edizioni Dedalo, 1985), pp. 225.

²⁴⁵ Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Capone Editore, 1997), pp. 101–102.

²⁴⁶ De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 159.

²⁴⁷ Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Capone Editore, 1997), pp. 104.

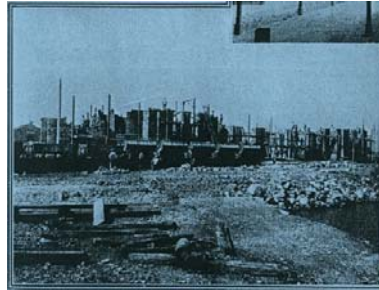

Сл. 113 - Монументални улаз у комплекс

(Извор: А. Дајковић, 2021)

Сл. 114 - Главни улаз непосредно пред завршетак радова

(Извор: Dilio, Mario. *Fiera del Levante: 1930–1986*. Bari: Mario Adda, 1986: 22)

Сл. 115 - Монументална фонтана у изградњи

(Извор: Carducci, Carmelo Calò. *Bari e la sua Fiera del Levante 1939–1956*. Bari: Cacucci, 2006: 24)

Сл. 116 - а) Павиљон за текстил у изградњи; б) Павиљон за воће и поврће.

(Извор: *Ibid*: 25)

Сл. 117 - Пројекат Павиљона за Навигациону компанију Пуља

(Извор: De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 20)

Сл. 118 - Пројекат Павиљона националне изложбе вина

(Извор: De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 103b)

Илустрована публикација о Сајму, коју је у Милану објавила *Arheotipografija viale Umbria* н. 54, а уредио га је Густаво Монтанаро (*Gustavo Montanaro*),²⁴⁸ који је уједно дао први детаљан приказ сајма у Барију, даје савршен приказ изгледа и ауторства над одређеним дјеловима комплекса. При опису павиљона, на крајњој јужној страни комплекса, Монтанаро констатује да има савремених, али указује да има и оних изграђених од цигле, који су вјероватно узели за инспирацију остатке са бродоградилишта. За та три павиљона уз авенију Медитерана наводи да су грандиозни и да су 80 метара дубине и 24 метра ширине и издијељени на 4 подужна правца,²⁴⁹ што се може сагледати на основу слике 116б, која приказује Павиљон за воће и поврће. Павиљони у виду хангара дефинисали су јужну страну комплекса, као што је улазни портал и касније дограђен оградни зид фланкирао сјеверну, морску страну. На пресеку ортогоналних и радијалних продора дефинисани су павиљони страних држава, и државних и приватних компанија. Еклектичност стилских приступа са разлогом је условило имиџ Сајма као новог града, као и да *посјетилац који улази у 'овај простор Земље чудеса' проналази стил двадесетог вијека, стил које данас прикладније морамо назвати фашистичким.*²⁵⁰ Монтанаро значајне податке даје и када су у питању појединачни објекти и њихови аутори. Тако рецимо, наводи да је: архитекта Саверио Диогуарди (*Saverio Dioguardi*) аутор зграда Салона аутомобила (*Salone dell'Automobi*) у „модерном укусу“ и Банке Напуља (*Banco di Napoli*); милански архитекта Сињори (*Signori*) аутор Палате музике (*Palazzo della Musica*), која је „изграђена од бетона и туфа“ у својим спољашњим линијама изражава лиризам *маса и волумена онако како их осјећа дух садашње ере*; инжењер Винћенко Рици аутор штанда „*Gazzetta del Mezzogiorno*“²⁵¹; архитекта Форћигано (*Forciganò*) аутор „*Assicurazioni Generali di Venezia*“ које је осмислио *венецијанским мотивима из 14. вијека*; архитекта Питини (*Pittini*)

²⁴⁸ Dilio, Mario. *Fiera del Levante: 1930–1986*, (Bari: Mario Adda, 1986), pp. 42.

²⁴⁹ *Ibid*, pp. 43.

²⁵⁰ Colonna, Angela, Lastilla, Michele. *Storia e cultura di una città: Edifici pubblici a Bari 1900–1950*, (Bari: C.S.P.C.R., 1987), pp. 23.

²⁵¹ Dilio, Mario. *Fiera del Levante: 1930–1986*, (Bari: Mario Adda, 1986), pp. 44–45.

из Торина аутор павиљона Unica-Cinzano-Florio; архитекта Минали (Minali) из Милана аутор шест павиљона страних народа.²⁵²

Левантски сајам претрpio је снажне промјене у обликовном и декоративном смислу већ средином 1930-их година.²⁵³ Са стране мора 1932. године, у близини железничког чвора, надограђено је према југоистоку, такозвано 'оријентално село', богато истински оријенталним шармом, који није у супротности са другим објектима сајама у Барију, али се приближава заиста врло складно са насловом и значењем Фиера дел Леванте.²⁵⁴ Није познато да ли је Корadini иницијално планирао проширење комплекса и вјероватно је ријеч о накнадним иницијативама. Кроз просторно планирање и архитектуру исламске умјетности, јасно је приказан другачији приступ, који је опет био смислен и имао политичке разлоге. Уз употребу миметичке архитектуре, режим је имао усмјерену стратегију ка приближавању народа са оријенталном традицијом. Већ 1933. године комплекс је био изложен значајним интервенцијама које су захватиле бројне павиљоне. Те године Сајам је „проширен и завршен у главним структурама од стране архитекте Диогуарди (Dioguardi).²⁵⁵ То је период када се на иницијативу Ди Кролаланце изводи монументална ограда по узору на улазни објекат, која са унутрашње представља линије модерности са неким карактером двадесетог вијека.²⁵⁶ Изградњом монументалног павиљона Албаније у рационализму започето је урушавање изворног концепта стилски релативно уједначених павиљона страних држава, самим тим направљен драстичан потез ка отвореном испољавању политичких, имеријалних планова, користећи простор иницијално намијењен економској размјени.

²⁵² *Ibid*), pp. 45.

²⁵³ Belli, Gemma, Capano, Francesca, Pascariello, Maria Ines. *La città, il viaggio, il turismo: Percezione, produzione e trasformazione*, (Napoli: FedOA - Federico II University Press, 2018), pp. 337.

²⁵⁴ L'Abbate, Mariagrazia, Moscardin, Valeria. *L'Albania nelle grandi Esposizioni* in Roberta Belli Pasqua, Luigi Maria Calì, Anna Bruna Menghini, *La presenza italiana in Albania tra il 1924 e il 1943 La ricerca Archeologica, la conservazione, le scelte progettuali*, Roma 2017, pp. 568.

²⁵⁵ Colonna, Angela, Lastilla, Michele. *Storia e cultura di una città: Edifici pubblici a Bari 1900 – 1950*, (Bari: C.S.P.C.R., 1987), pp. 61.

²⁵⁶ Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Capone Editore, 1997), pp. 101.

Сл. 119 - Деаљ фронталне фасаде комплекса

(Извор: Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*. Lecce: Carone Editore, 1997:103a)

Сл. 120 - Већ са другим издањем, Сајам је знатно увећан новим површинама и новим објектима. Мапа из 1931. године, коју је нацртао и илустровао инжењер Ђузепе Кобол (Giuseppe Cobol)

(Извор: Carducci, Carmelo Calò. *Bari e la sua Fiera del Levante 1939–1956*. Bari: Cacucci, 2006: 37)

Корадини је одликован Орденом круне Италије 1931. године,²⁵⁷ вјероватно због његовог капиталног дјела – Левантског сајма. О посебном значају објекта за укупно стваралаштво Корадинија говори и текст настао поводом његове смрти у *La Gazzetta del Mezzogiorno*, 17. априла 1932, у којем се истиче: *Сви ћемо се сјећати прелијене монументалне фасаде Фиера дел Леванте која је у хармоничним линијама прерадила традиционалну архитектуру великих апуљских мајстора из тринаестог вијека.*²⁵⁸

²⁵⁷ GAZZETTA UFFICIALE DEL REGNO D'ITALIA, n 64, 18 III-1931 (IX), pp 1236.

²⁵⁸ De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 43.

Сл. 121 - Елементи архитектуре унутар комплекса – детаљи монументалног улаза, зграда Апуљског аквадукта из 1930. године, фонтана на централном скверу комплекса (Извор: А. Дајковић, 2021)

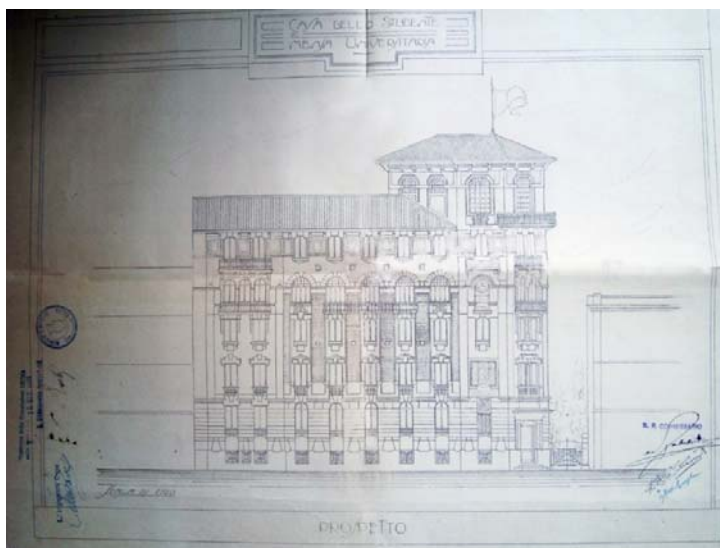
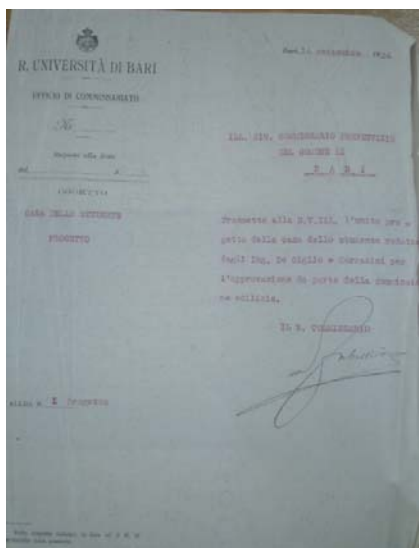
2.2.7. Студентски дом

Универзитет у Барију настао је 1923. године услед тежњи фашистичке власти да Бари учине центром Пуље. Интересантна је изјава Мусолинија који је у једном од говора казао да ће између осталог Барију *дати и универзитет*.²⁵⁹ Канцеларија комесаријата (Ufficio di Commissariato) Универзитета у Барију 16. септембра 1924. године обратила се Повјеренику

²⁵⁹ Colonna, Angela, Lastilla, Michele. *Storia e cultura di una città: Edifici pubblici a Bari 1900 – 1950*, (Bari: C.S.P.C.R., 1987), pp. 11.

префектуре општине Бари (Commissario Prefettizio del Comune di Bari) са захтјевом за одобрење Пројекта студентске куће, аутора Корадинија и инж. Де Гиља. Истог дана, Грађевинска комисија одобрила је пројекат.²⁶⁰ Пројекат Студентског дома предвиђен је на простору између улица Манзони и Кризанцио (Crisanzio), у насељу Мурат, у близини централне жељезнице станице.

Корадини израђује пројекат Студентског дома (1924), у периоду када постоји један факултет у оквиру Универзитета (Медицински факултет). Тек 1926. године оснива се Правни факултет, 1932. године Фармација, Економија и трговина 1935. године, а Пољопривредни факултет 1939. године.²⁶¹ Међутим, пројекат неће бити реализован услед недостатка средстава, *упркос покушајима смањења капацитета оригиналног пројекта.*²⁶² Као алтернатива послужио је објекат у улици Белтрани (Beltrani),²⁶³ са југоисточне стране централне жељезнице станице. Убрзо се закључило да је објекат неадекватан јер је његово одржавање изискивало значајна средства, да би се 1939. године продао по пет пута нижој цијени од купљене.²⁶⁴

Сл. 122 - Писмо Универзитета у Барију Повјеренику префектуре општине Бари од 16.09.1924. године

(Извор: Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 18)

²⁶⁰ Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 18.

²⁶¹ De Tommasi, Doriana, De Tommasi, Giambattista. *L'EDILIZIA UNIVERSITARIA TRA EMERGENZA E PROGETTO (ANNI '20-'70)* in *Annali di storia delle università italiane*, (Bolonja: CLUEB, 2013), pp. 14.

²⁶² *Ibid*, pp. 118.

²⁶³ *Ibid*, pp. 118.

²⁶⁴ *Ibid*, pp. 118.

Сл. 123 - Фасада према улици Манзони

(Извор: *Ibid*)

Сл. 124 - Основа првог спрата

(Извор: *Ibid*)

Сл. 125 - Основа мезанина

(Извор: *Ibid*)

Планирани објекат из 1924. године пројектован је у стилу академског еkleктицизма. Ријеч је о симетричном објекту са високим приземљем, 4 етажe, са карактеристичном кулом. На фасади се препознаје снажан утицај неостилова, док је основа знатно смиренија и подијељена коридором на два основна тракта. Од изворног пројекта сачувана је фасада према улици Манзони и три основе са следећим садржајима: *први спрат* – предсобље, ходници, главно степениште, спаваће собе, купатила, праоница, тоалет, оставе; *мезанин* – предсобље, трпезарија, остава, кухиња, читаоница, плакари, непокривени атријум; *горњи спратови* – главно степениште, атријум, ходник, спаваће собе, вешерај, тоалет, плакар.

2.2.8. Олтари у Цркви Св. Марије Ветеране у Триђану и Цркви Св. Ђузепеа

2.2.8.1. Олтари у Цркви Св. Марије Ветеране у Триђану

У конципирању олтара, Корadini је вјешто користио *синтезу стилова из различитих периода: употреба полихромираних мермера односи се на барок, симетрија и хармонија*

композиције заснивају се на правилима класицизма (правила Вињоле), декоративни детаљи (посебно дизајн престолица) односе се на апуљску романику.²⁶⁵

Сл. 126 - Основа Цркве Св. Марије Ветеране, Триђано. Локација олтара, замишљених од стране Коррадинија: 1. Велики олтар Пресвете Богородице; 2. Олтар Чистишишта.

(Извор: De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 71)

а) Велики олтар (1913–15) посвећен Пресветој Богородици

Велики олтар посвећен култу Богородице естетски је вриједно дјело са почетка двадесетог вијека, изведен од бијелог и ружичастог мермера, са барелефима у бронзи. Дизајнирао га је Коррадини у византијско-апуљском стилу, *док је за бронзане рељефе заслужан вајар Марио Сабатели (Mario Sabatelli) (Бари 1882–1964).*²⁶⁶

²⁶⁵ De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 71.

²⁶⁶ *Ibid.*, pp. 72.

Сл. 127 - Велики олтар Пресвете Богородице, Црква С. Марије Ветеране, Тријано

(Извор: *Ibid*, pp. 76)

Карактерише га богати пластични репертоар са вјешто изведеним барелјефима. За разлику од олтара Св. Антонија (такозвани олтар Фицароти) у Цркви Св. Ђузепеа, олтари у Цркви Св. Марије Ветеране су складније композиционо замишљени, немају досал, а у случају олтара Чистилишта ни табернакул. Основни појас карактерише снажан барелјеф уоквирен двојним стубовима од ружичастог мермера. На боковима, у удвојеним лучним нишама фланкирани су барелјефи, такође оперважени двојним стубовима од ружичастог мермера. Олтарска степеница у доњој зони је у виду низа барелјефа са округлим мермерним оквирима и прекидом по средини у виду постоља табернакула, који има облик романичког тријема. Олтарна слика у оба случаја није везана за олтаре. *Што се тиче 'балустраде' која се помиње у изворима, такође дјела Корadiniја и Сабателија, не постоји раздвајање између пролаза и презбитерија.*²⁶⁷

б) Олтар Чистилишта

Олтар Чистилишта (1915) такође је изведен по нацртима Корadiniја, у виду блока бијелог мермера са стубовима од ружичастог мермера на угловима. Од декорације се истичу барелјефи који представљају фигуре и симболе краљевства Другог свијета.²⁶⁸ Основни појас карактерише барелјеф са преставом *Христос међу Анђелима ослобађа душе у чистилишту.*²⁶⁹ Аутор барелјефа је као у примјеру Великог олтара Марио Сабатели. *Олтар нема табернакул, што наглашава његову хоризонталност, док олтарску степеницу употпуњује низ барелјефа фланкирани правоугаоним мермерним оквирима са удвојеним малим стубовима.*²⁷⁰

²⁶⁷ *Ibid*, pp. 74.

²⁶⁸ *Ibid*, pp. 80.

²⁶⁹ *Ibid*, pp. 80.

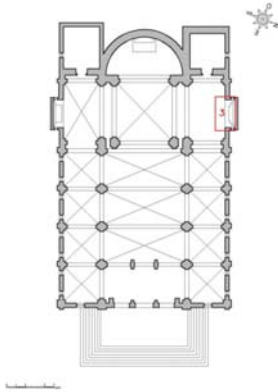
²⁷⁰ *Ibid*, pp. 80.

Сл. 128 - Олтар Чистилишта, Црква Св. Марије Ветеране, Триђано
(Извор: *Ibid*, pp. 81)

2.2.8.2. Олтар Св. Антонија у парохијској Цркви Св. Ђузепеа (такозвани олтар Фицароти)²⁷¹

Олтар Св. Антонија ослоњен је на романичку стилску профилацију са карактеристичном *пластичном и волументријском артикулацијом*.²⁷² За разлику од разматраних олтара у Цркви Св. Марије Ветеране, типа је „едикуле“, са олтарном сликом Богородице, дјетета и Св. Антонија.²⁷³ Ауторство се званично приписује Марију Аморузу Манзарију (Mauro Amoruso Manzari). Симоне де Бартоло са правом доводи у питање ауторство, пружајући аргументе који иду у прилог његовој тези да је олтар покровитељство породице Фицароти за коју у том периоду врши најзахтјевније умјетничке радње осмислио Корадини.²⁷⁴

Сл. 129 Локација олтара Св. Антонија у Цркви Св. Ђузепеа (такозвани олтар Фицароти)

²⁷¹ *Ibid*, pp. 84.

²⁷² *Ibid*, pp. 89.

²⁷³ *Ibid*, pp. 85.

²⁷⁴ *Ibid*, pp. 85.

(Извор: *Ibid*, pp. 84)

Основни појас карактерише пет ниша са бронзаним рељефима, које фланкирају профилисани лукови ослоњени на стубове коринтског типа. На трпези, испред олтарске степенице, налази се карактеристичан циборијум са полуобличастом куполом. Олтарску степеницу, коју надвисује мозаик уоквирен са три лука подрпрта снажним стубовима коринтског стила, дефинише низ слијепих лукова. *Досал, у ствари, има волумен који подсећа на средњовјековни тријем са растављеним луковима: три пуна лука подржавају стубови са романичким капителима, типа „коринтски“ (који потиче из римског коринтског); блок је завршен чврстим оквиром са правим жлијебом између трака.*²⁷⁵

Сл. 130 - Олтар Св. Антонија у Цркви Св. Ђузепеа (такозвани олтар Фицароти)

(Извор: *Ibid*, pp. 88)

²⁷⁵ *Ibid*, pp. 85.

Глава 3

ЗАКЉУЧЦИ

У раду је интегрално сагледан најзначајнији стваралачки опус Корадинија на Цетињу и Барију у периоду 1896–1931. године. Препознате су двије стилске етапе: 1896–1928 – еклектичка (употреба необарока, неороманике, неокласицизма, неовенецијанског стила, неоренесансе, сецесије) и 1928–1931 – период окретања рационализму и модерности уз задржавање ноте еклектицизма. Основна креативна метода била је умјетнички, еклектички принцип дјеловања, уз вјешто коришћење историјских стилова без обзира на каснију употребу савремених материјала и технологија. Поред тога, истакнуте су сљедеће карактеристике методе архитектонског дизајна Корадинија:

- складан однос према *genius loci*, било да је ријеч о новим урбанистичким захватима или интерполацијама унутар изграђених структура;
- препознавање доминантног стила на реализацијама;
- без обзира на стилски аранжман, усмјеравање перцепције посматрача на умјетничку вриједност објекта;
- стилска и волуметријска уклопљеност планерског рјешења са карактером објекта;
- симетричност композиција и дефинисање „реперних тачки“ било у слободним просторима или на угловима блокова, нарочито код јавних објеката;
- дефинисање „пуних маса“ на фасадама, осим Палате Фиат и приземља Палате Латерца;
- коришћење „просторног поља“,²⁷⁶ као концепције простора за Владин дом.

Карактеристике креативног рукописа Корадинија у пољу композиционих техника су сљедеће:

- правилан ритам и принцип уравнотежености;
- приликом израде монументалних јавних објеката (Левантски сајам, Владин дом) придржава се принципа „споља ка унутра“, а приликом пројектовања мањих објеката, „изнутра ка споља“.

²⁷⁶ Према Јирген Једике

Креативни рукопис је систематизован: необарок (јавни објекти, и приватни у Барију, по правилу у комбинацији са неокласицизмом, неоренесансом, сецесијом), неороманика (доминантно у сакралној архитектури). Користи се мотивима неоренесансе и неоготике.

Корадини је позивајући се на историјске стилове, користио методу стилизације и технику репликације у оквиру еkleктицизма и ретроспективизма, у оквиру модерности – методу стилизације и технику алузије, истичући један од стилова као доминантни.

Приликом избора доминантног стила, одлучујући фактори били су захтјев наручиоца, функција и локација зграде. Са каснијим годинама, долази до умањивања еkleктике и смиривања фасаде, не на уштрб умјетничког израза уз примјењу нове технике градње. Истраживање указује на снажан утицај дјела на формирање архитектонског идентитета Цетиња и Барија.

Резиме конкретних закључака:

Цетиње

1. За разлику од Барија, на Цетињу су градитељске реализације претходиле урбаном дефинисању/уређењу;
2. Корадини је утицао на дефинисање нових блокова у оквиру урбане матрице Цетиња, поштујући затечену специфичност повлачења јавних објеката у односу на регулациону линију;
3. Ситуационим уређењем (Руско, Италијанско посланство) уносио је нове приступе у урбаном уређењу града. Са друге стране Црква Св. Антуна Падованског и Владин дом, због недостатка средстава нијесу имали заокружену партерну обраду;
4. Пројектује и изводи прво необарокно здање на Цетињу (Руско посланство) и најмонументалнији јавни објекат (Владин дом);
5. Конципирањем Владиног дома са атријумом унио је нову креативну формацију у урбаном миљеу Цетиња. На прочељу атријума „пресликава“ архитектонски рукопис цетињских фасада, са карактеристичним неороманичким прозором;
6. Пројектује први објекат гимназије и прву католичку цркву на Цетињу у неороманском стилу, као једини вјерски објекат изведен у XX вијеку;
7. Објекти су просторно и визуелно „реперне тачке“ нових зона Цетиња.

Бари

1. Доприноси идеолошкој представи режима;

2. Комплексом Левантског сајма ствара нови микропростор у урбаној цјелини Барија. Јединствено приступа формално и типолошки разноликим архитектонским изразима. Простор око Сан Каталда претходно дефинише неовенецијанским и неороманичким вилама;
3. Доприноси интенцији „прогушћавања“ насеља Мурат и интерполацији препознатљивог умјетничкг израза (ентеријери Палате Фицароти и Сале Аула Магна, Палата Ингами-Скалвини);
4. Објекти (Палате Фиат, Ингами-Сцалвини, Студентски дом) у оквиру насеља Мурат визуелно су угаоне, „реперне тачке“ постојећих урбаних блокова, са карактеристичним стилском изразом, док друге објекте за приватне наручиоце доминантно реализује у необароку са примјесама сецесије;
5. На јединствен начин је Палатом Фиат закорачио ка рационализму;
6. Уважава затечене културно-историјске вриједности – примјер Сједиште племића на тргу Меркантиле у Старом граду Барију.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

(Попис литературе која је коришћена током рада на дисертацији и библиографске јединице наведене су по абecedном реду)

ПРИМАРНИ ИЗВОРИ

Оригинална пројектна и фотографска документација и архивска грађа:

Archivio di Stato Bari

Biblioteca Nazionale Centrale di Roma

Државни Архив Црне Горе

Ministero degli Affari Esteri / Archivio Storico Diplomatico

Museo Bagatti Valsecchi

Национална библиотека Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“

Народни Музеј Црне Горе /Дворски Архив

Књиге, зборници текстова и чланци:

Belli, Gemma, Capano, Francesca, Pascariello, Maria Ines. *La città, il viaggio, il turismo: Percezione, produzione e trasformazione*, (Napoli: FedOA - Federico II University Press, 2018)

Бурзановић, Славко. *Moderni sviluppi istituzionali in un principato patriarcale, il caso del Montenegro*, in: Schegge d'impero, pezzi d'Europa, Balcani e Turchia fra continuita e mutamento 1804–1923, a cura di Marco Dogo, (Roma: LEG Edizioni, 2006)

Бурзановић, Славко, Дајковић, Александар. *Италијанско посланство на Цетињу/ La Legazione d'Italia a Cettigne*, (Цетиње: Национална библиотека Црне Горе “Ђурђе Црнојевић”; Историјски институт Црне Горе, 2015)

Carducci, Carmelo Calò. *Bari e la sua Fiera del Levante 1939 – 1956*, (Bari: Cacucci, 2006)

Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Capone Editore, 1997)

Colonna, Angela, Lastilla, Michele. *Storia e cultura di una città: Edifici pubblici a Bari 1900 – 1950*, (Bari: C.S.P.C.R, 1987)

Colonna, Angela, Lastilla, Michele, Velati, Vincenzo. *Edifici pubblici del '900 a Bari: interni ed esterni*, (Bari: Levante Editori, 2001)

- Corvaglia, Ennio, Scionti, Mauro. *Il piano introvabile: architettura e urbanistica nella Puglia fascista*, (Bari: Edizioni Dedalo, 1985)
- Cucciolla, Arturo. *Vecchie citta / citta nuova. Concezio Petrucci 1926–1946*, (Bari: Edizioni Dedalo, 2006)
- Чиликов, Александар, Пејовић, Лазар. *Цетиње, историја и култура*, (Цетиње: Пријестоница Цетиње, 2019)
- Дајковић, Александар. *Допринос архитектуре Augusta Cesara Corradinia развоју архитектуре академског еклектицизма на Цетињу с почетка XX вијека*, Магистарски рад, (Подгорица: Универзитет Црне Горе, Архитектонски факултет, 2014)
- De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019)
- De Bartolo, Simone. *L'Architettura del Ventennio Fascista a Bari*, (Bari: L'Arco e la Corte, 2014)
- De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019
- De Tommasi, Doriana, De Tommasi, Giambattista. *L'EDILIZIA UNIVERSITARIA TRA EMERGENZA E PROGETTO (ANNI '20–'70)* in *Annali di storia delle università italiane*, (Bolonja: CLUEB, 2013)
- Dilio, Mario. *Fiera del Levante: 1930–1986*, (Bari: Mario Adda, 1986)
- Џенкс, Чарлс. *Језик постмодерне архитектуре*, (Београд: Вук Караџић, 1985)
- Енциклопедија ликовних умјетности, том 3, (Загреб: Лексикографски завод, 1964)
- Филиберто, Мена. *Прорицање естетског друштва*, (Београд: СИЦ, 1984)
- Gentile, Emilio. *Chi è fascista*, (Bari: Laterza editori, 2019)
- Gentile, Emilio. *Il fascismo in tre capitoli*, (Roma–Bari: Laterza editori, 2004)
- Игњатовић, Александар. *Архитектонски почеци Драгише Брашована 1906–1919*, (Београд: Задужбина Андрејевић, 2004)
- Игњатовић, Александар. *Југословенство у архитектури 1904–1941*, (Београд: Грађевинска књига, 2007)

- Игњатовић, Александар. *У српско-византијском калейдоскопу*, (Београд: Орион Арт и Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2016)
- Janulardo, Ettore. *Sironi, il “Novecento”, la pittura murale*, in «Paradisi. Quaderni d’Arte e di Epistemologia», 28 (2017)
- Јанкова Грујић, Маре. *Архитекта Драгутин Маслаћ (1875–1937)*, (Београд: Центар БАМ, 2006)
- Јовић, Татјана. *Дипломатска представништва у књажевини и краљевини Црној Гори*, (Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2010)
- Јовић, Татјана, Беркуљан, Александар. *Цетиње кроз вријеме: почетак урбанизације*, (Цетиње: Државни архив Црне Горе, 2015)
- Кадјевић, Александар. *Естетика архитектуре академизма XIX–XX века*, (Београд: Грађевинска књига, 2005)
- Куба, Лудвик. *У Црној Гори*, (Подгорица: ЦИД, 1996)
- L’Abbate, Mariagrazia, Moscardin, Valeria. *L’Albania nelle grandi Esposizioni* in Roberta Belli Pasqua, Luigi Maria Calì, Anna Bruna Menghini, *La presenza italiana in Albania tra il 1924 e il 1943 La ricerca Archeologica, la conservazione, le scelte progettuali*, Roma 2017
- Lentini, Stefano. *La fabbrica del consenso. Il contributo dell’arte negli anni del regime fascista*, Annali della facoltà di Scienze della formazione Università degli studi di Catania, 18 (2019)
- Лисавац, Катарина, Капетановић, Александра, Mattoug, Cécile. *Архитектонска истраживања зграде бившег Француског посланства на Цетињу*, (Цетиње: Expeditio – Центар за одрживи развој, 2014)
- Majorano, M. L. Fischetti (a cura di). *Bari Murattiana. I Portoni dell’Ottocento e del Primo Novecento*, (Bari: Adda, 2013)
- Мако, Владимир. *Естетика-архитектура*, (Београд: ОрионАрт, 2009)
- Маневић, Зоран. *Архитектура и политика 1937–1941*, (Нови Сад: ЗЛУМС, 1984)
- Мароевић, Иво. *Arhitektura histori(ci)zma/The Architecture of Histori(ci)sm*, (Ријека: Модерна галерија Ријека, 2002)
- Мартиновић, Душан, Мартиновић Урош. *Цетиње – споменици архитектуре*, (Цетиње: Обод, 1980)

- Мартиновић, Душан (1994). *Постанак и развитак насеља*. У: Пејовић, Ђ. и Вујовић, Д. (ур.) *Цетиње: 1482–1982 (25–57)*. Цетиње, Црногорска академија наука и умјетности
- Мијовић, Павле. *Трагом древних култура Црне Горе*, (Титоград: Графички завод, 1970)
- Милић, Божидар. *Урбано наслеђе Црне Горе са посебним освртом на развој Цетиња*, (Београд: ОрионАрт, 2013)
- Митровић, Слободан. *Архитект Јосип Сладе Шиловић. Градитељска дјела у Књажевци Црној Гори 1877–1900*, (Загреб–Подгорица: Национална заједница Црногораца Хрватске; Министарство одрживог развоја и туризма Црне Горе; Сканер студио д.о.о, 2019)
- Nave, Antonello. *Pio Pullini: Un pittore con riscoperto*, (Roma: Armando, 2011)
- Несторовић, Богдан. *Архитектура Србије у XIX вијеку – рукопис и фотоси: архив САНУ (бр. 14410)*, (Београд: Арт Пресс, 2006)
- Несторовић, Богдан. *Постакадемизам у архитектури Београда (1919– 1941)*, (Београд: Годишњак града Београда XX, 1973)
- Pasquale, Sorrenti. *Pittori, scultori, architetti e artigiani Pugliesi dall antichita ai nostri giorni*, (Bari: Levante, 1990)
- Ravoni Rosanna. *La Casa Bagatti Valsecchi, L'Ottocento, il Rinascimento, il Gusto dell'Abitare*, (Firenze: Scala, 1994)
- Petrignani, Marcello, Porsia, Franco. *Le città nella storia d'Italia*, (Bari: Laterza, 1988)
- Радовић, Горан. *Архитектура Цетиња од XV вијека до Другог свјетског рата*, (Подгорица: ЦАНУ, 2012)
- Роси, Алдо. *Архитектура града*, (Београд: Грађевинска књига, 2008)
- Ровински, Павел Аполонович. *Црна Гора у прошлости и садашњости, том IV, Државни живот (1851–1907) – археологија*, (Цетиње: Издавачки центар “Цетиње”, Централна народна библиотека “Ђурђе Црнојевић”; Ср. Карловци–Нови Сад, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 1994)
- Самерсон, Џон. *Класични језик архитектуре*, (Београд: Грађевинска књига, 2004)
- Signorile Nicola. *Medioevo artificiale per grande impresa. È in corso il restauro del Palazzo Ingami Scalvini. L'eclettismo dell'architetto Corradini: antichi decori*, in *La Gazzetta del Mezzogiorno. Bari Città, 21 ottobre 2005*

Signorile Nicola. *Meglio restaurare che demolire nel regno dell'auto. Pratica di «riuso» nel Murattiano*, in *La Gazzetta del Mezzogiorno*, 20.09.2017

Signorile Nicola. *Occhi sulla cita. Architetti e architetture a Bari*, (Bari: Laterza Edizioni, 2004)

Signorile Nicola, Gismondi, Francesco Paolo. *Atlante '900 per la tutela dell'architettura contemporanea a Bari*, (Bari: Laterza, 2009)

Станковић, Милош. *1870–2018. Russia and the Balkans. The Case of the Unbuilt Orthodox Church in Cetinje, Montenegro*, in *Politics. Too Much or Not Enough*, sITA, Volume 6/2018

Тепачевић, Иван. *Друштвене прилике у Зети за вријеме Књажевине/Краљевине Црне Горе*, (Подгорица: МАТИЦА, бр. 70, 2017)

Вентури, Роберт. *Сложености и противречности у архитектури*, (Београд: Грађевинска књига, 1987)

ПОПИС СЛИКА

Сл. 1 - Графички приказ насеља из 1860. године

(Извор: Радовић, Горан. *Архитектура Цетиња од XV вијека до Другог свјетског рата*, (Подгорица: ЦАНУ, 2012), стр. 28)

Сл. 2 - Графички приказ насеља из 1875. године, аутора Спиридона Гопчевића

(Извор: Јовић, Татјана, Беркуљан, Александар. *Цетиње кроз вријеме: почетак урбанизације*, (Цетиње: Државни архив Црне Горе, 2015), стр. 100)

Сл. 3 - Топографски план локације Руског посланства и непосредне околине

(Извор: АБО НМЦГ)

Сл. 4 - Графички приказ града из 1901. године (из публикације „*Guide de Cetinje*“ Јована Павловића)

(Извор: Јовић, Татјана, Беркуљан, Александар. *Цетиње кроз вријеме: почетак урбанизације*, (Цетиње: Државни архив Црне Горе, 2015), стр. 163)

Сл. 5 - Ситуација Посланства, настала највјероватније након завршетка пројекта из 1900. године
(Извор: АБО НМЦГ)

Сл. 6 - Графички приказ града из 1910. године, са ауторовом ознаком објеката са Корadiniјевим утицајем
(Извор: Јовић, Татјана, Беркуљан, Александар. *Цетиње кроз вријеме: почетак урбанизације*, (Цетиње: Државни архив Црне Горе, 2015), стр. 213)

Сл. 7 - Графички приказ града из 1931. године
(Извор: Радовић, Горан. *Архитектура Цетиња од XV вијека до Другог свјетског рата*, (Подгорица: ЦАНУ, 2012), стр. 160)

Сл. 8 - План из 1956. године
(Извор: Пријестоница Цетиње, Секретаријат за планирање и уређење простора и заштиту животне средине)

Сл. 9 - Генерални план Барија из 1896. године
(Извор: <https://www.rapu.it/ricerca/index.php>, приступљено 23.07.2021)

Сл. 10 - План Веће из 1926. године
(Извор: Petri gnani, Marcello, Porsia, Franco. *Le città nella storia d'Italia*, (Bari: Laterza, 1988))

Сл. 11 - План Петручија из 1938. године, са ауторовом ознаком најзначајнијих Корadiniјевих реализација
(Извор: Cucciolla, Arturo. *Vecchie città / città nuova. Concezio Petrucci 1926-1946*, (Bari: Dedalo Edizioni, 2006), pp. 156)

Сл. 12 - Извод западног округа из плана Петручија из 1938. године са локацијом Левантског сајма
(Извор: *Ibid*, pp. 149)

Сл. 13 - Извод централног округа из плана Петручија из 1938. године са локацијом насеља Мурат и Поликлинике

(Извор: *Ibid*, pp. 148)

Сл. 14 - Приказ фронта комплекса на основу Генералног плана Аугуста Ђезара Коррадинија из 1928. године

(Извор: Dilio, Mario. *Fiera del Levante:1930-1986*, (Bari: Mario Adda, 1986), pp. 21)

Сл. 15 - План првог сајма који је умјетнички обрадио *Istituto Pubblicitars* из Милана

(Извор: Carducci, Carmelo Calò. *Bari e la sua Fiera del Levante 1939 – 1956*, (Bari: Casucci, 2006), pp. 36)

Сл. 16 - Палата Фицароти око 1920. године

(Извор: De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 68a)

Сл. 17а,б - палата Сједиште племића у Старом граду

(Извор: <https://www.caminvattin.it/palazzo-del-sedile-dei-nobili/>, приступљено 23.07.2021.; А. Дајковић, 2021)

Сл. 18 - извод из Петручијевог плана за трг Меркантиле у Старом граду

(Извор: Cucciolla, Arturo. *Vecchie citta / citta nuova. Concezio Petrucci 1926-1946*, (Bari: Dedalo Edizioni, 2006), pp. 99, 128)

Сл. 19 - а) План Старог града из 1892, б) корекције Веће, ц) финална верзија из 1926. године

(Извор: <https://www.garu.it/ricerca/index.php>, приступљено 23.07.2021)

Сл. 20 - План Петручија за Стари град из 1931. године, и рјешење које је 1939. године преуредила Општинска техничка канцеларија, са обалним путем

(Извор: Petrignani, Marcello, Porsia, Franco. *Le città nella storia d'Italia*, (Bari: Laterza, 1988))

Сл. 21 - Насловна страна првобитног пројекта са карактеристичним дизајном

(Извор: АБО НМЦГ)

Сл. 22 - Приказ планираног фронта објекта

(Извор: *Ibid*)

Сл. 23 - Фронт објекта са капијом и приступном стазом
(Извор: Дајковић, Александар. *Допринос архитектуре Augusta Cesara Corradinia развоју архитектуре академског еkleктицизма на Цетињу с почетка XX вијека*, Магистарски рад, (Подгорица: Универзитет Црне Горе, Архитектонски факултет, 2014))

Сл. 24 - Карактеристични детаљ бочног ризалита фронта
(Извор: *Ibid*)

Сл. 25 - Бочна страна објекта
(Извор: *Ibid*)

Сл. 26 - Задња страна објекта непосредно након изградње
(Извор: Јовић, Татјана. *Дипломатска представништва у књажевини и краљевини Црној Гори*, (Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2010), стр. 48)

Сл. 27 - Детаљ корекције плана сутерена
(Извор: АБО НМЦГ, ПР 1903)

Сл. 28 - Легенда просторија пројекта сутерена из 1900. године
(Извор: АБО НМЦГ)

Сл. 29 - Основа пројекта сутерена из 1900. године
(Извор: *Ibid*)

Сл. 30 - Анализа просторија пројекта приземља из 1900. године
(Извор: А. Дајковић, 2014)

Сл. 31 - Основа пројекта приземља из 1900. године
(Извор: АБО НМЦГ)

Сл. 32 - Анализа просторија пројекта спрата из 1900. године
(Извор: А. Дајковић, 2014)

Сл. 33 - Основа пројекта спрата из 1900. године

(Извор: АБО НМЦГ)

Сл. 34 - Анализа просторија пројекта поткровља из 1900. године

(Извор: А. Дајковић, 2014)

Сл. 35 - Основа пројекта поткровља из 1900. године

(Извор: АБО НМЦГ)

Сл. 36 - Фактура насловљена на Коррадинија из 1903. године и детаљ ентеријера

(Извор: АБО НМЦГ, ПР 1903)

Сл. 37 - Фотографија објекта у изградњи из 1910. године

(Извор: De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 6)

Сл. - 38, а, б - Детаљ са прославе поводом крунисања Николе I и завршетка радова на Владином дому

(Извор: <https://www.montenegro-canada.com/articles/article/7405493/144752.htm>, приступљено 23.07.2021)

Сл. 39 - Фотографија Владиног дома из 1916. године

(Извор: De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 7)

Сл. 40 - Тријем објекта

(Извор: А. Дајковић, 2014)

Сл. 41 - Централни ризалит прочеља

(Извор: *Ibid*)

Сл. 42 - Карактеристична атика

(Извор: *Ibid*)

Сл. 43 - Атријум објекта

(Извор: *Ibid*)

Сл. 44 - Страни представници на свечаности полагања камена темељца

(Извор: Управа за заштиту културних добара, досије културног добра Цркве Св. Антуна Падованског, Цетиње)

Сл. 45 - Писмо/молба за достављање прилога

(Извор: *Ibid*)

Сл. 46 - Фронтални изглед првобитног пројекта из 1901. године

(Извор: *Ibid*)

Сл. 47 - Основа првобитног пројекта из 1901. године

(Извор: *Ibid*)

Сл. 48 - Упоредна анализа изведеног и пројектованог објекта из 1901. године

(Извор: А. Дајковић, 2014)

Сл. 49 - Црква Св. Антуна Падованског у изградњи, 1902. године

(Извор: Јовић, Татјана, Беркуљан, Александар. *Цетиње кроз вријеме: почетак урбанизације*, (Цетиње: Државни архив Црне Горе, 2015), стр. 192)

Сл. 50 - Арцибискуп Никола Добречић испред саграђеног објекта, око 1909. године

(Извор: *Ibid*, стр. 192)

Сл. 51 - Стање објекта из 2014. године

(Извор: А. Дајковић, 2014)

Сл. 52 - Прочеље са улазним Порталом

(Извор: *Ibid*)

Сл. 53 - Ентеријер Цркве са приказом мермерног олтара и простора апсиде
(Извор: *Ibid*)

Сл. 54 - Витраж са приказом лика Св. Антуна Падованског
(Извор: *Ibid*)

Сл. 55 - Могући детаљ са цртежа изворног олтара у Цркви Св. Антуна Падованског
(Извор: Управа за заштиту културних добара, досије културног добра Цркве Св. Антуна Падованског, Цетиње)

Сл. 56 - Тип I, Идејног рјешења Гимназије на Цетињу, из 1901. године
(Извор: АБО НМЦГ)

Сл. 57 - Тип II, Идејног рјешења Гимназије на Цетињу, из 1901. године
(Извор: *Ibid*)

Сл. 58 - Тип III, Идејног рјешења Гимназије на Цетињу, из 1901. године
(Извор: *Ibid*)

Сл. 59 - Пројекат проширења Ђевојачког института на Цетињу, из 1901. године
(Извор: *Ibid*)

Сл. 60 - Објекат Италијанског посланства око 1910. године
(Извор: Бурзановић, Славко, Дајковић, Александар. *Италијанско посланство на Цетињу/ La Legazione d'Italia a Cettigne*, (Цетиње: Национална библиотека Црне Горе “Ђурђе Црнојевић”; Историјски институт Црне Горе, 2015), стр. 16)

Сл. 61 - Фаусто и Ђузепе Багати Валсеки (Fausto e Giuseppe Bagatti Valsecchi)
(Извор: *Ibid*, стр. 69)

Сл. 62 - Дио прилога електроинсталација – изворни пројекат
(Извор: *Ibid*, стр. 38 – уз подршку Татјане Јовић)

Сл. 63 - Упоредна анализа пројектованог и изведеног стања

(Извор: *Ibid*, стр. 39 – уз подршку Татјане Јовић)

Сл. 64 - Основа приземља

(Извор: *Ibid*, стр. 40 – уз подршку Драгана Спасића)

Сл. 65 - Стање објекта 1976 и 2013. године

(Извор: Збирка фотографија Драгана Спасића)

Сл. 66 - Карактеристични елементи објекта

(Извор: А. Дајковић, 2014)

Сл. 67 - Детаљи ентеријера објекта

(Извор: *Ibid*)

Сл. 68 - Фотографија Корадинија у позним годинама

(Извор: De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 6)

Сл. 69 - Варијанта 1. - фасада Палате Фицароти

(Извор: Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 3)

Сл. 70 - Варијанта 2. - фасада Палате Фицароти

(Извор: *Ibid*)

Сл. 71 - Фронт палате

(Извор: Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Carone Editore, 1997), pp. 13)

Сл. 72а,б - Детаљи фронталне фасаде

(Извор: *Ibid*, pp. 14-15; А. Дајковић, 2021)

Сл. 73 - улазак дужда Пиетро Орсеоло III у Бари 1002. након побједи над Сараценама
(Извор: <https://palazzofizzarotti.com/>, приступљено 23.07.2021)

Сл. 74 - улазак у Бриндизи свадбене поворке Фредерика II Свевие и Јоланде из Бриенеа
(Извор: *Ibid*)

Сл. 75 - Фотографије Салона Рококо
(Извор: *Ibid*)

Сл. 76 - Фотографије Салона XIV вијека
(Извор: *Ibid*)

Сл. 77 - Фотографије Салона умјетности и рада
(Извор: *Ibid*)

Сл. 78 - Основа објекта
(Извор: Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 12)

Сл. 79 - Изворни пројекат - поглед на фасаду из улице Каироли
(Извор: De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 26)

Сл. 80 - Поглед на објекат
(Извор: А. Дајковић, 2021)

Сл. 81 - Детаљ фасаде
(Извор: Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*. Lecce: Carone Editore, 1997, pp. 18)

Сл. 82 - Улазни портал, украшен протоми ратника на капителу стубова; Лунета лука, од кованог гвожђа
(Извор: *Ibid*, pp. 18)

Сл. 83 - а,б) Поглед на објекат са карактеристичним епиграфима
(Извор: А. Дајковић, 2021)

Сл. 84 - Приказ Сале Аула Магна око 1934. године
(Извор: De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 44)

Сл. 85 - Сала Аула Магна, садашње стање
(Извор: https://www.uniba.it/immagini/foto-universita-degli-studi-di-bari-aldo-moro/aula-magna-aldo-cossu/image_view_fullscreen, приступљено 23.07.2021)

Сл. 86 - Основе етажа
(Извор: Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 19)

Сл. 87 - Улична фасада
(Извор: *Ibid*)

Сл. 88 - Основе етажа
(Извор: Archivio storico comune di Bari, III deposito, busta 3334, fasc. 24)

Сл. 89 - Улична фасада
(Извор: *Ibid*)

Сл. 90 - Постојеће стање
(Извор: А. Дајковић, 2021)

Сл. 91 - Постојеће стање
(Извор: *Ibid*)

Сл. 92 - Основе етажа
(Извор: Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 14)

Сл. 93 - Улична фасада, детаљ спратног прозора и атике
(Извор: *Ibid*)

- Сл. 94 - Пројекат Куће и складишта Латерца из 1926. године
(Извор: Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 22)
- Сл. 95 - Палата Латерца настала 60-их година
(Извор: Signorile Nicola. *Occhi sulla cita. Architetti e architetture a Bari*, (Bari: Laterza Edizioni, 2004), pp. 55)
- Сл. 96 - Основе, улична фасада и детаљ атике објекта Палдера Ницоланђела
(Извор: Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 22)
- Сл. 97 - Вила Латерца
(Извор: De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 101a)
- Сл. 98 - а) Вила у улици С. Каталдо; б) Поглед на Вилу, у правцу Левантског сајма
(фотографија настала вјероватно око 1940. године)
(Извор: Лична архива Pasquale Carenza)
- Сл. 99 - Вила Лина, око 1920
(Извор: De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 104)
- Сл. 100 - Вила Лина, садашње стање
(Извор: А. Дајковић, 2021)
- Сл. 101 - Палата, око 1920
(Извор: De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 102)
- Сл. 102 - Поглед, угао улица Гаруба и Де Роси
(Извор: Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Carone Editore, 1997), pp. 25)
- Сл. 103 - Детаљ прочеља са декорацијом парапетног појаса
(Извор: А. Дајковић, 2021)

Сл. 104 - Детаљ са римског саркофага

(Извор: <https://www.romanoimpero.com/2018/09/ipogeo-degli-ottavi.html>, приступљено 23.07.2021)

Сл. 105 - Пројекат Артура Кућоле и инжењера Доменика Сантанђела, Факултет за језике Универзитета у Барију, 1988-1995

(Извор: http://www.architetti.san.beniculturali.it/web/architetti/progetti/galleria-progetti?pid=san.dl.SAN:IMG-00452717&idArticle=38131&titolo_origine=Bari,%20Risanamento%20e%20ristrutturazione%20del%20palazzo%20sede%20della%20Facolt%20di%20Lingue%20e%20Letterature%20straniere%20dell%27Universit%20degli%20Studi%20di%20Bari,%201988-1995&ambito=progetti, приступљено 23.07.2021)

Сл. 106 - Детаљ из пројекта рестаурације објекта

(Извор: https://occhisullacultura.wordpress.com/2017/09/20/piazza-grande-di-nicola-signorile-20_09_2017/, приступљено 23.07.2021)

Сл. 107 - Фиера ди Милано, 20-их година XX вијека

(Извор: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/it/9/9e/Fiera_Milano_anni_20.jpg, приступљено 23.07.2021)

Сл. 108 - Павиљон Пуље на Миланском сајму, 1930. године

(Извор: De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 103a)

Сл. 109 - а) Радови на насипању подручја на уштрб водене површине. Материјал довожен вагонима; б) Павиљон аутомобила у изградњи

(Извор: Carducci, Carmelo Calò. *Bari e la sua Fiera del Levante 1939 – 1956*, (Bari: Casucci, 2006), pp. 23)

Сл. 110 - Први постер из 1930. године потписао је илустратор који је радио у Италији под псеудонимом Арака. Слика је познате црвене каравеле, опште познатог симбола Левантског сајма и самог града Барија.

(Извор: *Ibid*, pp. 30)

Сл. 111 - Генерални план Аугуста Пезара Корадинија из 1928. године

(Извор: *Ibid*, pp. 32)

Сл. 112 - Панорамски приказ Левантског сајма, око 1930. године

(Извор: *Ibid*, pp. 46)

Сл. 113 - Монументални улаз у комплекс

(Извор: А. Дајковић, 2021)

Сл. 114 - Главни улаз непосредно пред завршетак радова

(Извор: Dilio, Mario. *Fiera del Levante: 1930-1986*, (Bari: Mario Adda, 1986), pp. 22)

Сл. 115 - Монументална фонтана у изградњи

(Извор: Carducci, Carmelo Calò. *Bari e la sua Fiera del Levante 1939 – 1956*, (Bari: Cacucci, 2006), pp. 24)

Сл. 116 - а) Павиљон за текстил у изградњи; б) Павиљон за воће и поврће

(Извор: *Ibid*, pp. 25)

Сл. 117 - Пројекат Павиљона за Навигациону компанију Пуља (1930)

(Извор: De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 20)

Сл. 118 - Пројекат Павиљона националне изложбе вина

(Извор: De Bartolo, Simone. *Bari '900 tra eclettismo e liberty*, (Bari: LB Edizioni, 2019), pp. 103b)

Сл. 119 - Детаљ фронталне фасаде комплекса

(Извор: Colonna, Angela, fotografie di Mezzina, Francesco. *Architetture a Bari nel ventennio fascista*, (Lecce: Carone Editore, 1997), pp. 103a)

Сл. 120 - Већ са другим издањем, Сајам је знатно увећан новим површинама и новим објектима. Мапа из 1931. године, коју је нацртао и илустровао инжењер Giuseppe Sobol

(Извор: Carducci, Carmelo Calò. *Bari e la sua Fiera del Levante 1939 – 1956*, (Bari: Cacucci, 2006), pp. 37)

Сл. 121 - Елементи архитектуре унутар комплекса – детаљи монументалног улаза, зграда Апуљског аквадукта из 1930. године, фонтана на централном скверу комплекса
(Извор: А. Дајковић, 2021)

Сл. 122 - Писмо Универзитета у Барију Повјеренику префектуре општине Бари од 16.09.1924. године
(Извор: Archivio storico comune di Bari, Ufficio tecnico, Commissione edilizia, busta 18)

Сл. 123 - Фасада према улици Манзони
(Извор: *Ibid*)

Сл. 124 - Основа првог спрата
(Извор: *Ibid*)

Сл. 125 - Основа мезанина
(Извор: *Ibid*)

Сл. 126 - Основа Цркве Св. Марије Ветеране, Триђано. Локација олтара, замишљених од стране Коррадинија: 1. Велики олтар Пресвете Богородице; 2. Олтар Чистилишта
(Извор: De Bartolo, Simone. *L'Opera dell'Architetto Cesare Augusto Corradini. Altari mramorei in stile eclettico nella Provincia di Bari*, Tesi di Laurea in Storia dell'Arte in età moderna in Università degli studi di Bari Aldo Moro Dipartimento di Lettere Lingue e Arti. Italianistica e Culture comparate, Corso di Laurea magistrale in Storia dell'Arte, 2019, pp. 71)

Сл. 127 - Велики олтар Пресвете Богородице, Црква С. Марије Ветеране, Триђано
(Извор: *Ibid*, pp. 76)

Сл. 128 - Олтар Чистилишта, Црква С. Марије Ветеране, Триђано
(Извор: *Ibid*, pp. 81)

Сл. 129 - Локација олтара Св. Антонија у Цркви Св. Ђузепеа (такозвани олтар Фицароти)

(Извор: *Ibid*, pp. 84)

Сл. 130 - Олтар Св. Антонија у Цркви Св. Ђузепеа (такозвани олтар Фицароти)

(Извор: *Ibid*, pp. 88)

ПОПИС СКРАЋЕНИЦА

ДАЦГ – Државни архив Црне Горе

НМЦГ – Народни музеј Црне Горе

АБО НМЦГ – Архивско библиотечко одјељење Народног музеја Црне Горе

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Александар Дајковић рођен је 19. новембра 1986. године на Цетињу, Црна Гора. Основну школу и Гимназију завршава на Цетињу као носилац дипломе „Луча“. Основне академске студије на Архитектонском факултету Универзитета Црне Горе у Подгорици уписује 2005. године, а завршава 2008. године. Постдипломске специјалистичке студије архитектуре завршава 2010. године, док Мастер академске студије на истоименом факултету завршава 2014. године. Мастер рад на тему „Допринос архитектуре Аугуста Ђезара Коррадинија развоју академског еклектицизма на Цетињу са почетка XX вијека“ одбранио је са оцјеном 10. Током студија, као члан Студентског парламента Универзитета Црне Горе биран је за члана Вијећа Архитектонског факултета, Сената Универзитета Црне Горе и за члана Савјета за високо образовање Владе Црне Горе.

Докторске студије *Архитектуре и урбанизма* на Архитектонском факултету у Београду уписује 2016. године. Као усмјерење докторских студија у другој години изабрао је студије научног карактера, усмјерена настава: Архитектура.

У Пријестоници Цетиње, у периоду 2009–2014. године, обављао је послове самосталног савјетника у Секретаријату за планирање и развој животне средине. У Министарству културе Црне Горе, у периоду 2014–2015. године, ангажован је као самостални савјетник, а потом, у периоду 2015–2020. године, обављао функцију генералног директора Директората за културну баштину. Од октобра 2016. до априла 2018. године, упоредо са функцијом генералног директора, обављао је функцију руководиоца ЈУ Центар за конзервацију и археологију Црне Горе. Од маја до новембра 2020. године обављао је функцију генералног директора Директората за инспекцијске послове и лиценцирање у Министарству одрживог развоја и туризма Црне Горе.

Као члан стручних тимова, учествовао је у реализацији више пројеката, од којих су најзначајнији: Израда номинационог досијеа и упис Венецијанских одбрамбених тврђава између XV и XVII вијека, (у оквиру транснационалне номинације која је поднијета у сарадњи са Италијом и Хрватском), на UNESCO листу; Израда ревидованог менаџмент плана за Историјско језгро Цетиња; „Ревалоризација културних добара Црне Горе“; Љубљана процес „Рехабилитација нашег заједничког наслеђа“ у организацији Савјета Европе и Европске комисије.

Учествује у раду више стручних тијела: Савјету градоначелника Пријестонице за културу (предсједник), Савјету за управљање Природним и културно-историјским подручјем Котора (члан), Савезу архитеката Црне Горе (члан), Инжењерска комора Црне Горе (члан). Аутор је и коаутор више изложби, монографије и стручних радова из области културне баштине. Учествовао је на бројним конференцијама и округлим столовима из области културне баштине у Црној Гори и иностранству.

Стручно се усавршавао кроз програм International Visitor Leadership Program (IVLP), на тему очувања културне баштине и идентитета у Сједињеним Америчким Државама у организацији Department of State, Bureau of Educational and Cultural Affairs (2019). Стручно искуство стицао у Giora Gur & Partners Architects LTD, Израел (2008), као и на Архитектонском факултету Универзитета у Шефилду у Великој Британији (2009). Звање архитекта-конзерватор стекао је 2014. године.

Одржао предавања по позиву: Integral management of the Natural and cultural-historical region of Kotor, (Lojang: The 2nd China-CEEC Cultural Heritage Forum, 2019); Policies in the field of Cultural Heritage in Montenegro, (Цетиње: Милочерски развојни форум, 2018); State approaches National Policy and Legislation on historic towns in Montenegro, (Беч: TU Wien, 2016). На *Incheon International Design Competitio*, који се одржао 2009. године у Јужној Кореји, као коаутор освојио "Honorable Mention" за идејно рјешење „Off-Grid city“.

Библиографија

Монографске публикације:

- Бурзановић, Славко, Дајковић, Александар. *Италијанско посланство на Цетињу/ La Legazione d'Italia a Cettigne*, (Цетиње: Национална библиотека Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“; Историјски институт Црне Горе, 2015).

Радови:

- А. Дајковић, *Урбани развој Цетиња и Барија кроз сагледавање дјеловања Аугуста Тезара Корadiniја (1900–1931)*, (Београд: „Архитектура и урбанизам“ ISSN 0354-6055, Институт за архитектуру и урбанизам Србије). Донешена одлука уредништва о прихватању рада и његовом објављивању у часопису „Архитектура и урбанизам“, број 1074 од 29.09.2021. године, у оквиру издања планираних за 2021/2022. годину, у категорији научних радова.

- А. Дајковић, С. Бурзановић, *Италијанско посланство на Цетињу*, (Београд: „Изградња“ 67 7-8, 275-284, 2013)
- Tou Liu, Мако Владимир, Алихоџић Рифат, Дајковић Александар, Аџић Небојша, Самарџић Тијана, *Ancient Villages and Vernacular Architecture of China and Montenegro*, (Цетиње: Министарство културе Црне Горе, 2017). Изложба “Рурална архитектура Црне Горе и НР Кине” је током 2016–2017. године изложена у Пекингу, НР Кина и у Биљарди на Цетињу.
- А. Дајковић, *Ulcinj: The Importance of Protection for Montenegro in Cultural Spaces - On Architecture and Identity of Ulcinj/Ulqin | Montenegro*, (Беч: IVA Institut für vergleichende Architekturforschung, 2018)
- А. Дајковић, *Значај културе за економски развој*, (Подгорица: Гласник Привредне коморе Црне Горе, 2017)

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Александар Дајковић

Број индекса Д 20/2016

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

ИСТРАЖИВАЊЕ УТИЦАЈА АРХИТЕКТЕ АУГУСТА ЂЕЗАРА КОРАДИНИЈА НА АРХИТЕКТОНСКУ ДЈЕЛАТНОСТ У ЦРНОЈ ГОРИ И ИТАЛИЈИ СА ПОЧЕТКА XX ВИЈЕКА

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Александар Дајковић

Број индекса Д 20/2016

Студијски програм Докторске академске студије

Наслов рада ИСТРАЖИВАЊЕ УТИЦАЈА АРХИТЕКТЕ

АУГУСТА ЋЕЗАРА КОРАДИНИЈА НА АРХИТЕКТОНСКУ

ДЈЕЛАТНОСТ У ЦРНОЈ ГОРИ И ИТАЛИЈИ СА ПОЧЕТКА XX

ВИЈЕКА

Ментор др Владимир Мако, редовни професор

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

образац изјаве о

коришћењу

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ИСТРАЖИВАЊЕ УТИЦАЈА АРХИТЕКТЕ АУГУСТА ЂЕЗАРА КОРАДИНИЈА НА АРХИТЕКТОНСКУ ДЈЕЛАТНОСТ У ЦРНОЈ ГОРИ И ИТАЛИЈИ СА ПОЧЕТКА XX ВИЈЕКА

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

У Београду, _____

Потпис аутора

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.